

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI
SAN'ATSHUNOSLIK FAKULTETI

O'QUV-USLUBIY MAJMUUA

QALAMTASVIR FANIDAN

Bilim sohasi: 100000-Ta'lim
Ta'lim sohasi: 110000-Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi: 5110800 - Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi)

GULISTON- 2022

**O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLYI VA O`RTA MAXSUS TA`LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

“SAN`ATSHUNOSLIK” FAKULTETI

**"TASVIRIY SAN'AT VA MUHANDISLIK GRAFIKASI"
KAFEDRASI**

QALAMTASVIR

fanidan

O`QUV – USLUBIY MAJMUA

Bilim sohasi:	100000 - Ta`lim
Ta`lim sohasi:	110000 - Pedagogika
Bakalavriat yo`nalishi:	5110800 - Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi

Guliston – 2022

Ushbu o'quv-uslubiy majmua O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2017 yil 1 martdagi 107-sonli buyrug'i asosida "Qalamtasvir" fanining namunaviy o'quv dasturi asosida ishlab chiqilgan.

Tuzuvchi: **N.Jumaboyev** – GDU "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası katta o`qituvchisi

Taqrizchilar: **A.Berikbayev** – GDU "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası mudiri

Sh.Yusupova – GDU "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası o`qituvchisi

B.Usmanov – GDU "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" kafedrası o`qituvchisi

Mazkur o'quv-uslubiy majmua Guliston davlat unversiteti O'quv-uslubiy kengashining 20__-yil "____" _____dagi ____-sonli qarori bilan tavsiya etilgan.

MUNDARIJA

№	O'quv uslubiy majmuaning bo'limlari	Bet
1	Amaliy mashg'ulotlari.....	5
2	Mustaqil ta'lim mashg'ulotlari	63
3	Glossariy	64
4	Ilovalar	66
5	Fan dasturi	68
5.1	Ishchi fan dasturi	77
5.2	Tarqatma materiallar.....	86
5.3	Testlar	87
5.4	Ishchi fan dasturiga muvofiq baholash mezonlarini qo'llash bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar	90
5.5	Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari	91

AMALIY MASHG'ULOTI MAVZULARI

1-mavzu	Ikki-uch gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv chiziqi qalamtasviri
---------	--

Reja:

1. Qalamtasvir fani tasviriy san'atning asosi sifatida.
2. Qalamtasvir fanining maqsad va vazifalari.
3. Shaklni konstruktiv tahlil qilish.
4. Qalamtasvir fanini muhim xususiyati va obrazli ifodalash.
5. Soya yorug' jihatlarini qalamtasvir fanining asosiy vositasi sifatida ahamiyatini o'rganish.
6. Geometrik jismlarning yorug' va soya joylarini belgilab, tus jihatlarini topish.

Adabiyotlar:

1. Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, Musiqa 2006.(18-50- bet).
2. Muratov X.X. "Qalamtasvir", Toshkent, Ijod-print, 2020. (26-36-bet).
3. Xalilov R. Рисунок Toshkent «Navruz» 2013 .(7-8- bet).
4. Tojiev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (Dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013. (14-21- bet).

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Geometrik shakllar va jismlari haqida bilimini oshirish.

Nazorat savollar:

1. Qalamtasvir fanining maqsad va vazifalari.
2. Soya yorug' jihatlarini qalamtasvir fanining asosiy vositasi sifatida ahamiyatini aytib bering?
3. Geometrik jismlarning yorug' va soya joylarini belgilash va tus jihatlarini topish haqida malumot bering.

QALAMTASVIR TASVIRIY SAN'ATNING ASOSI SIFATIDA

Qalamtasvir- bu shunday san'atki, tajribani aniq ifodalovchi vositasidir. Hayotning bitta maqsadlaridan biri o'zingni bilish bo'lsa, unda bu borliqni bilishdan boshlanadi. Qalamtasvir – bu oddiylikni ajoyib tarzda ifodalash yoki o'rganish.

Qalamtasvir – barcha tasviriy san'at turlarining asosi hisoblanadi. Rassom tasviriy san'at turining qaysi birida ijod qilishidan qat'iy nazar, qalamtasvirga asoslanadi. U o'zining kuzatishlari, katta asar kompozitsiyalari ustidagi izlanishlarini avval qalamda dastlabki chizgilar bilan ifodalaydi. San'at asarlarini yaratishda esa, ushbu bajarilgan chizgilar rassomga yordamchi manba bo'lib xizmat qiladi ¹.

Rassom u yoki bu kartinasining yaratishni qalamdan boshlaydi. Shudan keyingina ushbu san'at asari ranglar jilosi orqali tomoshabinga estetik huzur baxsh etadi. Boshqacha qilib aytganda, qalamtasvirsiz hech bir rassom o'z asarini etuk holga keltira olmaydi.

Qalamtasvir boshqa san'at turlari orasida mustaqil ravishda tugallangan dastgohli san'at asari ham bo'lishi mumkin. tush, sangina, pastel, sous, qalam bilan bajarilgan ko'plab kartinalar jahonning turli san'at muzeyi va ko'rgazmalaridan joy olgan. Qalamtasvir mashg'ulotlari ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo'l, on va sezgi organlarini shakllantirishda nafaqat bo'lajak rassomga, balki turli kasb sohasidagi kishilarga zarurdir.

Uyg'onish davrining buyuk rassomi va olimi Leonardo da Vinchining «Rangtasvir qonunlari» nomli asarida jumladan shunday degan edi: «Yoshlar o'zlarini ilm-fan, tasviriy san'atda sinamoqchi bo'lsalar, avvalo rasm chizishni mukammal bilmoqlari lozimdir».

¹ P.Tomas, A.Taylor Drawing London-2011 3-bet

Qalamtasvir mashg'ulotlari boshqa mutaxassislik fanlari qatorida bo'lajak o'qituvchi-rassomlarni tayyorlashda asosiy mezon hisoblanadi. Jalamtasvir darslari talablarga I-IV kurslarda nazariy va amaliy mashg'ulotlar orqali olib boriladi. Shuni ta'kidlash kerakki, amaliy mashg'ulotlar qatorida nazariy bilimlar bo'lajak mutaxassislarga ularning keyingi pedagogik, ijodiy va ilmiy faoliyatlarida muhimdir.

Borliqni realistik tasvirlash talabalarga nafaqat amaliy bilimlarni beribgina qolmay, balki ularning umumiy dunyoqarashlarini o'stirishda katta ahamiyatga ega. Realistik tasvirlash san'ati, shuningdek yoshlarda borliqni haqqoniy obrazlarda ifoda etish mahoratlarini rivojlantiradi.

Rasm chizishni o'rganish talabalarga atrofdagi jismlarning hajmini haqqoniy tasvirlash bilan birga, ularning estetik didlarini ham o'stirishda katta ahamiyatga ega. Rasm chizish asoslarini o'rganish, narsaning o'ziga qarab bosqichma-bosqich tarzda tasvirlash printsipida qurilgandir. Tabiatga muhabbat va kuzatuvchanlik, buyumlarni to'g'ri tasvirlash kabi fazilatlar har bir tasviriy san'at bilan shug'ullanadigan talabalarga xos bo'lmog'i kerak. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchisining etuk malakaga ega bo'lishda nafaqat amaliy bilimlarni chuqur o'zlashtirgan bo'lishi, balki tasvirlash san'ati sohasida nazariy tayyorgarligining puxtaligiga ham bog'liq.

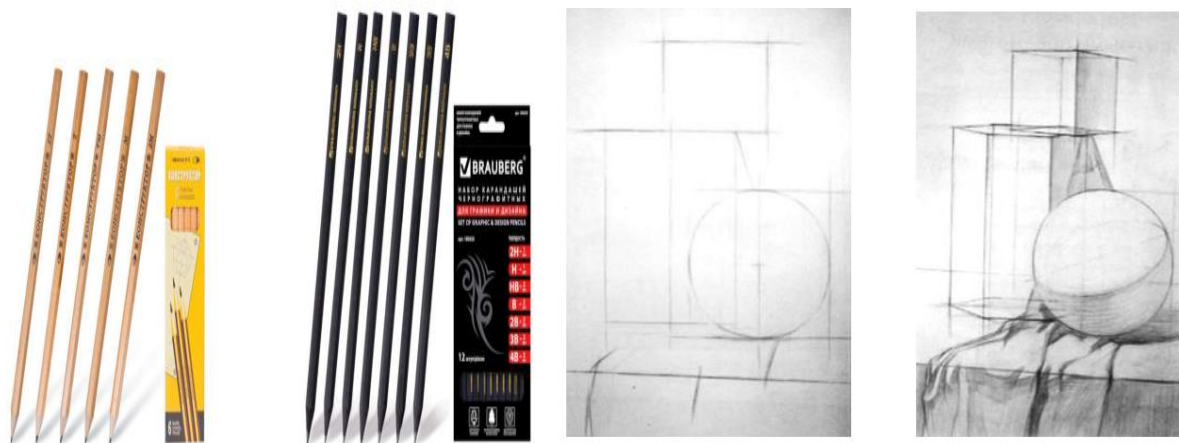
Bo'lg'usi pedagog-rassomlarni buyuk rassom va tasviriy san'at sohasida ko'plab nazariy, amaliy bilimlarni meros qilib qoldirgan shaxslar hayoti va ijodiy faoliyatlari bilan tanishtirish, ularning asarlarini chuqur o'rganish ham katta ahamiyatga ega.

Qalamtasvir mashg'ulotlari Badiiy-grafika fakultetidagi mutaxassis o'quv fanlarining asosi sifatida bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilariga quyidagi asosiy qonunlarni o'rgatishni maqsad qilib qo'yadi:

1. Tasviriy san'atda kompozitsiya asoslari.
2. Shakllarning chiziqli konstruktiv tuzilishi.
3. Buyumlarning o'z-aro nisbatlari.
4. Tasviriy san'atda perspektiva qonunlari.
5. Shakllarda yorug' va soya qonuniyatlari.

6. Tasvirni metodik ketma-ketlikda «analiz» va «sintez» qilib to'g'ri bajarish Bu ko'nikma va malakalar talabaning oliy o'quv yurtining barcha bosqichlari davomida bilim olish vaqtida o'quv mashqlarini bajarish orqali rivojlanadi va takomillashib boradi. Shuningdek, ushbu bilimlar bo'lajak o'qituvchi-rassomning oliygohni tugatgandan so'ng, pedagogik va ijodiy ish jarayonida ham muhimdir.

GIPS GEOMETRIK SHAKLLARNING QALAMTASVIRI

Gips geometrik shakllarning qalamtasviri ham tasviriy san'atning oddiydan murakkabga uslubida amalga oshiriladi. Buning uchun o'quv dasturlarida belgilangandek gips geometrik shakllarni tasvirlash muhimdir. Bu shuning uchun zarurki, bizni o'rab turgan predmetlar dunyosining barchasi geometrik shakllarga ega (shar, kub, prizma, konus, tsilindr va hokazolar). Shakllar tarkibining gipsdan bo'lishining asosiy sababi, ular aksariyat xollarda sun'iy yoritgichlar bilan yoritilib, o'quv – mashq maqsadlarila qo'yiladi. Yorug' soya majmuasi (yorug', soya, yarimsoya, refleks, shaxsiy va tushuvchi soya, yaltiroklik) oq buyumlarda yaqqol ko'rinadi. Bundan tashqari oddiy qora qalam vositasida shakllarning tus munosabatlarni echish orqali talabani tartib bilan ish yuritishga o'rgatadi. Eng muximi dasturda ko'rsatilgan murakkab vazifalarni (me'morlik bo'lagi, gips naqsh elementi, inson portreti va gavdasi) oddiy geometrik shakllar, tekisliklar bilan tasvirlash uchun zamin bo'lib xizmat qiladi. Yuqorida keltirilgan barcha malakalar bilan qatorda, geometrik shakllar qalamtasvirini bajarish mashqlari asosida talaba buyumlarning kenglikdagi fazoviy holati, yorug' - soya munosabati va o'zaro nisbatlari kabilar haqida to'la ma'lumotga ega bo'ladi.

Gips geometrik shakllar rasmini chizish bilan parallel ravishda talaba ushbu shakllar nusxasini simdan yasab olishi va buyum tekisligiga turli xolatlarda qo'yib, uning joylashini, konstruktiv tuzilishi, perspektiv qisqarishi, shakllning ko'rinar va ko'rinmas tomonlarini yakkol tasavvur etishi, hamda uzining bilimlarini yanada chukurlashtirishi mumkin. Ayniqsa, bu guruh geometrik shakllarni tasvirlashda ushbu usul talabaga engilik tug'diradi. Chunki, bir shakl ikkinchi bir shaklni to'sib turganda, ularning joylashgan eri, birlashgan joylari (burchaklari), o'zaro nisbatlari yaqqol namoyon bo'ladi.

Shunisi muhimki, auditoriyada ishlangan mashqlar bilan bir qatorda uyda ushbu geometrik shakllar namunasini vatman qog'ozidan yasab olib, ularni alohida va ikki, uch, to'rt buyum ishtirokida turli kompozitsiyalar tuzib tasvirlash muhimdir. Shakllarni turli holatlarda qo'yish va yoritish orqali chizuvchining fazoviy va hajm borasidagi bilim hamda tasavvurlari rivojlanadi.

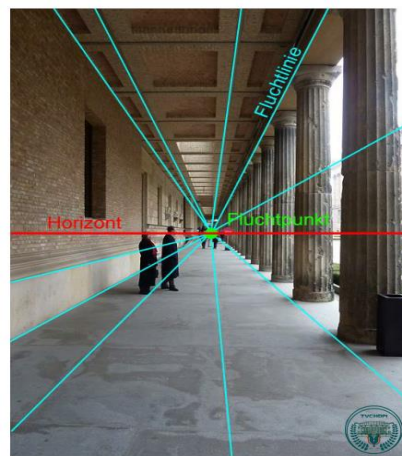
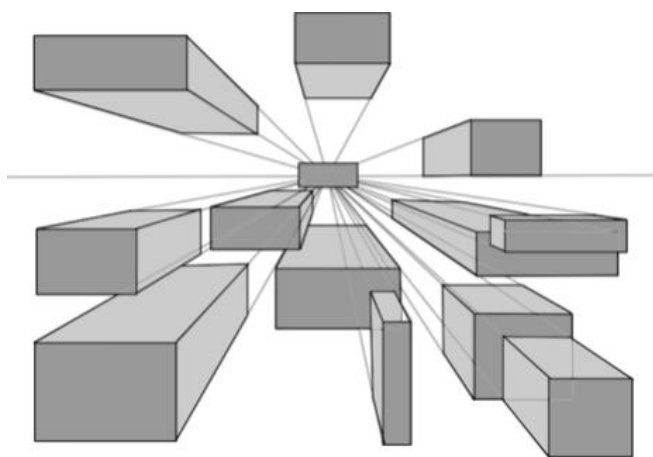
Quyida ufq chizig'idan pastroq joylashgan va yuqori old tomondan yoritilgan kubning 5 ta metodik bosqichlarda bajarilgan namunasini ko'rib chiqamiz.

1 – bosqich. Shaklning eng chekka tomonlari asosida uni qog'oz sirtida ko'rinar va ko'rinmas qirlarini tasavvur etgan holda joylashtirish hamda, tomonlarining nisbatlari, balandligi, harakat xolatiga qarab perspektiv ko'rinishining dastlabki belgilarini aniqlash.

2 – bosqich. Shaklning konstruktiv tuzilishini engil chiziqlar bilan tasvirlab, tutash nuqta orqali yon tomonlarining perspektiv qisqarishini ufq chizig'iga binoan aniqlash.

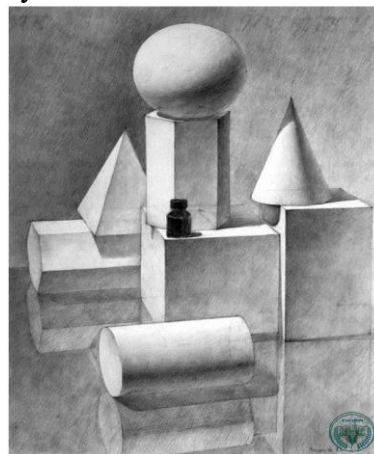
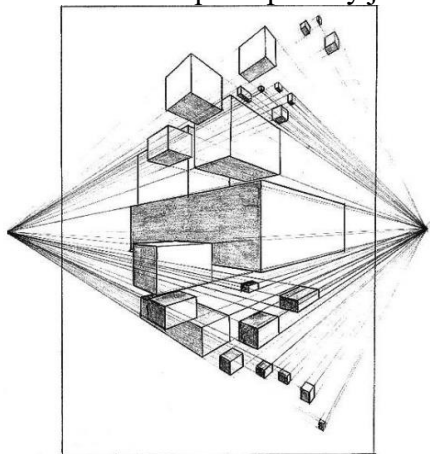
3 – bosqich. Kub tomonlari nisbatlari va perspektiv ko'rinishlarini quyuproq chiziqlar bilan aniqlash, uning buyum tekisligidagi tushuvchi soyasini belgilash.

4 – bosqich. Shakldagi qayta yaxlit soylar o'rnini belgilab tushlash (shaxsiy, tushuvchi soylar)... buyum uchun qo'yilgan fonni tushlash.

5 – bosqich. Kub shaklining barcha yorug'-soya munosabatlarini belgilash... tomonlari tus nisbatlarini aniqlab, refleks, yaltiroq qismlarini topib vazifani bir butun yaxlitlikka keltirish. Quyida silindr, shar shakllarini tasvirlash ham kub shaklini tasvirlash bosqichlari asosida olib boriladi. Bunda ularning o'zaro munosabatlar, tasvirlashda yordamchi chiziqlar o'tkazib ish yuritish metodi, perspektiva qonunlariga asoslanish kabilarni ko'rishimiz mumkin.

Geometrik shakllarni tasvirlashda ularni oddiydan boshlash kerak...so'ngra sekin-asta murakkabroqlariga o'tiladi. O'tilgan mavzularga qiyoslab talaba uydagi mustaqil ko'plab xomaki rasm va qalamchizgilar bajarishi muhim ahamiyatga ega. Chunki auditoriyada bajarilgan har bir vazifa asosida parallel ravishda uydagi ishlangan mashqlar talabaning o'qituvchi rahbarligida kompozitsiya olgan fazoviy tasavvur, chiziqli konstruktiv tuzilish, yorug'-soya munosabatlari, perspektiva qonuni, nisbatlarni to'g'ri belgilash va ayniqsa, tasvirlash malakalarini rivojlantiradi. Buning uchun uydagi turli shakllarga ega bo'lgan quti, kursi, yashik, bidon, ko'za, choynak, piyola, stakan va boshqa ko'plab uy jihozi va buyumlari kifoya.

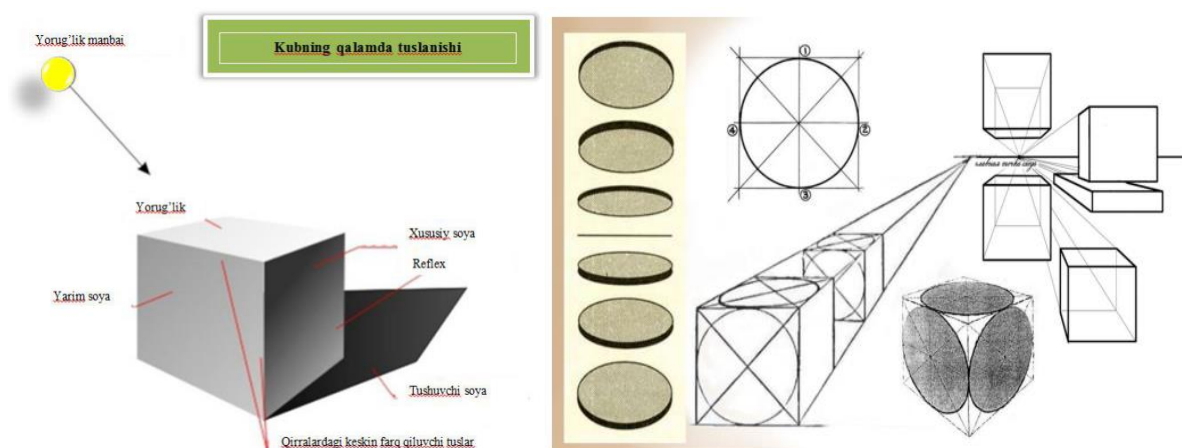
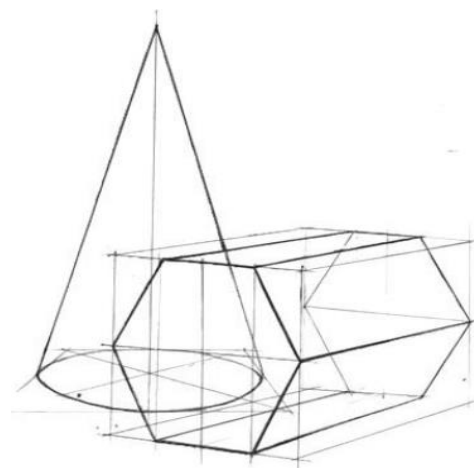
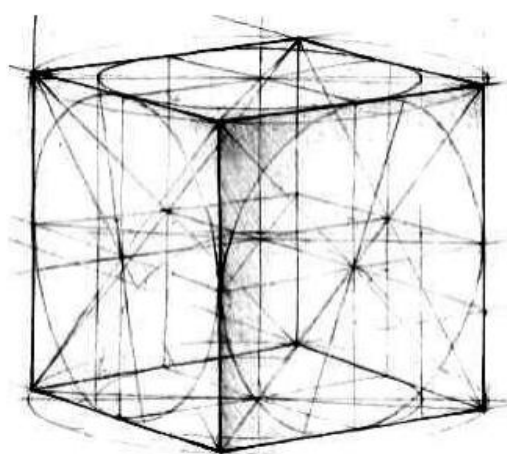

Grafit qamlarning tusalardagi farqini ko'rsatuvchi rasm. Qamlarning o'ttiz xil qattiq-yumshoqlik ko'rinishlari mavjud ²

Range of graphite pencils, showing the differing intensities of their leads. A professional range of pencils can include thirteen different values, as shown in this spectrum.

² P.Tomas, A.Taylor Drawing London-2011 117-bet

2-mavzu	Uy-ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv qalamtasviri
----------------	--

Reja:

1. Kompozitsiyani qog'oz yuzasida konstruktiv qurilishini, joylashtirishni tekshirish
2. Tuslash orqali uning hajmini ko'rsatish.
3. Oltin kesim qonuni, kompozitsiya markazi, simmetriya va assimetriya haqida tushuncha.
4. Chiziqli va havo perspektivasini qo'llagan holda qalamchizgi va qoramalar ishlashni o'rganish.
5. Qalamtasvir fanini muhim xususiyati va obrazli ifodalash.

Adabiyotlar:

1. Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, Musiqa 2006.(18-50- bet).
2. Muratov X.X. "Qalamtasvir", Toshkent, Ijod-print, 2020. (26-36-bet).
3. Xalilov R. Рисунок Toshkent «Navruz» 2013 .(7-8- bet).
4. Tojiev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (Dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013. (14-21- bet).

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma’ruzaning vazifasi: Mato burmalari fonida gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmort haqida bilimni oshirish.

Nazorat savollar:

1. Oltin kesim qonuni, kompozitsiya markazi, simmetriya va assimetriya haqida tushuncha bering.
2. Qalamtasvir fanini muhim xususiyatini aytib bering?

Natyurmort tasviriy san’atning alohida janri hisoblanadi. Natyurmortda shakli, mazmuniga qarab har bir buyumning tutgan o’rnini yoritib berish lozim. Tasvirlanayotgan buyumlarning shakli, rangi, tuzilishi, fazoviy holati jihatdan bir-biridan farq qilishiga alohida ahamiyat berish kerak. Natyurmort mustaqil janr bo’lishi bilan birga, mavzuli suratlardagi asarlarning mazmunini ochishga ko’maklashuvchi, uni to’ldiruvchi vosita bo’lib ham xizmat qiladi. Taniqli rassom N.D.Ten ishlagan “Natyurmort”da meva va issiq nonlarda O’zbekiston quyoshi nurlari jilvalanib turibdi. Mo’yqalam sohibi asar mazmunini ustalik bilan yoritib bera olgan. Sarg’ish-qizil mevalarni qizil, ko’k, yashiltob kabi turli – tuman ranglar bilan uyg’unlashtirib tasvirlashi tufayli suratning ta’sirchan chiqishiga erishgan. Alohida mazmunli natyurmort asari yaratish haqidagi fikr rassom xayolida uzoq vaqt davom etgan kuzatishlar yoki biror buyumdan ta’sirlanish oqibatida to’satdan paydo bo’lishi ham mumkin. Ijodkor ko’z o’ngida bo’lajak natyurmort yaxlitligicha gavdalanadi. Unga mos buyumlar tanlab, e’tibor bilan joylashtirish haqida fikr yuritadi, xomaki eskizlar chizadi hamda shu eskizlar asosida kompozitsiya tuzadi. Natyurmortning qo’yilmasini tuzish, ayniqsa, katta ahamiyatga ega. Bajaradigan vazifasini nazarda tutib, natyurmortdagi buyumlar turli holatlarda qo’yiladi. Natyurmortda tasvirlanadigan buyumlarning o’lchamlari turlicha bo’lishi maqsadga muvofiq. Kichikroq buyumlar oldinroqda, yiriklari orqaroqda tasvirlanadi. Natyurmort tuzganda uning foniga ahamiyat berish kerak. Qo’yilgan natyurmortning umumiy tusini hisobga olib, ochiq ranglardagi natyurmort qo’yilmalari uchun qoramtir fon va. aksincha, to’q ranglardan tuzilgan natyurmort qo’yilmalari uchun oqish fon tanlanadi. Natyurmort ufq chizig’idan pastroqqa joylashtiriladi. Shunda buyumlarning fazoviy holati va buyum tekisligi yaxshi ko’rinadi.

Natyurmort to’g’ri qo’yilgandan so’ng u sinchiklab kuzatiladi. Natyurmort kompozitsiyasini qog’ozga to’g’ri joylashtirish maqsadida qog’ozdan yasalgan maxsus asbob (videoiskatel) dan foydalanish yaxshi natija beradi. Bu asbob orqali topilgan kompozitsiyaning kichik o’lchamdagi to’la xomaki rasmi alohida qog’ozga chizib ko’riladi. Rasm kompozitsiyasi topilgandan so’ng asosiy ish — yangi qog’ozga buyumlar to’plamining tasviri chizishga o’tiladi. Natyurmort chizganda undagi hamma buyumlarni bir yo’la tasvirlash lozim. Aks holda rasmda bir buyumning o’lchami kattaroq, ikkinchisniki kichikroq bo’lib, rasm kompozitsiyasi buziladi. Buyumlarning umumiy balandligi va enini qog’ozida yordamchi chiziqlar bilan belgilab olinadi. Natyurmortning kompozitsiyasi belgilangandan keyin qo’yilmadagi har bir buyumning o’lchami, shakli (tuzilishi, rangi, yorug’-soyasi) aniqlashga o’tiladi, ya’ni natyurmort chizishda umumiydan xususiyga va xususiydan yana umumiyga o’tish prinsipiga amal qilinadi. Misol uchun, ikki-uch buyumning tasvirini chizishda buyumlarning o’lchami jihatidan o’zaro farqi, oraliq’dagi masofa, soya va yorug’larning farqi ko’z bilan chamalab topiladi. Natyurmort ish qog’ozining o’rtasiga joylashtiriladi. Oldin katta - kichikligiga ahamiyat berilib, buyumlar solishtirib ko’riladi, keyin qalam bosilmagan holda ularning tasviri turgan o’rni belgilab olinadi. Tasvirning aniq shakli, ya’ni asar ko’rinishi topilgandan so’ng yorug’lik manbai ham aniqlanadi. Tasvirning muvozanat holatda turishi undan tushib turgan soyaga ham bog’liq. Tushuvchi soya ham buyumlarning fazoviyligi va qanday materialdan ishlanganligini aniqlashga yordam beradi. Qalamda buyumlarning o’z soyasi, o’zidan tushib turgan soyasi uning shakllariga qarab qoralama chiziladi. Buyumlarning perspektiv qisqarishlari hisobga olinib, har bir buyumdagi yorug’ va soya 25 qoidaga rioya qilingan holda tasvirlanadi. Keyin natura bilan fon o’rtasidagi och - to’qlikning farqi belgilanadi.

Uy-ro‘zg‘or buyumlari natyurmortini chizish rassom oldiga yangi, yanada murakkabroq vazifalarni qo‘yadi. Bunda jismlar turli xil shaklga ega bo‘lishi mumkin. Shu bilan birgalikda ushbu jismlarning istalgan birini geometrik shakllarga o‘xshatishimiz mumkin. Naturadan chiziladigan barcha amaliy mashqlarni bajarish jarayonida qo‘llaniladigan qonun-qoidalar ushbu natyurmortni naturadan chizish davomida ham qo‘llaniladi va kerakli bosqichlarda amalga oshiriladi. Uy-ro‘zg‘or buyumlaridan tashkil etilgan natyurmortning rasmini chizish alohida va bir guruh geometrik shakllar rasmini chizishga nisbatan ancha mushkul. Bu yerda nafaqat jismlarning nisbatlari va tus munosabatini ko‘ra olish, balki shakl jihatdan turli bolgan va rassomga nisbatan har xil joyda joylashgan jismlarning har birining perspektiv ko‘rinishini aniqlay bilish ham katta ahamiyat kasb etadi. Natyurmortdagi har bir jism boshqalariga bog‘liq bo‘lishi kerak. Shunda qog‘oz yuzasida bir necha tuzilish tarxlari namoyon bo‘ladi Uy-ro‘zg‘or buyumlari natyurmortini chizishda turli materiallardan ishlangan jismlar yuzasidagi yorug‘-soya kuchini solishtirish kerak. Masalan, metall idishning yuzasini tasvirlash chog‘ida uning shakli va fakturasini to‘liqroq tasvirlash uchun boshqacha xarakterdagi shtrixlardan foydalanish lozim.

Rasmda tus munosabatlarini to‘g‘ri belgilash orqali o‘quvchi, jism materialini tasvirlay oladi. Shisha, metall, sopol va yorug‘likni kuchli qaytaradigan buyumlar yuzasiga tushuvchi yorug‘lik o‘zining xususiyatiga ko‘ra juda tez o‘tishi bilan (yuzaning yorug‘likni aks ettirish xususiyati kuchli bo‘lganligi sababli) xarakterlanadi. Bunday o‘tish boshqa materialdan ishlangan jismlarda, masalan, gips, yog‘och va boshqalarda kamroq bo‘ladi. Bunday tasvirlarni ishlashda shtrixlash qoidalariga va tasvir bajarish ketma-ketlikka rioya qilish katta ahamiyatga ega.

Quyida natyurmort chizish jarayonini ko‘rib chiqamiz. Tasvirga qo‘yilgan shakllar hajmining dastlabki tahlili kompozitsiyaviy tuzilishini topish. Natyurmortni turli tomonlardan kuzatib yorug‘-soya munosabatlarini hisobga olgan holda, shakl ko‘rinishining eng ma‘qul joyi tanlanadi.

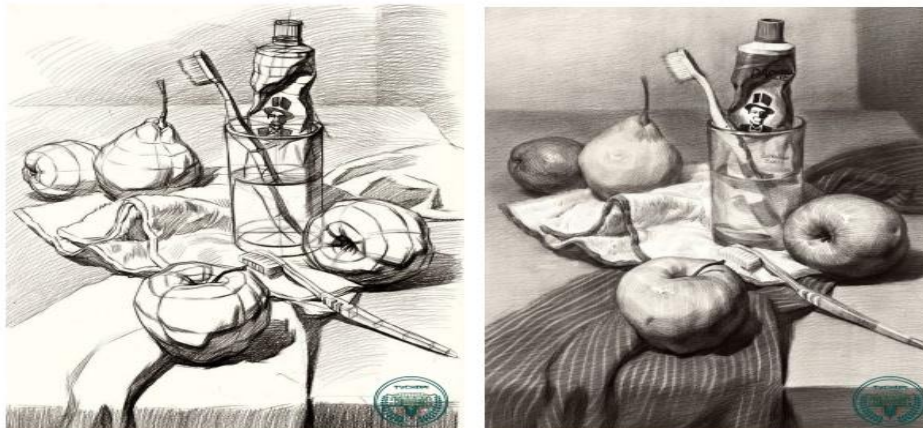
1-bosqich. Tasvirning qog‘ozda kompozitsion joylashuvi. Ma‘lum formatdagi qog‘ozda natyurmort shunday joylashtirilishi kerakki, unda qog‘ozning butun yuzasi naturani tasvirlashda faol ishtirok etsin. Agar tasvirlanayotgan jism (yoki jismlar guruhi) vertikal yo‘nalish bo‘yicha cho‘zilgan bo‘lsa, tabiiyki qog‘ozning uzun tarafini vertikal holatda joylashtirish kerak. Tasvirlanayotgan jismlar o‘lchami to‘g‘ri tanlanishi lozim. tasvir juda kichik yoki juda katta bo‘lmasligi, hamda u bir burchakka taqalib qolmasligi kerak. Chizilayotgan rasm qog‘ozning taxminan o‘rtasida joylashtirilishi kerak. Har bir alohida holat uchun, qog‘ozning hajmini hamda tasvirlanayotgan jismlar va umumiy tasvir maydonining o‘zaro munosabatini hisobga olgan holda, alohida kompozitsiya tanlashni talab etiladi. O‘quv mashg‘ulotlarida kompozitsiya ko‘rish maydonidagi tasvir asosida tanlanadi, qog‘oz formati aniqlanib (yoki berilgan formatdagi qog‘ozda), unga rasm joylashtiriladi. Tasvir kompozitsiyasini aniqlash (ayniqsa natyurmort chizish jarayonida) — uning joylashuvini, o‘lchamlari va fonini to‘g‘ri belgilashdan iborat.

Yaxshi joylashtirilgan tasvirda, umumiy tasvirning butunligi va o'zaro munosabatini buzmay turib, hech narsani o'zgartirish yoki olib tashlash mumkin emas. O'quv rasmini sifatli ishlash uchun bir necha chizgilarni bajarish tavsiya etiladi. Tasvirni qog'ozga to'g'ri joylashtirishda kompozitsiyaviy tasvir izlash moslamasi yordam beradi. Ushbu moslamani yasash uchun karton yoki qalin qog'ozning o'rtasidann to'g'ri to'rtburchakli darcha ochiladi va ushbu darcha qog'oz yuzasiga proporsional bo'lishi kerak. Moslamani chizilayotgan jismga qaratilgan ko'z nuriga perpendikulyar holatda ushlab, uni jismga yaqinlashtiramiz, uzoqlashtiramiz va jism qirralarini moslama tomonlariga to'g'rilab jismning aniq joylashuvini belgilab olamiz. O'quv rasmini ishlash jarayonida qo'yiladigan asosiy talab - qog'ozda jismlar joylashuvini to'g'ri belgilashdan va har tomondan (o'ng, chap, yuqori va past tomonlardan) bir xil bo'sh joy qoldirishdan iborat. Bunda, shuningdek, jismlarning rangi va ular yasalgan material ham hisobga olinadi. Chunki, ular tasvirda tabiiy chizishi kerak. Shu sababli ham natyurmortdagi eng katta jism hech qachon qog'ozning o'rtasiga joylashtirilmaydi, balki chap yoki o'ng tomonda ifodalanishi lozim. Yaxshi joylashtirilgan tasvir hech qachon siqilib qolganga yoki qog'ozda bo'sh joy ortib qolganga o'xshamaydi. Shuningdek, o'quv natyurmortida jismlarning nisbatlar qog'ozda to'g'ri belgilanishi kerak.

2-bosqich. Shaklning konstruktiv tahlili va perspektiv tuzilishi. Natyurmortdagi jismlar tasvirini ishlash chog'ida, rassom o'z joylashgan o'rniga ko'ra, ularning shakli, nisbatlari va perspektiv o'zgarishidan kelib chiqishi kerak. Dastlab jismlarning umumiy ko'rinishi yengil chizgilar orqali belgilab olinadi, chegara chiziqlari chiziladi va ushbu chiziqlar doirasida barcha jismlar tasvirlanadi. Jismlar joylashgan tekislik yuzasi ko'rsatiladi. Shundan so'ng bir-biriga bog'liq ravishda barcha jismlar alohida belgilab chiqiladi. Har bir jismning o'lchami, nisbati va joylashgan o'rni aniqlanadi. Jismlar nisbatini aniqlash chog'ida, albatta, solishtirish uchun o'lchov birligini tanlash lozim. Balandlikni solishtirish uchun o'rta yoki kichik jismning o'lchamini olish qulay hisoblanadi. Jismlar konturini doimiy tarzda oydinlashtirish orqali jismlarning perspektiv ko'rinishi sinchiklab kuzatiladi: jismlar bir-birini to'smasligi va ular o'zaro kesishmasligi lozim. Jismlar orasidagi masofa va gorizontal yuzaga nisbatan jismlar asosining joylashuvi aniqlanadi. Buning uchun natyurmortni yaqin masofadan, yon tarafdand, orqa tarafdand, tepasidan kuzatish va jismlarning o'zaro joylashuvini aniqlash kerak. Har bir jismni to'g'ri tasvirlash uchun, ularni proeksiyalash, ya'ni chiziqli konstruktiv yoki shishasimon jism sifatida tasavvur etib chizish kerak. Jismlarning perspektiv ko'rinishi va shaklining to'g'ri ishlanayotganligini kuzatib, uzluksiz ravishda jismlar nisbati aniqlab boriladi. Bunda avvalo katta qismlarning, so'ngra esa kichikroq - yordamchi qismlarning o'zaro munosabati oydinlashtiriladi. O'quvchi tasvirning haqqoniyiligini tekshirish uchun molbertdan uzoqlashadi. Bunda oraliq masofa natura va chizilayotgan rasmni to'liq solishtirish imkonini berishi lozim. Tekshirish davomida natura va rasmga ketma-ket qaraladi va mavjud xatolar o'sha zahotiy oq tuzatiladi. Shuningdek, agar rassom turgan holda ishlayotgan bo'lsa, u molbertdan bir oz uzoqlashib tasvir va naturadagi jismni solishtirishi mumkin. Rasm chizishning so'nggi bosqichida xatolarni aniqlab, so'ngra ularni tuzatishga ko'p vaqt sarflagandan ko'ra, rasm chizish jarayonining har bir bosqichida uni boshqarib, tekshirib borish tavsiya etiladi.

3-bosqich. Yorug'-soya munosabatlari yordamida jismlarning hajmini tasvirlash. Jismlarning perspektiv tasvirini ishlash davomida, ularning hajmi, joylashuvi va tushayotgan yorug'lik darajasini ko'rsata olish muhimdir. Bunga turli tus va qalam bosimidan foydalanish orqali erishiladi. Naturaning tus munosabati to'q, o'rta va yorqin tusalarning rasmdagi o'zaro munosabatini, ularning tahlilini ko'zda tutadi. Bir seansli o'quv rasmlarda tus munosabatlari yoritilgan va soyadagi yuzalarni tasvirlash, hamda ushbu yuzalarning chegaralarini ko'rsatish uchun qo'llaniladi. Rasmda avvalo chegaralar, soya va yorug'lik engil tusalarda belgilab olinadi. Jismning yoritilmagan yuzasi konturining atrofiga boshqa yuzalarning (devor, mato v.b) aksi tushadi va bu joyga jismning o'z soyasiga nisbatan yorqinroq tus beriladi. Bunda jismlar nisbatlari rasm va naturani yorqin va to'q tuslar munosabatini solishtirish orqali aniqlanadi. Yorug'lik va soya yordamida tasvirga tabiiylik bahsh etish mumkin.

4-bosqich.Rasmni umumiyashtirish. Ushbu bosqichda rasm deyarli tugatilgan bo‘ladi va endilikda rasmni natura bilan solishtirish, keraksiz detallarni olib tashlash, birinchi va ikkinchi darajali qismlarni umumiyashtirish va ishdan umumiy taassurot olish kerak. Yosh rassom uchun natyurmort chizish katta ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Naturadan natyurmort chizish realistik rasmdagi jismlar joylashuvini to‘liq ochib berish, e‘tiborni asosan perspektiv tasvirga qaratish, hamda chiziqli-konstruktiv rasm chizishning qonun-qoidalarini o‘zlashtirish imkonini beradi. Natyurmort ustida ish olib borish o‘quvchilarda yangi ijodiy qirralarining namoyon bo‘lishida katta ahamiyat kasb etadi. Mavzuni mustahkamlash uchun o‘quvchilar uyda turli shakllardan iborat buyumlarni tez konstruktiv qoramalarini tasvirlashi maqsadga muvofiqdir.

Predmetga tushirilgan yorug‘lik.

Yorug‘lik jismlarga tushganda jismlarning shakli paydo bo‘lib, jismlar to‘g‘risida tasavvur hosil qiladi. Jismning soya-yorug‘ qismlarida yorug‘lik xar xil farqlanadi³.

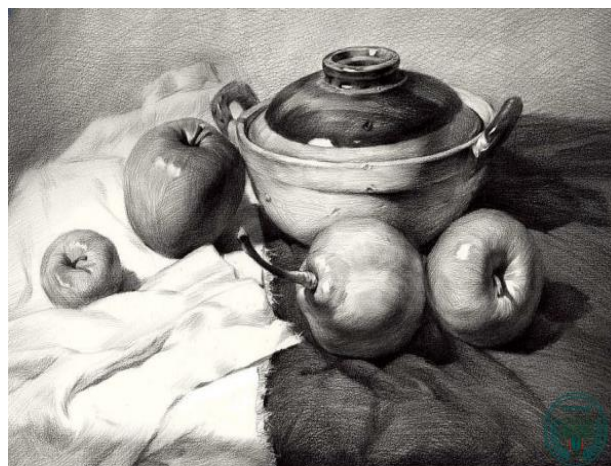
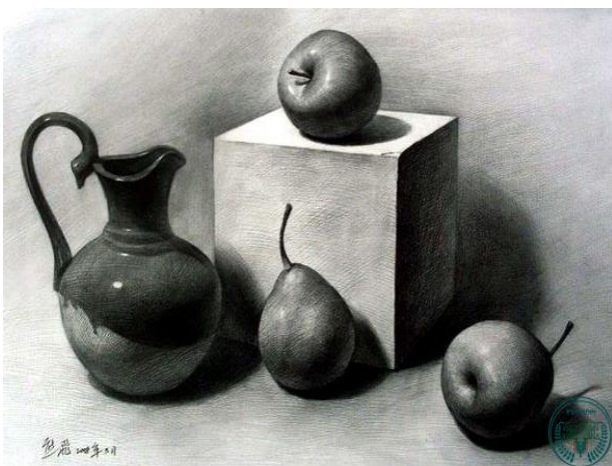
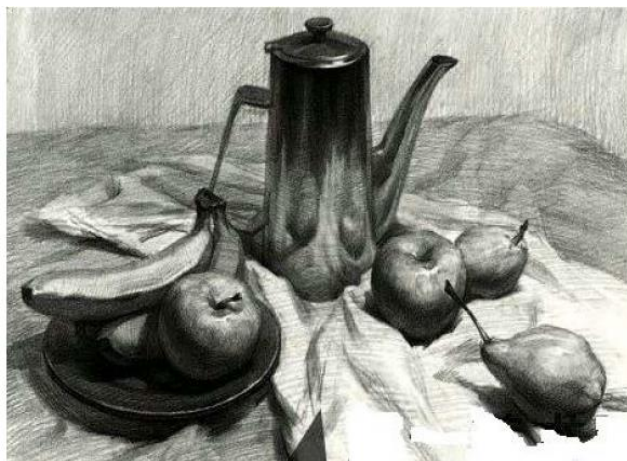
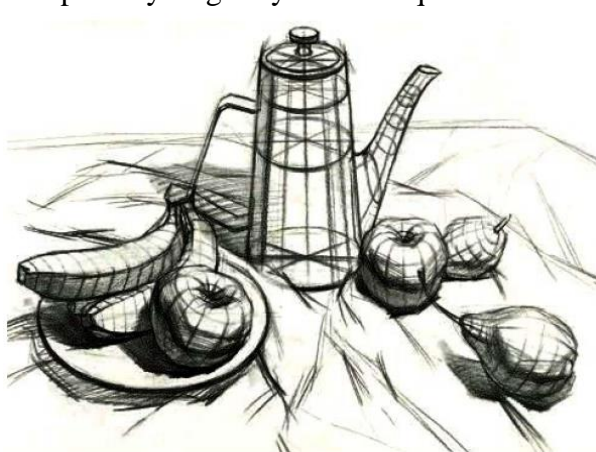
Boshlang‘ich rasomlar uchun shakli murakkab simmetrik buyumlarning ko‘rinishi. Qog‘ozning chekka burchaklaridan diogonal chiziqlar o‘tkaziladi va dioganallar kesishgan nuqtadan formatga nisbatan parallel va perpendikulyarlar o‘tqaziladi va qog‘oz markazi aniqlanadi, qolgan qismlar shaklga qarab teng masofalarga ajratgan holda tasvirlanadi⁴.

Bu qo‘yilmadan asosiy maqsad - turli buyumlarni tus vositalari orqali tasvirlash, buyumlar shakli, rangi, tuzilishi, fazoviy holati jihatidan birbiridan farq qilishiga ahamiyat berish. Qo‘yilmadagi buyumlarning o‘lchovlari turlicha bo‘lishi maqsadga muvofiq. Kichikroq buyumlar oldinroqda, yiriklari orqaroqda tasvirlanadi. Natyurmort kompozitsiyasini to‘g‘ri topish maqsadida alohida kichik o‘lchamda xomaki tarzda chizib ko‘riladi. Rasm kompozitsiyasi topilgandan so‘ng, asosiy ishga o‘tiladi. Qo‘yilmani chizganda undagi hamma buyumlarni bir yo‘la tasvirlash lozim. Aks holda rasmda bir buyumning o‘lchovi kattaroq, ikkinchisidiki esa kichikroq bo‘lib, rasm kompozitsiyasi buziladi. Shuning uchun qo‘yilmadagi barcha buyumlarning umumiy balandligi va eni qog‘ozda yordamchi chiziqlar bilan belgilab olinadi. So‘ng naturadagi har bir buyumning o‘lchov jihatdan o‘zaro farqi, oralaridagi masofa, soya va yorug‘larning farqi, ranglarini ko‘z bilan chamalab aniqlashga o‘tiladi. Qo‘yilma ufq chizig‘idan pastroqda joylashtirilgan. Avval uning gorizont tekisligi aniqlanadi. Gipsli naqsh orqaroqda va balandlikda o‘rnatilgan, mis qumg‘on va sopol piyola oldingi planda joylashgan. Keyin sopol piyola va mis qumg‘onning umumiy shaklini bildiruvchi chiziqlar hamda simmetrik o‘qlar va naqshli gips modelining taxtacha asosi belgilab chiziladi. So‘ngra piyola va mis qumg‘onning ustki, pastki asoslari va naqshning yon tomon yo‘nalishlari perspektiva qonuniyatiga asoslanib belgilanadi. Naqsh gulining turgan joyini aniqlash uchun taxtacha asosi o‘rtasidan yordamchi profil chiziq yuritiladi. Mis qumg‘on simmetrik shakldagi buyum hisoblanib, u silindr va shar shakllaridan tashkil topgan. O‘tkazilgan simmetrik o‘qdan qumg‘onning balandligi hamda enining o‘lchami topiladi. Qumg‘on ufq chizig‘idan bir oz pastroqqa qo‘yilgani uchun uning

³ P.Tomas, A.Taylor. Drawing. London-2011.264-bet

⁴ P.Tomas, A.Taylor. Drawing. London-2011.263-bet

ustki va ostki asoslari ellips shaklida ko‘rinadi. So‘ngra qumg‘on bo‘yi va enini belgilovchi chiziqlarni tutashtirish orqali umumiy shakl topiladi. Milliy naqsh gulining shakli yirik yaxlit qismidan mayda bolaklariga tomon ketma-ketlikda bajariladi. Taqqoslash usuli orqali bo‘laklarning bir-biriga va umumiy nisbatlari aniqlab boriladi. Bu bosqichda buyumlarning ko‘rinmas chiziqlari ham chiziladi. Bu usul buyumlarning fazodan o‘rin olib turganini ko‘rsatishda talabalarni yanglishtirmaydi. Buyumlarni chizish yorug‘lik va soya qoidalariga rioya qilgan holda amalga oshiriladi. Albatta, naturadagi buyumlarning o‘rtasidagi och-to‘qlikning farqini saqlagan holda hamda materiallik fakturasini ko‘rsatib tasvirlash kerak. So‘ngra oldingi va orqa planda joylashtirilgan buyumlarning tus munosabatlari umumlashtiriladi. Turli predmetlardan tashkil topgan natyurmort an‘anaviy usulda qo‘yilgan. Yo‘g‘ri o‘rnatilgan yorug‘lik muhiti hosil qilinib, natyurmortdagi shakllarni ifodali ko‘rinishiga yordam beradi⁵. Natyurmort ishlaganda undagi predmetlarning umumiy shakli chiziladi. Keyin kompozitsiyadagi buyumlar aniq detallar bilan ishlanadi⁶.

3-mavzu	Uy-ro‘zg‘or buyumlari va gipsli rozetkadan tashkil topgan natyurmort ishlash
----------------	---

Reja:

1. Kompozitsiya markazi, simmetriya va assimetriya haqida tushuncha.

⁵ P.Tomas, A.taylor Drawing, London-2011

⁶ P.Tomas, A.taylor Drawing, London-2011

2. Chiziqli va havo perspektivasini qoʻllagan holda natyurmort.
3. Buyumlarini qogʻoz yuzasida konstruktiv qurilishini, joylashtirish.

Adabiyotlar:

1. Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, Musiqa 2006.(32- bet).
2. Muratov X.X. "Qalamtasvir", Toshkent, Ijod-print, 2020. (50-59-bet).
3. Xalilov R. Рисунок. Toshkent «Navruz» 2013 .(19- bet).

Maʼruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy koʻnikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qoʻllash malakalarini rivojlantirish.

Maʼruzaning vazifasi: Badiiy taʼlim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Chiziqli va havo perspektivasi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

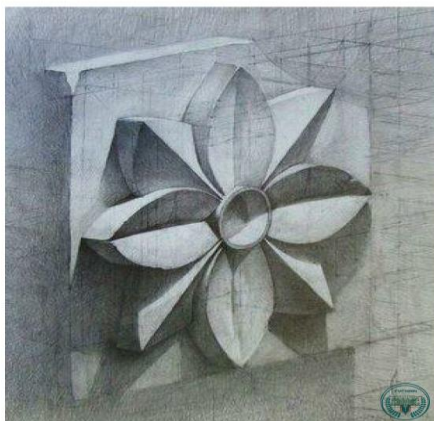
1. Kompozitsiya markazi, simmetriya va assimetriya haqida tushuncha bering.
2. Natyurmort xaqida qisqacha maʼlumot bering?
3. Buyumlarini qogʻoz yuzasida konstruktiv qurilishi qanday boʻladi.

Geometrik shakllar va gips rozetkalar rasmini chizish mashqlarini oʻzlashtirgandan soʻng murakkab elementlarga oʻtiladi. Meʼmor dizaynerlar tayyorlovchi kasb hunar kollejlari oʻquvchilari uchun ushbu vazifa juda muhim hisoblanadi. Chunki, mazkur vazifalar aynan meʼmorlik elementlarini tasvirlari bilan muhimdir. Tasvirlash uchun "klassik" uslubida ishlangan rozetka (meʼmorlik boʻlagi) tanlab olinadi. Ushbu modelni tanlab olinishdan maqsad yoshlarga geometrik shakllar: kub, shar, silindr kabilarni bajarish davomida olgan chiziqli konstruktiv qurilish, perspektiva, yorugʻ-soya va tus, munosabatlari kabi tushunchalar haqidagi bilimlarni mustahkamlashdir. Rozetkaning nozik va murakkab konstruksiyasini chizish oʻquvchilardan yuksak mahorat talab etadi. Rozetka stol ustiga tik holda qoʻyiladi va unga qoʻshimcha ravishda olti qirrali prizma, shar ishtirokida kompozitsiya tuziladi (ufq tekisligi tasvirlash uchun ufq tekisligidan ancha balandda). Qoʻyilma yuqori old tomonidan yoritilgan. Vazifani boshlashdan oldin oʻquvchilar turli nuqtalardan chizgilar bajarishlari va eng maqbul joyini tanlab olishlari kerak. Aniq joyni tanlab olingandan soʻng ishni tasvirlash bosqichlariga toʻla amal qilgan holda olib borishlari shart. Dastlab, rozetka va uning ustuni birlashtirilgan toʻgʻri toʻrtburchak asosi taxtachasi qogʻoz sirtida kompozitsion toʻgʻri joylashtirilib olinadi. Shundan soʻng unga rozetka va uning pastki kesik silindrsimon ustuni chiziqli konstruktiv ravishda quriladi.

Shakl simmetrik boʻlgani uchun uni tasvirlashda turli yordamchi chiziqlar bilan bir qatorda rozetka asosidan oʻtuvchi va shaklni teng ikkiga boʻluvchi oʻq chizigʻini belgilab olinadi. Vazifani metodik izchillikda bajarishda kompozitsiya asoslari, chiziqli konstruktiv tuzilish kabi tasvirlashning asosiy qonunlari, shuningdek, perspektiva qonuniga amal qilish lozim. Bu yerda toʻgʻri toʻrtburchak, prizma, aylana shakllarining perspektiva jihatidan qanday koʻrinishga ega boʻlishini koʻrish mumkin. Shuningdek, mashq davomida avval katta shakl, soʻngra esa uning nozik va mayda boʻlaklari ustida ish olib borish kerak. Aks holda etarli darajada muvaffaqiyatli amalga oshirilmaydi. Bizning misolimizda rozetka ni teng ikkiga boʻlib turuvchi toʻgʻri toʻrtburchak asosga ega. Aslida esa rozetka ustuni dumaloq shaklga ega. Shuning uchun uni qurishda uning yaxlit bir aylana shaklga ega ekanligini hisobga olgan holda ish yuritish kerak. Faqat shu yoʻsinda tasvirlash orqaligina uni haqqoniy koʻrinishiga erishish mumkin Natyurmortni naturadan chizish boʻyicha kerakli qonunqoidalarni bosqichma-bosqich egallash muhimdir.

Kenglikdagi jismlarni kuzata turib, biz ularni koʻramiz va keyinchalik ularning uch oʻlchamli ekanligini tasavvur etamiz. Kenglikdagi jismlar rasmini qogʻozga tushirish jarayonida, insonning koʻrib idrok etish qobiliyatini hisobga olgan holda, perspektiv oʻzgarishlarni tasvirlash

kerak. Istalgan rasmni ishlash chog'ida, uni bosqichlarga bo'lish metodik jihatdan katta ahamiyatga ega. Rasm chizishni bosqichlar bo'yicha qismlarga ajratish yo'li bilan amalga oshirilgan taqdirda ham ular o'rtasida o'zaro uyg'unlik va bog'liqlik doimo mavjud bo'lishi lozim. Dastavval shaklning umumiy chizgilari tushiriladi, shaklning alohida qismlari ajratiladi, bo'laklar ustida ishlanadi, shuningdek, bo'laklardan umumiy tasvirga qaytiladi. Bir guruh geometrik shakllarning rasmini chizish alohida shakllar rasmini chizishga nisbatan ancha mushkul. Bu yerda nafaqat jismlarning nisbatlari va tus munosabatini ko'ra olish, balki shakl jihatdan turli bo'lgan va rassomga nisbatan har xil joyda joylashgan jismlarning har birining perspektiv ko'rinishini aniqlay bilish ham katta ahamiyat kasb etadi. Natyurmortdagi har bir jism boshqalariga bog'liq bo'lishi kerak. Shunda bitta rasmda bir necha tuzilish tarxlari namoyon bo'ladi: to'g'ri parallel chiziqlarning har qaysisi o'z birlashish nuqtasiga ega, turli burchaklar bo'yicha aylanuvchi shakllar uchun esa aylana chizishning o'ziga xos uslublari mavjud. Ma'lum bir nuqtada tutashuvchi ikkita parallel chiziq yo'nalishi rasmning qay darajada to'g'ri ishlanayotganligini tahlil va nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu bosqichda chiziqlar tasvirdagi jism shaklining to'laligi va hajmliligini ko'rsata olishi kerak. Jismning shakli va hajmini yanada to'liqroq ko'rsatish uchun yorug' - soyadan foydalaniladi. Geometrik shakllar guruhini chizishni yaxshi egallash uchun, bunday vazifalarni ko'proq ishlash tavsiya etiladi. Bunda asosiy e'tibor shakllarning konstruktiv tahlili va perspektiv ko'rinishiga qaratiladi. Perspektivadagi jismlarning tuzilishi va shaklini tasvirlashning o'ziga xos tarafi shundaki, bunda asosning gorizontaal yuzasi, masalan, vertikal holatdagi kub yoki kvadratning asosi rasmda ham gorizontaal bo'lib ko'rinishi kerak. Shuningdek, naturada asosi bir gorizontaal tekislikda yotuvchi jismlar rasmda ham xuddi shunday tekislikda yotgandek ko'rinishi kerak. Ushbu holatda jismlar guruhi ufq chizig'idan yuqorida joylashgan va silindrning yuqori asosi yuqori asosga nisbatan ingichkaroq ellips ko'rinishida bo'ladi.

Jismlar tuzilishining barcha tomonlari (ko'rinmaydigan tomonlari ham) belgilanadi. Rasmning tuzilishini doimiy ravishda tekshirib, parallel chiziqlarni birlashish nuqtasi tomon uzaytiriladi, yorug'lik yo'nalishi aniqlanadi va asosiy soyalar belgilanadi. Natijada rasm hajmli ko'rinishga ega bo'ladi. Jismlar nisbatlari ulardagi yorug'lik-soya munosabatlari va ular joylashgan kenglikni hisobga olgan holda, rasmni natura bilan solishtirish orqali aniqlanadi. Bu esa ustun atrofidagi mayda vertikal qavariq bo'laklar uning asosini tashkil etuvchi aylanalarning perspektiva qonuniga binoan ellips bo'lib qisqargan shakllari va uning kichik kata bo'lagini yarim ko'rinishda emas bir butun yaxlit deb tasavvur etgan holda amalga oshiriladi. Rozetkaning nisbatlari yuqori darajada matematik hisoblari asosida qurilgan bo'lib, ushbu nisbatlarning aniqligi unga ko'rkamlik baxsh etadi. Shuning uchun uni tasvirlashda juda ko'plab yordamchi chiziqlar o'tkazib aylana markazini to'g'ri belgilash va perspektiva qoidalariga to'la rioya qilgan holda ifodalash hamda yorug'-soya munosabatlarini etarli darajada aniq tasvirlash lozim. Rasm chizishning so'nggi bosqichida shakllar hajmi oydinlashtiriladi va tus munosabatlari ajratib ko'rsatiladi. Bunda jismlar hajmi mayin shtrixlarda tasvirlanadi va qirrali hamda egri geometrik shakllar yuzasidagi yorug'-soyaning to'g'ri taqsimlanishiga alohida e'tibor beriladi. Masalan,

sferik shar modelini chizishda chegaralarni emas, balki uning tus va yorug'-soya munosabatlarini (jilva, yorug'lilik, nimsoya, jismning o'z soyasi va tushuvchi soyani) to'g'ri tasvirlash muhim hisoblanadi. Tus munosabatlari to'g'ri tanlanganida shar yuzasi osonlikcha, deyarli o'z-o'zidan hosil bo'ladi. Jismlarning barcha yuzalariga shtrix chizish soya qismlardan boshlanadi. Dastlab engil shtrix tortiladi, so'ngra esa u asta-sekin quyuqlashtiriladi va bir vaqtning o'zida tushuvchi soyani tasvirlab, nimsoyaga o'tiladi. Yorug'-soya qoidalarini geometrik shakllar rasmini chizishda yaxshi o'zlashtirgan o'quvchi turli boshqa jismlarni (sopol, shisha, metall, yog'och va b.) qiyinchiliksiz tasvirlay olish imkonini beradi va boshqa jismlar hamda o'ta murakkab tus munosabatlarini ifodalay oladi. Ushbu vazifani uzoq muddatli seansda bajarandan so'ng, sharq va g'arb klassik namunalariga mansub me'morlik bo'laklarini me'morlik obidalarni plenerda qalamchizgi va uzoq muddatli mashqlardan so'ng bajarish mumkin. Mazkur toshiriqni guruhdagi o'quvchilarning qalamtasvir borasidagi malakalarining darajasiga qarab, bir muncha murakkablashtirish ham mumkin. Mazkur topshiriqqa qo'shimcha ravishda o'quvchilar rozetka ning turli xillaridan qalamchizgi mashqlarini bajaradilar. O'zbek milliy xalq me'morchiligida qo'llaniladigan "Morpech" bo'lagini o'ziga qarab mustaqil tasvirlaydilar. Istalgan rasmni ishlash chog'ida, uni bosqichlarga bo'lish metodik jihatdan katta ahamiyatga ega. Rasm chizishni bosqichlar bo'yicha qismlarga ajratish yo'li bilan amalga oshirilgan taqdirda ham ular o'rtasida o'zaro uyg'unlik va bog'liqlik doimo mavjud bo'lishi lozim. Dastavval shaklning umumiy chizgilari tushiriladi, shaklning alohida qismlari ajratiladi, bo'laklar ustida ishlanadi, shuningdek, bo'laklardan umumiy tasvirga qaytiladi. Bir guruh geometrik shakllarning rasmini chizish alohida shakllar rasmini chizishga nisbatan ancha mushkul. Bu yerda nafaqat jismlarning nisbatlari va tus munosabatini ko'ra olish, balki shakl jihatdan turli bo'lgan va rassomga nisbatan har xil joyda joylashgan jismlarning har birining perspektiv ko'rinishini aniqlay bilish ham katta ahamiyat kasb etadi. Natyurmortdagi har bir jism boshqalariga bog'liq bo'lishi kerak. Shunda bitta rasmda bir necha tuzilish tarxlari namoyon bo'ladi: to'g'ri parallel chiziqlarning har qaysisi o'z birlashish nuqtasiga ega, turli burchaklar bo'yicha aylanuvchi shakllar uchun esa aylana chizishning o'ziga xos uslublari mavjud. Ma'lum bir nuqtada tutashuvchi ikkita parallel chiziq yo'nalishi rasmning qay darajada to'g'ri ishlanayotganligini tahlil va nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu bosqichda chiziqlar tasvirdagi jism shaklining to'laligi va hajmliligini ko'rsata olishi kerak. Jismning shakli va hajmini yanada to'liqroq ko'rsatish uchun yorug' - soyadan foydalaniladi. Geometrik shakllar guruhini chizishni yaxshi egallash uchun, bunday vazifalarni ko'proq ishlash tavsiya etiladi. Bunda asosiy e'tibor shakllarning konstruktiv tahlili va perspektiv ko'rinishiga qaratiladi. Perspektivadagi jismlarning tuzilishi va shaklini tasvirlashning o'ziga xos tarafi shundaki, bunda asosning gorizontal yuzasi, masalan, vertikal holatdagi kub yoki kvadratning asosi rasmda ham gorizontal bo'lib ko'rinishi kerak. Shuningdek, naturada asosi bir gorizontal tekislikda yotuvchi jismlar rasmda ham xuddi shunday tekislikda yotgandek ko'rinishi kerak. Ushbu holatda jismlar guruhi ufq chizig'idan yuqorida joylashgan va silindrning yuqori asosi yuqori asosga nisbatan ingichkaroq ellips ko'rinishida bo'ladi. Jismlar tuzilishining barcha tomonlari (ko'rinmaydigan tomonlari ham) belgilanadi. Rasmning tuzilishini doimiy ravishda tekshirib, parallel chiziqlarni birlashish nuqtasi tomon uzaytiriladi, yorug'lik yo'nalishi aniqlanadi va asosiy soyalar belgilanadi. Natijada rasm hajmli ko'rinishga ega bo'ladi. Jismlar nisbatlari ulardagi yorug'lik-soya munosabatlari va ular joylashgan kenglikni hisobga olgan holda, rasmni natura bilan solishtirish orqali aniqlanadi. Bu esa ustun atrofidagi mayda vertikal qavariq bo'laklar uning asosini tashkil etuvchi aylanalarning perspektiva qonuniga binoan ellips bo'lib qisqargan shakllari va uning kichik kata bo'lagini yarim ko'rinishda emas bir butun yaxlit deb tasavvur etgan holda amalga oshiriladi.

Reja:

1. Tasvirlashning turli texnikalaridan foydalanib kompozitsiyalar bajarish.
2. Yorug' va soya jihatlarini shtrixlash orqali tasvirlash qalamtasvir fanining asosiy vositasi sifatida ahamiyatini o'rganish.
3. Kompozitsiyani qog'oz yuzasida joylashtirish, kons truktiv qurilishini o'rganish.
4. Mato burmalari fonida gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmort kompozitsiyasidagi hajmdorlikni, fazoviylikni ifodalash.

Adabiyotlar:

1. Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, Musiqqa 2006.(18-50- bet).
2. Muratov X.X. "Qalamtasvir", Toshkent, Ijod-print, 2020. (26-36-bet).
3. Xalilov R. Рисунок Toshkent «Navruz» 2013 .(7-8- bet).

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Mato burmalari fonida gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmort haqida bilimni oshirish.

Nazorat savollar:

1. Mato burmalari haqida qisqacha ma'lumotlar bering.
2. Mato burmalari fonida gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmort kompozitsiyasidagi hajmdorlikni, fazoviylikni ifodalash ahamiyatini aytib bering?

Matoning qalamtasvirini chizish tasviriy san'atda juda muhim sanaladi. Chunki Inson liboslarida, uy jixozlarining ayrimlarida va natyurmortlarning orqa fonlarida matodan foydalaniladi. Mato burmalarini tasvirlash murakkab bo'lib, talabaga uning ortidagi buyumlarni shaklini ko'rsata olishi ham talab etiladi. Bunda natyurmortdagi buyumlarning ustidagi mato burmalari qiyinchiliklar tug'diradi. Qalamda bajarilgan mato burmalarining tasvirlarini o'rganish, keyinchalik rangtasvir vazifalarida mato burmalarini tasvirlashda qo'l keladi.

Bizgacha yetib kelgan eng qadimgi kiyimlar bu tunika va mantiya xisoblanadi. Ushbu kiyimlarni asosan Qadimgi Gretsiya, Qadimgi Rim va Qadimgi Misrda kiyishgan. Qadimgi rim ayollar libosi⁷.

Ushbu rasmdan ko'rinib turibdiki, kiyimlar burmalardan tashkil topgan. Shuning uchun ham matoni chizish va unga shakl berish, bilish juda muhimdir. Shu maqsadda o'quv jarayonida drapirovkani turli ko'rinishlarini chizish zarur hisoblanadi.

Mato va burmalar.

Matolar kuchli yorug'likda, shovqinda, turli narsalarda foydalanilgan. Burmalar ham turli xil ko'rinishlarda bezaklarda foydalanib kelingan. Chunki yorug'lik va ovoz qaytarishlarda mato burmalari boshqa narsalardan kuchliroq samara bergan. Matoning yorug'lik va ovozga nisbatan qarshiligi kuchli bo'lganligi sababli ham liboslar oralarga mato burmalari foydalanilgan⁸.

⁷ B.Barber "Full course of the drawing" Barselona-2014, 71-bet

⁸ P.Tomas, A.Taylor Drawing London-2011. 271-bet

5-mavzu	Kapitel va turli shakl va fakturaga ega bo'lgan uy- ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmort ishlash
----------------	--

Reja:

1. Kompozitsiya markazi, simmetriya va assimetriya haqida tushuncha.
2. Chiziqli va havo perspektivasini qo'llagan holda natyurmort.
3. Buyumlarini qog'oz yuzasida konstruktiv qurilishini, joylashtirish.

Adabiyotlar:

1. Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, Musiqa 2006.(32- bet).
2. Muratov X.X. "Qalamtasvir", Toshkent, Ijod-print, 2020. (50-59-bet).
3. Xalilov R. Рисунок. Toshkent «Navruz» 2013 .(19- bet).

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Chiziqli va havo perspektivasi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

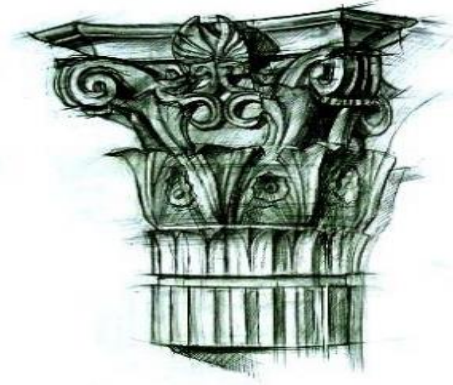
1. Kompozitsiya markazi, simmetriya va assimetriya haqida tushuncha bering.
2. Natyurmort xaqida qisqacha ma'lumot bering?
3. Buyumlarini qog'oz yuzasida konstruktiv qurilishi qanday bo'ladi.

Geometrik shakllar va gips rozetkalar rasmini chizish mashqlarini o'zlashtirgandan so'ng murakkab elementlarga o'tiladi. Me'mor dizaynerlar tayyorlovchi kasb hunar kollejlari o'quvchilari uchun ushbu vazifa juda muhim hisoblanadi. Chunki, mazkur vazifalar aynan me'morlik elementlarini tasvirlari bilan muhimdir. Tasvirlash uchun "klassik" uslubida ishlangan ustunning kapiteli (me'morlik bo'lagi) tanlab olinadi. Ushbu modelni tanlab olinishdan maqsad yoshlarga geometrik shakllar: kub, shar, silindr kabilarni bajarish davomida olgan chiziqli konstruktiv qurilish, perspektiva, yorug'-soya va tus, munosabatlari kabi tushunchalar haqidagi bilimlarni mustahkamlashdir. Kapitelning nozik va murakkab konstruktiviyasini chizish o'quvchilardan yuksak mahorat talab etadi. Kapitel stol ustiga tik holda qo'yiladi va unga qo'shimcha ravishda olti qirrali prizma, shar ishtirokida kompozitsiya tuziladi (ufq tekisligi tasvirlovchi ufq tekisligidan ancha balandda). Qo'yilma yuqori old tomonidan

yoritilgan. Vazifani boshlashdan oldin o'quvchilar turli nuqtalardan chizgilar bajarishlari va eng maqbul joyini tanlab olishlari kerak. Aniq joyni tanlab olingandan so'ng ishni tasvirlash bosqichlariga to'la amal qilgan holda olib borishlari shart. Dastlab, kapitел va uning ustuni birlashtirilgan to'g'ri to'rtburchak asosi taxtachasi qog'oz sirtida kompozitsion to'g'ri joylashtirilib olinadi. Shundan so'ng unga kapitел va uning pastki kesik silindrsimon ustuni chiziqli konstruktiv ravishda quriladi.

Shakl simmetrik bo'lgani uchun uni tasvirlashda turli yordamchi chiziqlar bilan bir qatorda kapitел asosidan o'tuvchi va shaklni teng ikkiga bo'luvchi o'q chizig'ini belgilab olinadi. Vazifani metodik izchillikda bajarishda kompozitsiya asoslari, chiziqli konstruktiv tuzilish kabi tasvirlashning asosiy qonunlari, shuningdek, perspektiva qonuniga amal qilish lozim. Bu yerda to'g'ri to'rtburchak, prizma, aylana shakllarining perspektiva jihatidan qanday ko'rinishga ega bo'lishini ko'rish mumkin. Shuningdek, mashq davomida avval katta shakl, so'ngra esa uning nozik va mayda bo'laklari ustida ish olib borish kerak. Aks holda etarli darajada muvaffaqiyatli amalga oshirilmaydi. Bizning misolimizda kapitелni teng ikkiga bo'lib turuvchi to'g'ri to'rtburchak asosga ega. Aslida esa kapitел ustuni dumaloq shaklga ega. Shuning uchun uni qurishda uning yaxlit bir aylana shaklga ega ekanligini hisobga olgan holda ish yuritish kerak. Faqat shu yo'sinda tasvirlash orqaligina uni haqqoniy ko'rinishiga erishish mumkin. Natyurmortni naturadan chizish bo'yicha kerakli qonunqoidalarni bosqichma-bosqich egallash muhimdir.

Jismlar tuzilishining barcha tomonlari (ko'rinmaydigan tomonlari ham) belgilanadi. Rasmning tuzilishini doimiy ravishda tekshirib, parallel chiziqlarni birlashtirish nuqtasi tomon uzaytiriladi, yorug'lik yo'nalishi aniqlanadi va asosiy soyalar belgilanadi. Natijada rasm hajmli ko'rinishga ega bo'ladi. Jismlar nisbatlari ulardagi yorug'lik-soya munosabatlari va ular joylashgan kenglikni hisobga olgan holda, rasmni natura bilan solishtirish orqali aniqlanadi. Bu esa ustun atrofidagi mayda vertikal qavariq bo'laklar uning asosini tashkil etuvchi aylanalarning perspektiva qonuniga binoan ellips bo'lib qisqargan shakllari va uning kichik kata bo'lagini yarim ko'rinishda emas bir butun yaxlit deb tasavvur etgan holda amalga oshiriladi. Kapitелning nisbatlari yuqori darajada matematik hisoblari asosida qurilgan bo'lib, ushbu nisbatlarning aniqligi unga ko'rkamlik baxsh etadi. Shuning uchun uni tasvirlashda juda ko'plab yordamchi chiziqlar o'tkazib aylana markazini to'g'ri belgilash va perspektiva qoidalariga to'la rioya qilgan holda ifodalash hamda yorug'-soya munosabatlarini etarli darajada aniq tasvirlash lozim. Rasm chizishning so'nggi bosqichida shakllar hajmi oydinlashtiriladi va tus munosabatlari ajratib ko'rsatiladi. Bunda jismlar hajmi mayin shtrixlarda tasvirlanadi va qirrali hamda egri geometrik shakllar yuzasidagi yorug'-soyaning to'g'ri taqsimlanishiga alohida e'tibor beriladi. Masalan, sferik shar modelini chizishda chegaralarni emas, balki uning tus va yorug'-soya munosabatlarini (jilva, yorug'lilik, nimsoya, jismning o'z soyasi va tushuvchi soyani) to'g'ri tasvirlash muhim hisoblanadi. Tus munosabatlari to'g'ri tanlanganida shar yuzasi osonlikcha, deyarli o'z-o'zidan hosil bo'ladi. Jismlarning barcha yuzalariga shtrix chizish soya qismlardan boshlanadi. Dastlab engil shtrix tortiladi, so'ngra esa u asta-sekin quyushtiriladi va bir vaqtning o'zida tushuvchi soyani tasvirlab, nimsoyaga o'tiladi. Yorug'-soya qoidalarini geometrik shakllar rasmini chizishda yaxshi o'zlashtirgan o'quvchi turli boshqa jismlarni (sopol, shisha, metall, yog'och va b.) qiyinchiliksiz tasvirlay olish imkonini beradi va boshqa jismlar hamda o'ta murakkab tus munosabatlarini ifodalay oladi. Ushbu vazifani uzoq muddatli seansda bajargandan so'ng, sharq va g'arb klassik namunalariga mansub me'morlik bo'laklarini me'morlik obidalarni plenerda qalamchizgi va uzoq muddatli mashqlardan so'ng bajarish mumkin. Mazkur toshiriqni guruhdagi o'quvchilarning qalamtasvir borasidagi malakalarining darajasiga qarab, bir muncha murakkablashtirish ham mumkin. Mazkur topshiriqqa qo'shimcha ravishda o'quvchilar kapitелning turli xillaridan qalamchizgi mashqlarini bajaradilar. O'zbek milliy xalq me'morchiligida qo'llaniladigan "Morpech" bo'lagini o'ziga qarab mustaqil tasvirlaydilar.

Istalgan rasmni ishlash chog'ida, uni bosqichlarga bo'lish metodik jihatdan katta ahamiyatga ega. Rasm chizishni bosqichlar bo'yicha qismlarga ajratish yo'li bilan amalga oshirilgan taqdirda ham ular o'rtasida o'zaro uyg'unlik va bog'liqlik doimo mavjud bo'lishi lozim. Dastavval shaklning umumiy chizgilari tushiriladi, shaklning alohida qismlari ajratiladi, bo'laklar ustida ishlanadi, shuningdek, bo'laklardan umumiy tasvirga qaytiladi. Bir guruh geometrik shakllarning rasmini chizish alohida shakllar rasmini chizishga nisbatan ancha mushkul. Bu yerda nafaqat jismlarning nisbatlari va tus munosabatini ko'ra olish, balki shakl jihatdan turli bo'lgan va rassomga nisbatan har xil joyda joylashgan jismlarning har birining perspektiv ko'rinishini aniqlay bilish ham katta ahamiyat kasb etadi. Natyurmortdagi har bir jism boshqalariga bog'liq bo'lishi kerak. Shunda bitta rasmda bir necha tuzilish tarxlari namoyon bo'ladi: to'g'ri parallel chiziqlarning har qaysisi o'z birlashish nuqtasiga ega, turli burchaklar bo'yicha aylanuvchi shakllar uchun esa aylana chizishning o'ziga xos uslublari mavjud. Ma'lum bir nuqtada tutashuvchi ikkita parallel chiziq yo'nalishi rasmning qay darajada to'g'ri ishlanayotganligini tahlil va nazorat qilish imkonini beradi. Ushbu bosqichda chiziqlar tasvirdagi jism shaklining to'laligi va hajmliligini ko'rsata olishi kerak. Jismning shakli va hajmini yanada to'liqroq ko'rsatish uchun yorug' - soyadan foydalaniladi. Geometrik shakllar guruhini chizishni yaxshi egallash uchun, bunday vazifalarni ko'proq ishlash tavsiya etiladi. Bunda asosiy e'tibor shakllarning konstruktiv tahlili va perspektiv ko'rinishiga qaratiladi. Perspektivadagi jismlarning tuzilishi va shaklini tasvirlashning o'ziga xos tarafi shundaki, bunda asosning gorizontaal yuzasi, masalan, vertikal holatdagi kub yoki kvadratning asosi rasmda ham gorizontaal bo'lib ko'rinishi kerak. Shuningdek, naturada asosi bir gorizontaal tekislikda yotuvchi jismlar rasmda ham xuddi shunday tekislikda yotgandek ko'rinishi kerak. Ushbu holatda jismlar guruhi ufq chizig'idan yuqorida joylashgan va silindrning yuqori asosi yuqori asosga nisbatan ingichkaroq ellips ko'rinishida bo'ladi. Jismlar tuzilishining barcha tomonlari (ko'rinmaydigan tomonlari ham) belgilanadi. Rasmning tuzilishini doimiy ravishda tekshirib, parallel chiziqlarni birlashish nuqtasi tomon uzaytiriladi, yorug'lik yo'nalishi aniqlanadi va asosiy soyalar belgilanadi. Natijada rasm hajmli ko'rinishga ega bo'ladi. Jismlar nisbatlari ulardagi yorug'lik-soya munosabatlari va ular joylashgan kenglikni hisobga olgan holda, rasmni natura bilan solishtirish orqali aniqlanadi. Bu esa ustun atrofidagi mayda vertikal qavariq bo'laklar uning asosini tashkil etuvchi aylanalarning perspektiva qonuniga binoan ellips bo'lib qisqargan shakllari va uning kichik kata bo'lagini yarim ko'rinishda emas bir butun yaxlit deb tasavvur etgan holda amalga oshiriladi. Kapitелning nisbatlari yuqori darajada matematik hisoblari asosida qurilgan bo'lib, ushbu nisbatlarning aniqligi unga ko'rkamlik baxsh etadi. Shuning uchun uni tasvirlashda juda ko'plab yordamchi chiziqlar o'tkazib aylana markazini to'g'ri belgilash va perspektiva qoidalariga to'la rioya qilgan holda ifodalash hamda yorug'-soya munosabatlarini etarli darajada aniq tasvirlash lozim. Rasm chizishning so'nggi bosqichida shakllar hajmi oydinlashtiriladi va tus munosabatlari ajratib ko'rsatiladi. Bunda jismlar hajmi mayin shtrixlarda tasvirlanadi va qirrali hamda egri geometrik shakllar yuzasidagi yorug'-soyaning to'g'ri taqsimlanishiga alohida e'tibor beriladi. Masalan, sferik shar modelini chizishda chegaralarni emas, balki uning tus va

yorug'-soya munosabatlarini (jilva, yorug'llik, nimsoya, jismning o'z soyasi va tushuvchi soyani) to'g'ri tasvirlash muhim hisoblanadi. Tus munosabatlari to'g'ri tanlanganida shar yuzasi osonlikcha, deyarli o'z-o'zidan hosil bo'ladi. Jismlarning barcha yuzalariga shtrix chizish soya qismlardan boshlanadi. Dastlab engil shtrix tortiladi, so'ngra esa u asta-sekin quyushtiriladi va bir vaqtning o'zida tushuvchi soyani tasvirlab, nimsoyaga o'tiladi. Yorug'-soya qoidalarini geometrik shakllar rasmini chizishda yaxshi o'zlashtirgan o'quvchi turli boshqa jismlarni (sopol, shisha, metall, yog'och va b.) qiyinchiliksiz tasvirlay olish imkonini beradi va boshqa jismlar hamda o'ta murakkab tus munosabatlarini ifodalay oladi. Ushbu vazifani uzoq muddatli seansda bajarandan so'ng, sharq va g'arb klassik namunalariga mansub me'morlik bo'laklarini me'morlik obidalarni plenerda qalamchizgi va uzoq muddatli mashqlardan so'ng bajarish mumkin. Mazkur toshiriqni guruhdagi o'quvchilarning qalamtasvir borasidagi malakalarining darajasiga qarab, bir muncha murakkablashtirish ham mumkin. Mazkur topshiriqqa qo'shimcha ravishda o'quvchilar kapitelnig turli xillaridan qalamchizgi mashqlarini bajaradilar. O'zbek milliy xalq me'morchiligida qo'llaniladigan "Morpech" bo'lagini o'ziga qarab mustaqil tasvirlaydilar

6-mavzu

Gipsli kesik bosh modelni qalamtasvirini ishlash

Reja:

1. Odam boshining qurilishi haqida ma'lumot.
2. Modelni o'rganish, kesib ishlash usulida mashq qilish.
3. Kesik bosh gips namunasini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Kesik bosh gips namunasini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Paul Thomas, Anita Taylor. Drawing, London-2011. 2-20-229-230-bet
4. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar
5. Tojiyev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013. 18-19 betlar
6. Brington Barber "Full course of the drawing", Barselona-2014. 29 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Odam boshining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

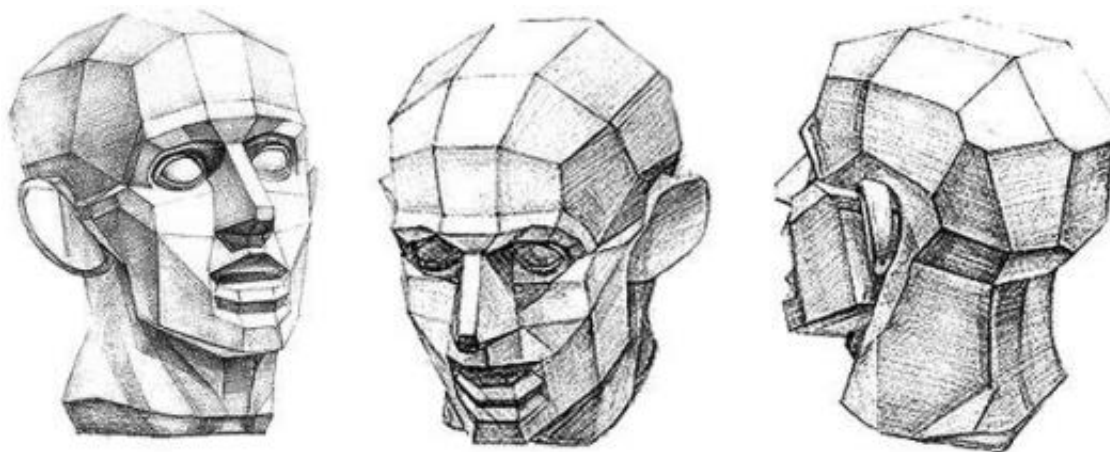
Nazorat savollar:

1. Odam boshining qurilishi haqida ma'lumot bering.
2. Kesik bosh gips namunasini qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
3. Kesik bosh gips namunasini qanday bo'ladi?

Antik bosh rasmi ustida ishlashning butun majmui tasviriy san'atning ustivor tamoyili - umumiylikdan xususiylikka va xususiylikdan yana umumiylikka usuli va uslubiga asoslanadi. Boshqacha qilib aytganda, naturaning butun qismlarini tahlil qilish orqali umumiy shaklobrazini ifoda etish qoidasiga rioya qilish kerak. Bu tamoyil rasm chizish bo'yicha chiqarilgan hamma o'quv dasturlarida o'z aksini topgan va maxsus badiiy maktab, kasb-hunar

kollejlari va oliy o'quv yurtlarida yetakchi hisoblanadi. U barcha talabalarga (ularning davomli rasm chizish tayyorgarligi darajasidan qat'iy nazar) taklif etiladi va bajarish talab qilinadi. Talabalar uni osonroq egallab olishlari va uning mazmunini yaxshiroq tushunib olishlari uchun tasvir ustida ishlashning murakkab majmui alohida - alohida bosqichlarga bo'lib o'rgatiladi. Bundan tashqari uslubiy izchillikka rioya qilgan holda tasvirlash talabaga har bir bosqichni alohida tushunib olishga va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglashga imkon yaratadi. Davomli tarzda rasm chizish jarayoni juda murakkab bo'lib, bunda yetarli ish tajribasiga ega bolmagan talaba ko'pincha qiynalib qoladi. U, eng avvalo, nimalarga e'tibor berish, o'z imkoniyatlaridan qanday qilib oqilona foydalanish kerakligini bilmaydi va ishni lozim darajada tashkil qila olmaydi. Bunday talaba odatda, nimani ko'rsa – shundayligicha ko'chirib qo'ya qoladi. Tashqi shakl ko'rinishidan diqqat bilan nusxa ko'chiradi. Kerak-nokerak qismlarni ajratmay, birdek tasvirlayveradi. Detailarga berilib ketib, ular naturaga juda o'xshayapti, degan fikrda chizaveradi. Ko'pchilik talabalar odam boshi rasmini chizar ekanlar, ishda uslubiy ketmaketlikka rioya qilmaydilar, darhol murakkab vazifalarni bajarishga kirishadilar va tez orada muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar. Vaholanki, bosh rasmi ustida ishlashning uslubiy bosqichlari ham o'ziga xos xususiyatlarga egaki, ularni rasm chizuvchi, albatta, bilishi kerak. O'quv materialini yaxshi o'zlashtirib olish uchun chizuvchi ushbu ish bosqichida qaysi vazifani amalga oshirishi, tasvir qurishning qaysi jihatlariga alohida e'tibor qaratishi kerakligini bilishi zarur. Talaba naturani kuzatish va tahlil etish hamda rasmni konstruktiv chizish-qurish jarayonida aniq tizimga rioya qilishi kerak. Rasm ishlashning uslubiy izchilligidagi barcha nozik tarablarni Antinoyning gipsdan yasalgan haykali boshini chizish misolida ko'rib chiqamiz. Biz rasm ustida ishlashning uslubiy ketma-ketligini bayon eta borib, bir yo'la tirik odam boshi shakli qurilishining asosiy qonuniyatlari va tasvirlash usullarini (jumladan, ishning texnik usullarini) o'rgana boramiz. Birinchi bosqich - kompozitsiyaviy joylash tirish. Ish qog'oz yuzasida rasm kompozitsiyasini topib, ifoda etishdan boshlanadi. Tasvirni yuzada qanday joylashtirish qulayroq bo'lishini, qaysi nuqtadan turib qaralganda shakllarning qurilish xususiyatlari ifodalibroq ko'rinishini bilish niyatida naturani oldindan har tomonlama o'rganib, ko'rib chiqish lozim. Talaba rasm kompozitsiyasini qog'oz yuzasida har taraflama to'g'ri va chiroyli joylashtirishni o'rganishi kerak. Shuning uchun tasvirlanajak gips bosh eng ifodali ko'rinadigan nuqtani tanlash unga kompozitsiya masalasini yaxshiroq, talabdarajasida hal qilishga yordam beradi. Lekin kompozitsiyani topishda qandaydir alohida bir qoidani mahkam ushlab olishning hojati yo'q. 10-mavzu Odam boshining anatomik qurilishi haqida ma'lumot. Kesik bosh haykalini ishlash. Masalan, ba'zilar to'rtidan uch qism burilishda yoki profildagi (yon tomon) bosh shaklini chiza turib, yuz qismi oldida, albatta, katta maydon qoldirish kerak, deb hisoblaydilar. Lekin, hattoki, buyuk rassom - ustalar asarlarida ham bunday qilinmaganini ko'ramiz. Ko'pchilik portretlar qog'oz yuzasining o'rtasida jamlanadi. Yuqorida aytilganidek, boshning yuz qismi oldida katta maydon qoladi. Shaklni tushlashga kirishar ekan, u boshdagi soyalar kompozitsiyani buzganini va tus muvozanati yo'qolganini ko'radi. Shuning uchun u rasm chizishdan oldin qator xomaki chizgilar bajarib ko'rishi zarurki, ularda kompozitsiya masalasi hal etilsin. Talaba eng qulay nuqtani tanlab olishi kerak, ya'ni u duch kelgan joyga o'tirib olaverishi maqsadga muvofiq emas. Vaholanki, ko'plab talabalarda ana shunday qusur bor. Bundan tashqari, shogird o'zi chizayotgan rasm oxir oqibatda qanday ko'rinishga ega bo'lishini, xayolan bo'lsada, yaqqol tasavvur qilishi lozim. Faqat shundan keyingina qalamni qo'lga olishi va rasmni qog'oz sathiga dadil joylashtirib, ifodalashni boshlashi mumkin. Ikkinchi bosqich - bosh shaklining xarakterli xususiyatlari, o'lcham munosabatlarini, ya'ni nisbatlarini va boshning kenglikdagi holatini ochib berish. Bosh shaklining o'ziga xos xususiyatini ochib berishga kirishishdan oldin talaba haykal-naturani diqqat bilan o'rganib chiqishi, shakl qurilishining eng muhim xususiyatlarini aniqlab olishi lozim. Bu o'rinda natura nihoyatda ob'yektiv, to'g'ri idrok etilishi kerak. U sub'yektiv taasurotlar asosida emas, balki jiddiy ilmiy bilimga tayangan holda idrok etishi va tasvirlashga kirishishi kerak. Ma'lumki, naturani o'rganish uni bevosita diqqat bilan kuzatishdan boshlanadi. Rassom, eng avvalo, shaklning umumiy xususiyatini, boshning fazoviy holatini ilg'ab oladi, shundan keyingina alohida qismlar va yaxlitliklar, o'lchamlararo farqlar, nisbatlarini chamalab

aniqlay boshlaydi. Natura bilan oldindan bunday batafsil tanishib chiqish ob'ektiv tahlil qilishga o'tish uchun asos xizmatini o'taydi. Bosh shakli tasviri qog'ozda qalam bilan juda yengil belgilanib, nozik, umumiy va chizikli konstruktiv tarzda aks ettiriladi. Natura katta shakli umumiy tuzilishining asosiy xususiyati ochiladi. Bosh shakli va uning umumlashtirilgan ko'rinishdagi o'ziga xos qiyofasini ochishda boshqa qismlar bilan taqqoslash usulidan foydalanish lozim. Talaba o'z qarshisida turgan bosh shaklining umumiy xususiyatini osonroq ilg'ab olishi uchun ko'zlarini salgina qisib qarashi kerak, shunda shaklning hamma detallari yo'qoladi hamda hajmning umumiy massasi ko'rish maydonida qoladi. Yaxlit holda idroklanadi. Ular beshta asosiy yuzadan iborat: peshona, yonoqlar, ko'z kosalari va ulardan bo'rtib chiqqan ko'zning sharsimon shakllari, shuningdek, burunning prizmatik shakli. Rasmda lablar, dahan va yonoqlarni belgilab beradigan yuza yo'nalishlarini aniqlab olamiz. Lekin ularni hozircha chizib chiqmaymiz, balki joylashgan yerini bilib olamiz va ular boshning umumiy xususiyatiga qanday ta'sir etishini tekshirib chiqamiz. Asosiy yuzalar, boshning umumiy massasini aniqlash bilan bir paytda, shu yeming o'zida boshning egilganligi va burilib turish holatini aniqlaymiz: ya'ni bosh vaziyatini tomoshabinga to'g'ri ko'rsatishga harakat qilamiz. Bu romblarning diagonallari akromial o'simtalari uchlarini tutashtiruvchi va yettinchi bo'yin umurtqasida bo'yinturiq chuqurchasidan pastga ketuvchi chiziqlardir. Bo'yinning silindirsimon shakli old tomondan yaxshi ko'rinadigan ko'krak so'rg'tich-o'mrov mushaklari, orqa tomondan esa bo'yin umurtqasining ikki tomonda joylashgan "kapyushon" mushaklaridan iboratdir. Bu mushaklar kalla suyagi qutisini yelka kengligi bilan tutashtirib turadi. Boshning kengligi holati ishonchli bo'lishi bo'yin harakati xususiyatini ochib beradi va, shuningdek, bo'yin harakati ham boshning kenglikdagi holatiga bogliqdir. Buni kesik bosh namunasini chizish orqali yanada chuqurroq o'zlashtirib olish mumkin.

O'quvchi o'z qarshisida turgan bosh shaklining umumiy xususiyatini osonroq ilg'ab olishi uchun ko'zlarini salgina qisib qarashi kerak, shunda shaklning hamma detallari yo'qoladi hamda hajmning umumiy massasi ko'rish maydonida qolib, yaxlit holda idroklanadi. Profil

chizig'ini belgilab olganimizdan so'ng, uni uch teng qismlarga bo'lish kerak. Boshning old qismlari uch teng qismga ajraladi: soch qoplamasi pastki chizig'idan qosh usti yoylarigacha, qosh usti yoylaridan burun asosigacha va burun asosidan dahan tagigacha. Qosh usti yoylaridan burun asosigacha bo'lgan kesim ham o'z navbatida uch teng qismga ajraladi: birinchi (qosh usti yoylaridan) va ikkinchi qism o'rtasidan ko'z qismlari chizig'i o'tadi, u jag' suyagi, ko'z burchaklari va ko'z yoshi qopchig'i choklarini kesib o'tadi. Burun asosi o'rtasidagi kesim ham uch teng qismga ajraladi: birinchi va ikkinchi qismlar o'rtasidan og'izning o'rta chizig'i o'tadi, u lablar kesim chizig'i, deb ataladi. Bu bosqichda faqat ularning joylashgan o'rnini aniqlaymiz, qismlar va yaxlitlik nisbatlarining to'g'riligini tekshiramiz. Ko'zlar, burun teshiklari, lablar o'lchamlarini ham hozircha chiziqchalar yoki nuqtalar bilan belgilab qo'yamiz, buning o'zi ularning joylashuvi va kattaligini aniqlash uchun yetarlidir. Shundan so'ng ishning keyingi bosqichiga o'tamiz. Uchinchi bosqich, shaklning chiziqli konstruktiv asosini namoyon etish va perspektiva ko'rinishlarini ochish hisoblanadi. Inson boshining tuzilishi konstruktiv sxemasi bilan birinchi va ikkinchi bosqichda tanishib chiqqanmiz. Endi uni ushbu vazifada to'rtadan uch qism burilishda, ufq chizig'i darajasidan balandroqda turgan boshda belgilab olishga harakat qilamiz. Boshning asosiy bo'laklarini tasvirlashga (ko'zlar, burunlar, soch tolalari va hokazolarga) kirishilar ekan, albatta, shakl asos-mazmunidan kelib chiqish kerak, ya'ni burun — bu prizma, ko'z esa, shar, bo'yin esa, silindrikdir. Uzoq muddat davom etadigan rasm ustida ishlashda chizuvchining qarash nuqtasi butun rasm chizish jarayoni mobaynida o'zgarmay qolishi kerak. Buni quyidagi usul bilan tekshirilib boriladi— tasvirlangan obyekt bilan naturani solishtirish juda katta tezlikda amalga oshiriladi. Ushbu usulda uning xato va kamchiliklarini ham aniqlash imkoni tug'iladi.

7-mavzu

David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash (lab)

Reja:

1. David boshining bo'laklari, lab bo'lagi qalamtasviri.
2. Portret, plastik anatomiya, perspektiva qonunlariga asoslangan holda burun modelini qurishni o'rganish.
3. Burun modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish, konstruktiv qurilishini topish.
4. Quloq modelini konstruktiv qurilishini topish.
5. B.Mikelanjeloning David haykali boshining bo'laklari qalamtasviri.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Paul Thomas, Anita Taylor. Drawing, London-2011. 2-20-229-230-bet
4. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar
5. Tojiyev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013. 18-19 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. David boshining bo'laklari, lab bo'lagi qalamtasviri haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

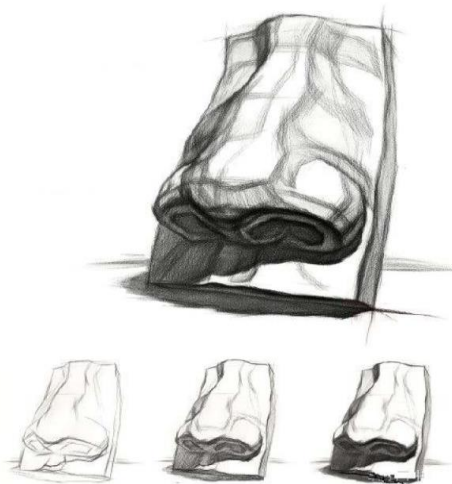
1. David boshining bo'laklari, lab bo'lagi qalamtasviri haqida malumot bering.

2. Portret, plastik anatomiya, perspektiva qonunlari ahamiyatini aytib bering?
3. B.Mikelanjeloning David haykali boshining bo'laklari haqida malumot bering.

Bosh shaklining bo'laklarini chizish yuzning bosh qismlari -burun, ko'z, quloq, lablarni tasvirlashning asosiy qoidalarini puxta bilishni talab etadi. Talabalar, odatda, boshning alohida bo'laklari rasmini chizish muhimligiga e'tibor bermaydilar. Ular buni go'yo bekorga vaqt sarflash, deb o'ylaydilar. Ularning fikricha, gips boshni tasvirlashda bosh bo'laklarni chizish yetarli. Lekin talaba bosh rasmini chizish paytida ko'z, quloq, burun va lablarni tasvirlashning barcha nozik jihatlarini chuqur va maxsus o'rganib chiqa olmaydi. Leonardo da Vinchi boshlovchi rassomlarga maslahat tariqasida shunday degan edi: Agar sen narsalar shakli haqidagi bilimga ega bo'lmoqchi bo'lsang, u holda qismlardan boshla. Agar sen uning birinchisini xotirangda tutmagan va yetarli darajada o'zlashtirib olmagan bo'lsang - keyingisiga o'tma. Agar sen o'zga yo'l tutadigan bo'lsang - bekorga vaqtingni sarflaysan yoki, ochig'ini aytganda, ta'lim olish jarayonini juda cho'zib yuborasan. Men senga eslatib qo'ymoqchiman - eng avvalo, qunt qilishni, keyin esa tez ishlashni o'rganib ol. Qadimgi badiiy maktablarda bosh shaklini tasvirlash burun, ko'z, quloq va lab kabi detallar rasmini chizishdan boshlangan. Aka-uka Karachchilardan biri o'z akademiyasi tarbiyalanuvchilari uchun maxsus qo'llanma yaratgan edi. Bu qo'llanma "Butun inson tanasini chizishga o'rgatuvchi ajoyib maktab" deb nomlangan. Qo'llanmada bosh shaklini tasvirlash bo'laklar rasmini chizishdan boshlanishi aytib o'tilgan. Boshqa qo'llanmalarda ham bu masalaga jiddiy e'tibor berilgan. Masalan, I.Preysler o'zining "Rasm chizish bo'yicha qoida va qisqa amaliyot" deb nomlangan qo'llanmasida (1734) quloq shaklining qurilish qonuniyatlari bilan bir qatorda tasvir metodikasini ham yoritgan. Qo'llanmada yozilishicha, tasvir rasm chizuvchiga quloq holatini aniqlab olishga yordam beradigan o'q chiziqlarni aniqlashdan boshlanadi. Shundan so'ng quloq suprasining umumiy aylanasi va qismlarining proporsional nisbatlari belgilab olinadi. Undan keyin quloq jingalaklari, qarshi jingalaklari, qayiqsimon chuqurliklarni qanday tasvirlash kerakligi ko'rsatilgan. Bosh qismlarini o'rganishni rasm o'quv dasturlarida ko'zda tutilgan klassik gips namunalar (Dovud boshi) tahlili va tasviridan boshlaymiz. Bosh shakli bo'laklarini ishlash burun tasviridan boshlanadi. Kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, ko'pchilik talabalar portret ishlashda bosh bo'laklarini alohida o'rganishga uncha e'tibor bermaydilar va muvaffaqiyatga erishmaydilar.

Yuqorida ta'kidlanganidek, **BURUN** shakli to'rtta yuzadan iborat bo'ladi - oldingi, ikki yon va pastki yuzalar. Erkak va ayollarning burni har xil bo'lishiga qaramay, burun shakli tuzilishi bir xil. Biz uni o'z sxemamizda ko'rib chiqamiz. Burun prizmasining old yuzasi qosh usti yoylari chizig'idan to burun bukrisigacha trapetsiyasimon shaklda bo'ladi, qanshardan burun bukrisining o'rtasiga qadar yana bitta uzaytirilgan trapetsiya bo'ladi, undan bukrini oxirigacha - uchinchi, lekin ag'darilgan ko'rinishdagi trapetsiya va, nihoyat, oxirgi trapetsiya - bodom bor. Individual xususiyatlarga ko'ra, burun shakllari qurilish sxemasi ko'rinishi o'zgaradi - puchuq, qirg'iy burun, to'g'ri burun. Lekin ularning qurilish qonuniyati o'zgarmay qolaveradi. Masalan, biz qirg'iy burun kishini chizyapmiz. Burun shakli tuzilishini tahlil qilib, biz ko'rsatib o'tgan sxema ancha cho'zilganini qayd etamiz; bunday kishining qanshari ancha tor bo'lib, prizma burunning yon yuzasi qanshardan ko'z qorachig'igacha chuqur kirib ketadi; burun bukrisining eng do'ng qismi shakliga ko'ra cho'ziq, uchi pastga egilgan, bodom chiziqlari ko'rinmas boladi, ular yagona shaklga qo'shib ketgandek tuyuladi. Puchuq burunli kishining qanshari keng, burun bukrisi botiqroq va kichik bodomlari keng bo'ladi, burun uchi yaxshi ko'rinib turadi, butun sxema esa ancha siqiq lekin, shuni alohida ta'kidlash kerakki, shakl xarakteri har xil bo'lishiga qaramay, burun sxemasi. Tarkibi o'zgarmas, ya'ni to'rt qismdan iborat bo'lib qolaveradi. Burun shakli qurilishi qonuniyatlarini o'rganib, Leonardo da Vinchi yozgan ediki, o'rtasida bukrini bo'lgan burun qismlari sakkiz usulda o'zgaradi, binobarin: ular birxilda to'g'ri yoki birxilda bukilgan, birxilda bo'rtib chiqqan bo'adi - bu birinchidan; ular bir xilda to'g'ri, bo'rtib chiqqan yoki bukilgan bo'ladi - bu ikkinchidan; ularning yuqori qismlari to'g'ri, pastki qismlari esa bukilgan bo'ladi - bu uchinchidan; yuqorisi to'g'ri, pastkisi bo'rtib chiqqan bo'ladi - bu to'rtinchidan; yuqorgisi bukilgan, pastki esa to'g'ri bo'ladi - bu beshinchidan; yuqorgisi bukilgan,

pastkisi bo‘rtib chiqqan bo‘ladi - bu oltinchidan; yuqoridagisi bo‘rtib chiqqan, pastkisi esa to‘g‘ri bo‘ladi - yettinchidan; yuqorgisi bo‘rtib chiqqan, pastkisi esa bukilgan bo‘ladi - bu sakkizinchidan. Burun shaklining tashqi ko‘rinishi, asosan, burun suyagi va qoshlar o‘rtasi peshona qismi suyagining qurilish xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi. Puchuq burunlilarda peshona qismi oldinga ancha bo‘rtib chiqqan, burun suyagi esa ichiga kirib ketgan bo‘ladi. To‘g‘ri burunli kishilarda peshona suyagidan burun bukrisiga o‘tish bir tekisda bo‘ladi. Qirg‘iy burun kishilarda peshona suyagi biroz oldinga turtib chiqqan, burun suyaklari esa ancha oldinga chiqib, keskin pastga qaragan bo‘ladi. Burun kemirchagi va mushaklarning joylanish qonuniyati ham shunday. Buni tirik odamning boshi rasmini chizayotganda hisobga olish kerak. Bu yerda biz burun shakli va uning plastik xarakteristikasi shaklini qurishning umumiy qonuniyatlarini o‘zlashtirib olishimiz kerak. Burun shakli qurilishining asosiy qonuniyati Dovud boshi nusxasida yaxshi ifoda etilgan. Shuning uchun barcha badiiy o‘quv yurtlarida bosh bo‘laklarini o‘rganishda Dovud boshining gips nusxasi tavsiya etiladi. Burun rasmini chizishga kirishar ekansiz, tasvirlashning uslubiy izchilligi - oddiydan murakkablikka, umumiylikdan xususiylikka o‘tilishiga rioya qiling. Eng avvalo, burunning prizmatik shaklini belgilab olish zarur. Uning holatini va proporsional nisbatlarini kenglikda belgilab olamiz (perspektiva qonuniyatlariga muvofiq). Keyin burun prizmasining joylashishi va yuzalarining (oldingi, pastki va ko‘rinib turgan bo‘lsa - ikkala yon yuzalari) yo‘nalishini belgilab olamiz. Agar burun prizmasi biz tomon frontal turgan bo‘lsa, u holda oldingi yuza yaxshi ko‘rinadi, qolganlari esa perspektiv qisqarishda bo‘ladi; agar biz burun prizmasiga pastdan qaraydigan bo‘lsak, burunning pastki yuzasi yoyilgan va yaxshi ko‘rinadigan, old va yon yuzalari esa prespektiv qisqarishda bo‘ladi. Burun to‘rtidan-uch burilishda yoki profilda bo‘lsa, burun prizmasining bizga qaratilgan yon yuzasi yaxshi ko‘rinadi, uning qolgan yuzalari esa perspektiv qisqarishda bo‘ladi. Shuning uchun, eng avvalo, tasvirda prizma - burunning umumiy shaklini to‘g‘ri belgilab olish, uning holati kenglikda chiziqli perspektiva qonuniyatlariga ko‘ra to‘g‘ri turganligini aniqlab olishimiz va proporsional nisbatlarini tekshirib olishimiz lozim. Shundan so‘ng, bizning sxemamizga muvofiq, shakl strukturasi ochishni boshlaymiz. Eng avvalo, burun old yuzasining asosiy qismlari - qanshar, bukri va bodomlarning joylashishini belgilaymiz. Shundan so‘ng qanshardan ko‘z yoshi qopchig‘igacha va bodomlardan burun teshiklari uchigacha bo‘gan yon yuzalar chuqurligini, shuningdek, burunning pastki maydon xarakterini aniqlaymiz. Burunning old yuzasiga aniqlik kiritib borib, bir vaqtning o‘zida o‘ng va chap tomonlarni tasvirlang.

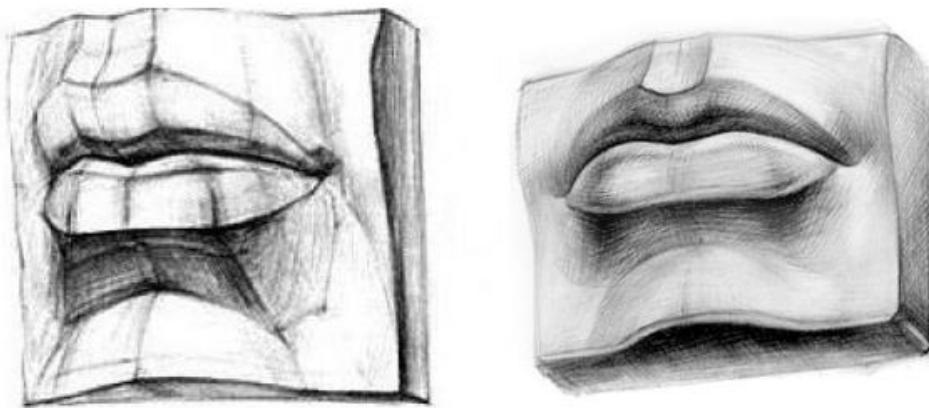

Masalan, o‘ng tomondan qansharni belgilab olib, darhol chap tomonni ham belgilang; burun bukrisini o‘ng tomondan belgilab, shu yerning o‘zida chap tomonni ham belgilab oling; bodomlar shakli xarakterini aniqlay turib, o‘ng va chap qismini bir vaqtning o‘zida tasvirlang. Agar rasm chizuvchida ko‘z bilan chamalash malakasi rivojlanmagan bo‘lsa, u dastlab yordamchi chiziqlardan foydalanishi kerak. Masalan, burun prizmasini belgilab olib, ko‘z yoshi qopchig‘i va burun qanotlari uchini to‘g‘ri chiziqlar bilan tutashtirish; burunning yuqori chetini belgilab, darhol uni boshqa tomondan ham to‘g‘ri chiziq bilan belgilash va bu to‘g‘ri chiziqni

burun asosi chizig'igacha davom ettirish lozim. Burun teshiklarini tasvirlashda teshiklar qalinligini (ayniqsa, soyada qolgan pastki yuzani bo'rttirayotganingizda) belgilashni yodingizdan chiqarmang. Tus berishda bitta shakldan ikkinchi shaklga o'tishda ehtiyot bo'ling, ularning chegaralarini juda qattiq bo'yab yubormang (ayniqsa, qanshar shaklidan burun bukrisiga, bukridan bodomlarga o'tish joylarini. Burunning pastki yuzasini ocha borib, burun uchi, burun teshiklarining yon chegaralari va burun teshiklarining qalinligiga salgina tus berish zarur. Pastki, yon va oldingi yuzalarga bitta umumiy tus berish noto'g'ri. O'zingizni tekshirib ko'rishingiz uchun quyidagi usuldan foydalanishingiz mumkin: nazaringizda rasmdagi hamma shakllar yaxshi ifodalangan bo'lsa, rasmni kaftlaringiz yoki bir bo'lak qog'oz bilan bekiting, bunda faqat rasmning kichkina bir 95 fragmenti ochiq qolsin. Endi shaklning uch o'lchamliligi lozim darajada yorqin ifodalanganmi yoki hammasi bo'yalib ketib, ushbu shaki rasmi faqat kontur chizig'ida o'z ifodasini topganmi – shuni tekshiring; agar shunday bo'lgan bo'lsa, shaklni modellashni va har bir yuzaning kenglikdagi yo'nalishini aniqlashni davom ettirish kerak. Tuslash qonunlarini to'g'ri hal etishga alohida e'tibor qaratish kerak. Chizishni prizma shaklidagi burunga yengilgina tus berishdan boshlaymiz. Burunning oldingi (yoritilgan) va pastki (soyadagi) yuzasini ajratayotganda tus nisbatlari oxirigacha saqlanib qolishi kerakligini unutmang. Ko'pchilik rasm chizuvchilar yarim soyada joylashgan burun teshiklarining yon yuzalarini xuddi burunning oldingi (yoritilgan) uchidagisi kabi yorqin tasvirlaydilar. Shuni edan chiqarmaslik kerakki, burun uchida ba'zan shu'la (refleks) paydo bo'ladi va bu eng kuchli yorug'likdan sustroq bo'ladi. Shundan keyin yorug'likda ham, soyada ham shaklning plastik xarakteristikasini ochishga kirishish kerak. Reflekslarni yon yuzada joylashgan tusni kuchaytirish yordamida tuslang. Ushbu rasmni chizayotganda, o'quv materialini o'zlashtirib olish bilan birga ifodali rasm ishlash, gips materialini qog'ozda aks ettirishga harakat qiling. Shuningdek, qadimgi rassom pedagoglarning mohirona bajargan ishlaridan nusxa ko'chirish ham foydadan xoli emas. Tasvirning prinsip va uslublarini yaxshi o'zlashtirib olish uchun turli holatlardagi haykallarning bir qancha rasmlarini chizish kerak. Bunda, albatta, burun shakli qurilishining alohida xarakterli xususiyatlarini ochishga harakat qiling.

LAB. Lablar ham odam boshini tasvirlashda kuzatish va o'rganishning doimiy ob'ekti hisoblanadi. Shuning uchun bo'lajak rassom lablar shaklining qurilish qonuniyatlarini ham, ularni yuzada tasvirlash qoidalarini ham yaxshi bilishi kerak. O'q chizig'i (profil)ga nisbatan yuqori va pastki lablarning hamma qismlari simmetrik joylashgan boladi. Shuning uchun yuqori lab ustidagi maydoncha, yuqori lab bantigi, chuqurchalar, lab burchaklar, pastki labning ikkita yarmi va dahanga tushib turgan pastki lab massasi bir yo'la tasvirlanishi kerak.

Tasvirqurishning bu sxemasidan foydalanganda ko'pchilik bu sxemani berilib ketgan, qalamni qog'ozga bosgan holda qalin chiziq bilan chizadilar. Lablar bantigini yengilgina, qalamni qog'ozga ozgina bosib chizish kerak. Chunki naturada ushbu chiziqlar o'rnida yorug'lik joylashgan, binobarin, lablar chetlarining eng shishib turgan qismi hisoblanadi. Boshlovchi rassom buni Dovud lablarining ganch nusxasini chizish amaliyotida tushunib, ilg'ab oladi, bunda shakl plastikasi yaqqol "o'qiladi". Lablarning shakli va ularning joylashishi tishlarning shakli, kata-kichikligiga ko'p jihatdan bog'liq. Agar tishlar bir-biriga bir tekis tegib tursa, lablar ham shunday joylashadi, yuqori va pastki lablar kengligi esa deyarli to'g'ri bo'ladi. Agar pastki jag' tishlari oldinga turtib chiqqan bo'lsa, pastki lab ham oldinga chiqibroq turadi, lablar kengligi esa quyidagicha O'zgaradi: yuqori lab pastroq (ingichkaroq), pastki lab esa shishgan va qalin bo'ladi. Agar pastki jag' tishlari yuqorigi jag' tishlari tagiga kirib ketsa, u holda yuqorgi lab oldinga turtib chiqadi, pastki lab esa orqaga tortiladi. Buni Dovud lablarining gips namunasida diqqat bilan tahlil qilish mumkin. Lab shakllariga tus berishda yorugiikdan yarim soyaga va yarim soyadan soyaga sekin-asta o'tishga harakat qiling. Shakl yuzasini buzib yuboradigan qo'pol chizgilar qilmang. Chiziq shakl bo'ylab tushishi kerak. Shakl yuzasi o'ngga burilsa chizgi (shtrix) ham o'ngga buriladi, yuza chapga ketsa, chizg' ham chapga buriladi. Chunki tomoshabin rasmdagi chizgilar yo'nalishini kuzatadi, ular unga shakl plastikasini "o'qish"ga, uqib olishga yordam beradi. Lablarni chizayotganingizda lab burchaklari oldidagi burin-lab shakli plastikasini diqqat bilan kuzatib boring.

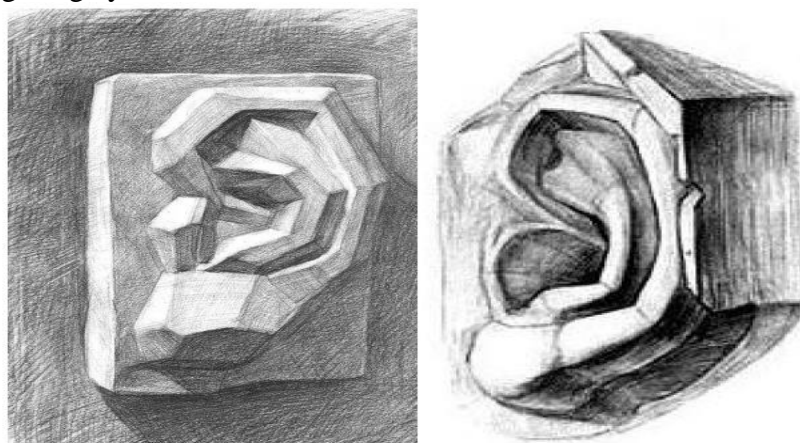

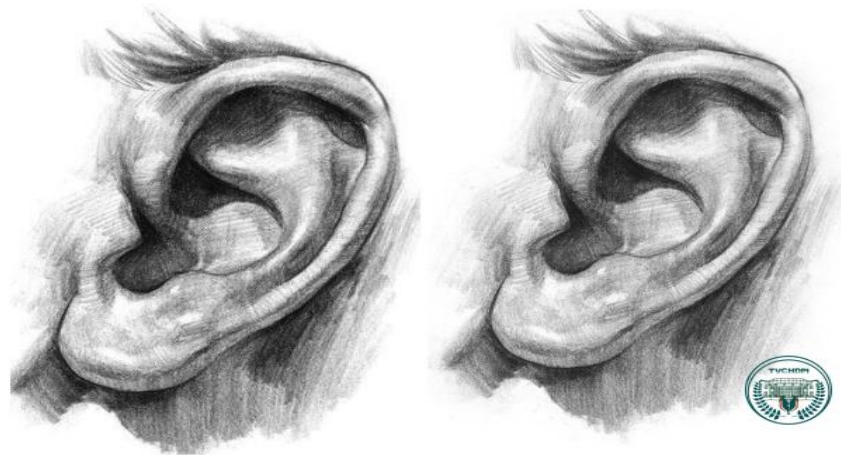
Lablarning yuqorigi va pastki yuzalari burchaklariga yaqinlashishiga qarab ichkariga tortiladi, yonoqlarning turtib chiqqan qismi esa (burun-lab taxlamasi) xuddi ularga yopishib turgandek bo'ladi. Ko'pchilik talabalar, aksincha, lab strelkalarini oldinga chiqarib chizishadi, natijada ular naqshga yoyilib qoladi, shuning uchun yuzning butun pastki qism plastikasi buziladi. Reflekslarni ehtiyotkorlik bilan chizing. Talabalar odatda reflekslarni juda yorqinlashtirib yuboradilar. Oqibatda shakl parchalanib, yaxlitligi yo'qoladi. Refleks kuchini tekshirib ko'rish uchun quyidagi usuldan foydalaning: naturaga qarab, refleksni ko'rib turib ko'zlaringizni biroz yuming - agar reileks yo'qola borsa, u rasmda ham yo'qolishi kerak. Agar refleks juda yorqin bo'lsa, uni biroz tuslash (pasaytirish) kerak. Rasmda shakl yaxlitligini ko'rish uchun uni o'zingizdan uzoqlashtiring. O'quv materialini o'zlashtira borib, bir yo'la chizayotgan rasmingiz ifodali chiqayotganligini ham kuzating. Ana shu maqsadda klassik qo'llanma namunalardan nuxsa ko'chiring, u yerda nafaqat shakl, balki materiallik xususiyatlari ham yaxshi berilgan. Nuxsa ko'chirish qalamni boshqarish, grafika vositalari ifodaliligini ko'rishga yordam beradi. Shuningdek, ushbu mashqlar tus va shakl ifodasini ochishga ko'maklashadi. Lablar shakli qurilishi qonuniyatlarini yaxshiroq o'zlashtirib olish uchun tirik naturadan bir qancha rasmlar chizish zarur (bunda natura sifatida ko'zgu oldidagi o'z qiyofangiz ham ish beradi). O'zingizni ko'zgu yordamida chizayotganingizda rasmda nafaqat lablarning plastik xarakteristikasini, balki o'zingizning hayajonli (emotsional) holatingizni ham ifodalashga harakat qiling. Lablar juda ifodali bo'ladi, inson o'z lablari bilan ruhiy holatini ham namoyon eta oladi. Kishi yaxshi, sho'x kayfiyatda bo'lsa lab burchaklari ko'tariladi (ya'ni u kuladi); ma'yus yoki yig'layotgan holatda u, aksincha, lab burchaklarini tushirib yuboradi, Siz o'z lablaringizni turli emotsional holatlarda yoritib, yuqori va pastki lablar chetki shakllarining xarakteri qanday o'zgarayotganligini, lablarning tutashish chizig'i holati qanday bo'lishini kuzating.

Insonning turli ruhiy holatlarida lablar tasviri turlicha bo'ladi (lablar ko'rinishiga alohida e'tibor bering). Lablar shaklining ifodaliligi va xarakteri, shuningdek, lablarning qalinligiga ham bog'liq. Portret xarakteristikasini ochishda bunga e'tibor berish kerak. Bir kishining lablari ingichka (yupqa), cho'zilgan (cho'chchaygan) bo'ladi. Bunday lablar qat'iy xarakterga (felga) ega kishilarga xosdir; boshqa kishining lablari qalin va yumshoq xarakterga ega bo'ladi.

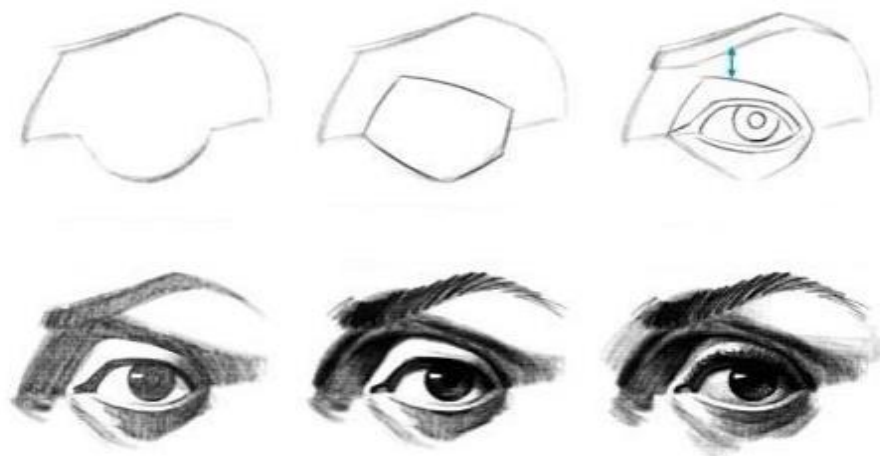
QULOQ. Odamning qulog'i, garchi uning shakli turli kishilarda turlicha bolsada, doimo bir xil tuzilishda bo'ladi. Har qanday kishida biz tashqi gajamani kokrishimiz mumkin. Ichki gajama quloq suprasining o'rtasida boiadi. Pastki qismi esa yumshoq joy bilan tugaydi. Quloq suprasining ichki qismini qarshi gajama qoplagan. Quloq suprasini tashqi tomondan bukri qism qoplagan. Quloq tasvirini chizishda quloq suprasining hamma qismlari rassom nazarida bo'ishi kerak. Klassik qo'llanmalarda quloq rasmini chizish qoidalariga jiddiy ahamiyat berilgan. Unda rassomlar quloq shaklining qonuniyatlari va tasvir qurish uslubiyotini ko'rgazmali tarzda ko'rsatishga harakat qilganlar. Dovud qulog'ining ganch namunasi rasm chizuvchi uchun yaxshi qo'llanma hisoblanadi. Unda shakl strukturasi va plastik xarakteristika yorqin ifoda etilgan. Shuning uchun ham rasm chizishni o'rganishni shu namunadan boshlash kerak. Rasm chizishni, har galdagidek, umumiy shaklni ochishdan boshlaymiz, shundan so'ng quloqning tarkibiy

qismlarini joylashtirish va shakl xarakteriga aniqlik kiritishga o‘tamiz. Agar shakl to‘g‘ri belgilangan bo‘lsa, endi unga tus berish mumkin. Quloq rasmini chizayotganda yoritilishiga, shaklning alohida joylarining tus berilish nisbatlariga e‘tibor berish lozim. Ko‘pchilik, odatda, quloq supراسi ichidagi shakl harakatlarini namoyon etmaydi, gajama va qarshi gajamaning chiziqli rasmiga ko‘proq ahamiyat beradi, tus berish vazifasi esa hal qilinmay qoladi. Natijada rasm uzuq-yuluq bo‘lib qoladi. Quloq supراسining tuzilish xususiyatlarini yaxshi o‘rganib olish uchun quloq rasmini har xil tomonda va vaziyatlarda chizib ko‘rish lozim. Quloq supراسining uchdan to‘rt burilishidagi holatiga alohida e‘tibor berish kerak. Bu o‘rinda, eng avvalo, quloq supراسi tasvirining asosini tashkil etadigan kenglikda ellips ko‘rinishdagi yo‘nalishini to‘g‘ri belgilab olish zarur. Shundan so‘ng gajama qalinligi va uning supراسi ichiga kirib borishdagi o‘zgarishini aniqlash lozim. Quloqning bukri va yumshoq joyini tasvirlash ham xuddi shunday. Ko‘pchilik ularni frontal holatda chizadi, shuning uchun ham quloq supراسi buzilgan holda chiqadi. Har xil odamlarning quloqlari shakli tuzilishining xarakterli xususiyatlarini ilg‘ab olish kerak. Buning uchun quyidagilarga e‘tibor berish lozim: birinchidan, muntazam ravishda chizgilar va xomaki lavhalar chizish; ikkinchidan, har xil odamlarda quloqlar shakli xarakterini diqqat bilan kuzatish va yumshoq joyi, gajama bukrilarining shakli qandayligiga e‘tibor qaratish, umuman, quloq qanday joylashganligiga qiziqish (shalpang quloq, yopishgan quloq va hokazolar). Bosh detallarining (burun, ko‘zlar, quloq va lablar) tasvirlarining xususiyat va qonuniyatlarini o‘rganishda tirik namunadan bosh detallari bo‘laklari rasmini chizish juda foydali. Tirik naturadan va gips namunadan bosh detallarini chizayotganda rasmda asosiy qonuniyatlar qanday uyg‘unlashayotganligini kuzating. Masalan, ko‘z rasmini chizar ekanmiz, yuqori qovoqlar ko‘z soqqasini qanday qoplaganligiga, qovoq qalinligi ko‘zning perspektivadagi holatiga qarab qanday o‘zgarayotganligiga e‘tibor bering. Lablar rasmini chizayotganingizda labning tashqi cheti, haqiqatan ham biz ganch namunasi ko‘rganimizdek, oldinga turtib chiqqanligini kuzating. Ta‘limning ushbu bosqichida yaxshi namunalardan nusxa ko‘chirish foydali, chunki bunda shakl tuzilishi qonuniyatlarini yana bir bor ko‘rish, shuningdek, uning materiallik xususiyatlarini ochib berishni o‘rganish mumkin. Masalan, A.Skino yuz terisi va sochlar fakturasini yaxshi ochib bergan. Bosh detallarini o‘rganishda naturani va qisqa xomaki rasmlar, chizgilarni davomli tahlil qilib borish zarur. Chizgilar shakl qurilishi bilan bog‘liq o‘quv-tahliliy xarakterida va insonning emotsional holatini ochish xarakterida ham bo‘lishi mumkin. Chizgilarning oxirgi ko‘rinishini ko‘zgu yordamida o‘zingizni chizib ham bajarish mumkin. Bu o‘rinda bo‘laklarni (burun, lablar, dahan, peshona, ko‘zlar, lablar) tasvirlash mumkin. Klassik qo‘llanmalarda boshning alohida detallarini chizib bo‘lgandan so‘ng, ularni o‘zaro bog‘liq (burun, lablar, dahan, quloqni boshning unga tutashgan qismlari bilan) holda chizish taklif etilgan. Bunday chizish detallarning o‘zaro bog‘lanishini kuzatish, ularning umumiylikni anglashga yordam beradi.

KO'Z. Qadimgi qo'llanmalarda asosiy e'tibor bosh shakli bo'laklarini chizish qonuniyatlariga qaratilgan. Talabalarga bosh bo'laklarini turli holat va ko'rinishlarda chizdirish ularning tasvirlash malakasini oshiradi. Bosh shakli bo'laklari rasmlarini biz Jyulyen, Skino, Pukirev va Savrasov, Kardovskiy, Barshch, Xitrov, Solovyev va boshqa mashhur rassom va metodist olimlarning qo'llanmalarida ko'rishimiz mumkin. Ularda ko'z tuzilishiga katta e'tibor berilgan. Ularda rasm chizuvchining diqqat-e'tibori tasvir qurish metodik jihatlariga qaratilgan. Oliy o'quv yurtlari uchun tuzilgan hozirgi zamon o'quv dasturlarida Mikelanjelo Buanorrotti haykaltaroshlik ishidan Dovud bosh bo'lagingining gips namunasini chizish ko'zda tutilgan. Buning asosiy sababi - bu haykal tasviriy san'atda nisbatlarining aniqligi va mukammal ishlanganligi bilan namuna hisoblanadi. Quyida ko'z shakli qurilishining asosiy qonuniyatlarini tahlil qilamiz. Avval aytib o'tganimizdek, ko'z sharsimon shaklga ega bo'ladi va ko'z chuqurligidan to'rtidan bir qismi chiqib turadi. Tasviriy san'atda rassom uchun oqsil parda bilan qoplangan ko'z soqqasining tashqi qismi va rangdor parda bilan qoplangan ko'z qorachig'ining bo'rtib chiqqan qismi, ko'z gavhari muhimdir. Ko'z olmasini qoplab turgan yuqori qovoqning bukilishi ko'z qorachig'ining turtib chiqqanligiga bog'liq, ya'ni yuqori qovoqning eng bukilgan joyi qorachiq o'rnashgan joy bo'ladi: rasmda u nigoh yo'nalishini ko'rsatadi. Ko'z qorachig'i va rangdor pardalar turli nuqtalardan aniq ko'rsatilgan. Lekin ko'z shakli plastik xarakteristikasini yoritish talaba uchun ancha qiyin. Ma'lum bo'lishicha, ko'zning kata o'lchamlari, qovoq qalinligining keng yuzalari ko'z soqqasining katta hajmini ko'rish va uni ifodalashga xalaqit beradi. Ustki yuzasi quti qopqog'ining butun yuzasini, pastki yuza esa yarim yuzasini egallaydi. Binobarin, qosh ustki yoylari pastki chetidan asosigacha biroz og'ma holda qo'yilgan. Kuzatilgan tasavvurni perspektiva bo'yicha aniqlab olish kerak. Shundan so'ng qosh ustki yoylari va qansharning turtib chiquvchi qismlarining o'lchamlarini, shuningdek, ko'z soqqasining ichkarida joylashgan qismini, ko'z kesmalarining chizig'ini belgilab olish kerak. Qorachiq va qovoqlar og'ma o'q bo'ylab joylashadi. Qorachiqning yuqori cheti esa oldinga turtib chiqadi, va pastki cheti ichiga kirib ketadi. Buni doimo nazarda tutish kerak (ayniqsa, tirik naturadan chizayotganda). Ko'z qurilishi xususiyatlarini yaxshi eslab qolish uchun uni turli tomondan chizib ko'rish lozim. Aksariyat rasm chizuvchilar ko'z shaklining plastik xarakteristikasini tushunmagani uchun ko'z soqqasida qovoqlarning perspektiv joylashishini ilg'ab ololmaydilar. Shu o'rinda mo'ljal sifatida qovoqlarning perspektivada joylashishi sxemasini taklif etish mumkin. Agar ko'z frontal holatda bo'lsa, u holda qovoqlar romb shaklida joylashadi. Agar ko'z to'rtidan uch burilish holatida yoki profilda bo'lsa, u holda qovoqlar uchburchak shaklida joylashadi. Ko'pchilik boshni to'rtidan uch burilishi holatida, ko'zlarini esa o'zlariga qaratib chizadi. Qovoqlarning ko'z soqqasida joylashishi perspektiv holatini ko'rsatayotganda yuqori qovoq shaklining ko'zqorachig'ining joylashish holatiga qarab o'zgarishini hisobga olish zarur: yuqori qovoqning pastki chetini chizayotganda ehtiyot bo'ling. Pastki qovoqlarni yengilgina chizing, qalamni qog'ozga qattiq bosmang - pastki qovoq doim yoritilgan bo'ladi. Rasm chizuvchi yuqori va pastki qovoqlarni bir xil tusda chizsa hajm va shakl ishonchligini yo'qotadi. O'quv materialini mustahkamlash uchun, birinchidan, eski qollanmalardan olingan yaxshi namunalardan nusxa ko'chirish yaxshi.

Reja:

1. Odam boshining suyagi qurilishi haqida ma'lumot.
2. Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
3. Inson bosh suyagini yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda tuslash.

Adabiyotlar:

1. Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, Musiqqa 2006.(178- bet)
2. Xalilov R. Рисунок. Toshkent «Navruz» 2013 .(5-6- bet).
3. B.Boymetov "Portret qalamtasviri" Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2001. (11 bet)

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Odam boshining suyagi qurilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Odam boshining suyagi qurilishi haqida malumot bering.
2. Muddatli chizgilarni bajarish o'zi nima?
3. Inson bosh suyagini turli rakurslar farqi haqida malumot bering.

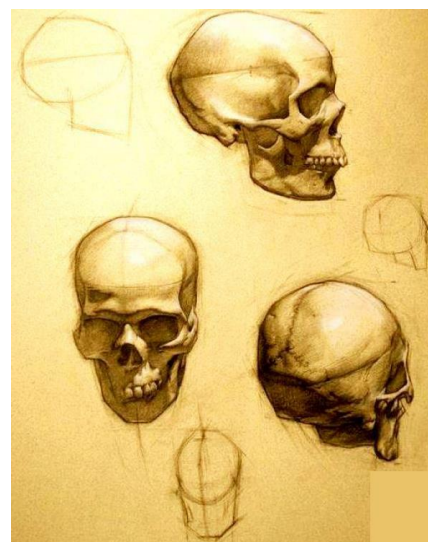
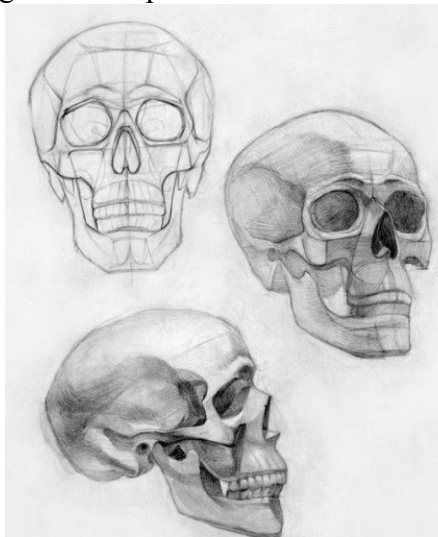
Antik bosh rasmi ustida ishlashning butun majmui tasviriy san'atning ustivor tamoyili - umumiylikdan xususiylikka va xususiylikdan yana umumiylikka usuli va uslubiga asoslanadi. Boshqacha qilib aytganda, naturaning butun qismlarini tahlil qilish orqali umumiy shakl obrazini ifoda etish qoidasiga rioya qilish kerak. Bu tamoyil rasm chizish bo'yicha chiqarilgan hamma o'quv dasturlarida o'z aksini topgan va maxsus badiiy maktab, kasb-hunar kollejlari va oliy o'quv yurtlarida yetakchi hisoblanadi. U barcha talabalarga (ularning davomli rasm chizish tayyorgarligi darajasidan qat'iy nazar) taklif etiladi va bajarish talab qilinadi. Talabalar uni osonroq egallab olishlari va uning mazmunini yaxshiroq tushunib olishlari uchun tasvir ustida ishlashning murakkab majmui alohida - alohida bosqichlarga bo'lib o'rgatiladi. Bundan tashqari uslubiy izchillikka rioya qilgan holda tasvirlash talabaga har bir bosqichni alohida tushunib olishga va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni anglashga imkon yaratadi. Davomli tarzda rasm chizish jarayoni juda murakkab bo'lib, bunda yetarli ish tajribasiga ega bolmagan talaba

ko'pincha qiynalib qoladi. U, eng avvalo, nimalarga e'tibor berish, o'z imkoniyatlaridan qanday qilib oqilona foydalanish kerakligini bilmaydi va ishni lozim darajada tashkil qila olmaydi. Bunday talaba odatda, nimani ko'rsa – shundayligicha ko'chirib qo'ya qoladi. Tashqi shakl ko'rinishidan diqqat bilan nusxa ko'chiradi. Kerak-nokerak qismlarni ajratmay, birdek tasvirlayveradi. Detailarga berilib ketib, ular naturaga juda o'xshayapti, degan fikrda chizaveradi. Ko'pchilik talabalar odam boshi rasmini chizar ekanlar, ishda uslubiy ketma-ketlikka rioya qilmaydilar, darhol murakkab vazifalarni bajarishga kirishadilar va tez orada muvaffaqiyatsizlikka uchraydilar. Vaholanki, bosh rasmi ustida ishlashning uslubiy bosqichlari ham o'ziga xos xususiyatlarga egaki, ularni rasm chizuvchi, albatta, bilishi kerak. O'quv materialini yaxshi o'zlashtirib olish uchun chizuvchi ushbu ish bosqichida qaysi vazifani amalga oshirishi, tasvir qurishning qaysi jihatlariga alohida e'tibor qaratishi kerakligini bilishi zarur. Talaba naturani kuzatish va tahlil etish hamda rasmni konstruktiv chizish-qurish jarayonida aniq tizimga rioya qilishi kerak. Rasm ishlashning uslubiy izchilligidagi barcha nozik tarablarni Antinoyning gipsdan yasalgan haykali boshini chizish misolida ko'rib chiqamiz. Biz rasm ustida ishlashning uslubiy ketma-ketligini bayon eta borib, bir yo'la tirik odam boshi shakli qurilishining asosiy qonuniyatlari va tasvirlash usullarini (jumladan, ishning texnik usullarini) o'rgana boramiz. Birinchi bosqich - kompozitsiyaviy joylash tirish. Ish qog'oz yuzasida rasm kompozitsiyasini topib, ifoda etishdan boshlanadi. Tasvirni yuzada qanday joylashtirish qulayroq bo'lishini, qaysi nuqtadan turib qaralganda shakllarning qurilish xususiyatlari ifodalibroq ko'rinishini bilish niyatida naturani oldindan har tomonlama o'rganib, ko'rib chiqish lozim. Talaba rasm kompozitsiyasini qog'oz yuzasida har tarafhama to'g'ri va chiroyli joylashtirishni o'rganishi kerak. Shuning uchun tasvirlanajak gips bosh eng ifodali ko'rinadigan nuqtani tanlash unga kompozitsiya masalasini yaxshibroq, talabdarajasida hal qilishga yordam beradi. Lekin kompozitsiyani topishda qandaydir alohida bir qoidani mahkam ushlab olishning hojati yo'q. Masalan, ba'zilar to'rtidan uch qism burilishda yoki profildagi (yon tomon) bosh shaklini chiza turib, yuz qismi oldida, albatta, katta maydon qoldirish kerak, deb hisoblaydilar. Lekin, hattoki, buyuk rassom - ustalar asarlarida ham bunday qilinmaganini ko'ramiz. Ko'pchilik portretlar qog'oz yuzasining o'rtasida jamlanadi. Uyg'onish davri rassom lari merosida qator portretlar mavjudki, ularda boshning yuz qismi rasm chetiga juda yaqinlashtirilgan. O'quv akademik rasmida kompozitsiya o'quv vazifasini hal qilish bilan birga uni murakkablashtirmasligi kerak. Masalan, talaba old tomondan yoritilgan boshni xolis fonda chizishi kerak, deylik. Yuqorida aytilganidek, boshning yuz qismi oldida katta maydon qoladi. Shaklni tuslashga kirishar ekan, u boshdagi soyalar kompozitsiyani buzganini va tus muvozanati yo'qolganini ko'radi. Shuning uchun u rasm chizishdan oldin qator xomaki chizgilar bajarib ko'rishi zarurki, ularda kompozitsiya masalasi hal etilsin. Talaba eng qulay nuqtani tanlab olishi kerak, ya'ni u duch kelgan joyga o'tirib olaverishi maqsadga muvofiq emas. Vaholanki, ko'plab talabalarda ana shunday qusur bor. Bundan tashqari, shogird o'zi chizayotgan rasm oxir oqibatda qanday ko'rinishga ega bo'lishini, xayolan bo'lsada, yaqqol tasavvur qilishi lozim. Faqat shundan keyingina qalamni qo'lga olishi va rasmni qog'oz sathiga dadil joylashtirib, ifodalashni boshlashi mumkin. Ikkinchi bosqich - bosh shaklining xarakterli xususiyatlari, o'lcham munosabatlarini, ya'ni nisbatlarini va boshning kenglikdagi holatini ochib berish. Bosh shaklining o'ziga xos xususiyatini ochib berishga kirishishdan oldin talaba haykal-naturani diqqat bilan o'rganib chiqishi, shakl qurilishining eng muhim xususiyatlarini aniqlab olishi lozim. Bu o'rinda natura nihoyatda ob'yektiv, to'g'ri idrok etilishi kerak. U sub'yektiv taasurolar asosida emas, balki jiddiy ilmiy bilimga tayangan holda idrok etishi va tasvirlashga kirishishi kerak. Ma'lumki, naturani o'rganish uni bevosita diqqat bilan kuzatishdan boshlanadi. Rassom, eng avvalo, shaklning umumiy xususiyatini, boshning fazoviy holatini ilg'ab oladi, shundan keyingina alohida qismlar va yaxlitliklar, o'lchamlararo farqlar, nisbatlarini chamalab aniqlay boshlaydi. Natura bilan oldindan bunday batafsil tanishib chiqish ob'yektiv tahlil qilishga o'tish uchun asos xizmatini o'taydi. Bosh shakli tasviri qog'ozda qalam bilan juda yengil belgilanib, nozik, umumiy va chiziqli konstruktiv tarzda aks ettiriladi. Natura katta shakli umumiy tuzilishining asosiy xususiyati ochiladi. Ko'pchilik talabalar rasmda chiziqlardan qanday

foydalanish kerak, bosh shaklini birdaniga aniq chiziq bilan ifodalash kerakmi yoki faqat yengilgina chizish kerakmi, deb so'raydilar. Bu masalada fikr bildirgan P.Chistyakov shunday yozgan edi: "Bu o'rinda har xil usullar bo'ladi: bir kishi qo'lida qalam bilan uzoq vaqt qarab turadi va so'ng shaklni tasvirlaydi, boshqasi esa qalamni qog'oz ustida tez-tez yurgiza boshlaydi va shu bilan birga bir yo'la belgilar chizadi, ya'ni ham joy, ham harakat ustida ishlaydi. Xo'sh, qaysi biri durust? Har ikkisi ham yaxshi. Eng asosiysi - bosib chizmaslik. Chunki qora chiziqlar xatolarni ko'rishni qiyinlashtiradi. Bu xatolarni tuzatish esa, undan-da, qiyin". Rassom bosh shaklini tahlil qiladi va uni ifoda etar ekan. U avvalo, shaklning umumiy massasi, xususiyati, mutanosiblik, o'lchamlararo nisbatlarni belgilab topib, yuzaga chiqarishi lozim. Ya'ni yengil chiziqlar bilan boshning umumiy ko'rinishini ifoda qila olishi kerak. Bosh shakli va uning umumlashtirilgan ko'rinishdagi o'ziga xos qiyofasini ochishda boshqa qismlar bilan taqqoslash usulidan foydalanish lozim. Talaba o'z qarshisida turgan bosh shaklining umumiy xususiyatini osonroq ilg'ab olishi uchun ko'zlarini salgina qisib qarashi kerak, shunda shaklning hamma detallari yo'qoladi hamda hajmning umumiy massasi ko'rish maydonida qoladi. Yaxlit holda idroklanadi. Antinoy bosh shaklini ko'rib chizari ekanmiz, biz uning chakka qismi ancha keng ekanini va dahani torayib borganini ko'ramiz. Agar bosh shaklining old qismiga qaraydigan bo'lsak, u uchburchak shakliga o'xshashini sezish mumkin: ya'ni, boshning yuqori qismi (sochlar) jag' qismidan kengroq, jag' qismi esa dahandan keng ekanligi namoyon bo'ladi. Boshning umumiy ko'rinishini belgilab olib, uning har bir qismiga ko'z yugurtirib chiqish kerak. Ular beshta asosiy yuzadan iborat: peshona, yonoqlar, ko'z kosalari va ulardan bo'rtib chiqqan ko'zning sharsimon shakllari, shuningdek, burunning prizmatik shakli. Rasmda lablar, dahan va yonoqlarni belgilab beradigan yuza yo'nalishlarini aniqlab olamiz. Lekin ularni hozircha chizib chiqmaymiz, balki joylashgan yerini bilib olamiz va ular boshning umumiy xususiyatiga qanday ta'sir etishini tekshirib chiqamiz. Asosiy yuzalar, boshning umumiy massasini aniqlash bilan bir paytda, shu yeming o'zida boshning egilganligi va burilib turish holatini aniqlaymiz: ya'ni bosh vaziyatini tomoshabinga to'g'ri ko'rsatishga harakat qilamiz. Boshning egilganlik holatini to'g'ri topish uchun qanshar va dahan o'rtasini xayolan to'g'ri chiziq bilan tutashtirish kerak va bu chiziq tasvirdagi vertikal o'rtasida qanday burchak hosil qilishini bilishga yordam beradi. Keyin profil chizig'i bilan vertikal oralig'idagi egilish burchagini aniqlab olib, boshning egilganlik holatini ham to'g'ri belgilab olish mumkin bo'ladi. Boshning fazo kengligidagi holatini aniqlash bilan bir qatorda, bosh va bo'yinning o'zaro mutanosibligini tekshirib olish kerak. Boshning bo'yin bilan boglanishini ko'rar ekanmiz, konstruktiv anatomik qonuniyatlar haqida ham to'xtalib o'tishimizga to'g'ri keladi. Bosh kamdan-kam hollardabo'yin va yelka kengligisiz tasvirlanadi. Uning yelka kengligi bilan uzviy tarzda bog'lanmagan holati kamdankam bo'ladi. Bunday holat portretning fazodagi ko'rinishini ishonchli tarzda ochib berolmaydi. Buni biz, hatto, bo'yin va yelka kengligi to'la chizilmagan va ushbu misolimizda keltirilgandek, u faqat kontur chiziq bilan belgilab qo'yilgan taqdirda ham yaqqol sezamiz. Oddiy geometrik shakllarga qiyoslab boshni tuxumsimon, bo'yinni silindr, yelka kengligining yuqori qismini esa- romb shaklida o'zaro bog'liq holda ko'ramiz. Bu o'rinda bo'yin gavda va bosh o'rtasidagi oraliq bo'g'in hisoblanadi. Yelka kengligining yuqori qismi romb ko'rinishida bo'lib, uning tomonlari ko'krak va o'mrovlardir. Bu romblarning diagonallari akromial o'simtalari uchlarini tutashtiruvchi va yettinchi bo'yin umurtqasida bo'yinturiq chuqurchasidan pastga ketuvchi chiziqlardir. Bo'yinning silindirsimon shakli old tomondan yaxshi ko'rinadigan ko'krak so'rg'tich-o'mrov mushaklari, orqa tomondan esa bo'yin umurtqasining ikki tomonda joylashgan "kapyushon" mushaklaridan iboratdir. Bu mushaklar kalla suyagi qutisini yelka kengligi bilan tutashtirib turadi. Boshning kengligi holati ishonchli bo'lishi bo'yin harakati xususiyatini ochib beradi va, shuningdek, bo'yin harakati ham boshning kenglikdagi holatiga bogliqdir. Buni kesik bosh namunasini chizish orqali yanada chuqurroq o'zlashtirib olish mumkin. Rasmlarda inson portretini kesik shakllar orqali ishlash namunasi ko'rsatilgan bo'lib, bu vazifa talabning inson qiyofasini tasvirlashini ancha osonlashtiradi. Bu usulga Uyg'onish davri rangtasvir, qalamtasvir ustalari Albrect Dyurer va Shonlar asos solganliklari to'g'risida ma'lumot bergan edik. Dastlab boshning old qismini ikki teng va simmetrik qismlarga ajratuvchi profil chizig'ini belgilab

olamiz. Bosh to'rtidan uch burilishda joylashgani uchun yuz qismi perspektiv qisqarishda bo'ladi. Shu sababli profil chizig'i perspektiva qonuniyatiga ko'ra, uzoqdagi qismni kichik (qisqarishda), yaqindagisini esa katta qismlarga ajratishi kerak. Lekin bunda juda ehtiyot bo'lish, o'zgarishlarga yo'l qo'ymaslik lozim. Rasmda biz perspektiv hodisalarni to'g'ri ilg'ashimiz va profil chizig'i boshning old qismini teng ikki bo'lakka ajratishini ko'rishimiz kerak. Talabalar ko'pincha profil chizig'i bir tarafga surilishiga yo'l qo'yadilar, bu esa bosh shaklining butunlay o'zgarishiga olib keladi. Chunki profil chizig'i rasm chizuvchi uchun asosiy mo'ljal hisoblanadi. Profil chizig'ini belgilab olganimizdan so'ng, uni uchta teng qismga bo'lish kerak. Bunda olchamlar mutanosibligining klassik qonuniyatidan unumli foydalanish darkor. Boshning old qismlari uchta teng qismga ajraydi: soch qoplamasi chizig'idan qosh usti yoylarigacha, qosh usti yoylaridan burun asosigacha va burun asosidan dahan tagigacha. Qosh usti yoylaridan burun asosigacha bo'lgan kesim ham o'z navbatida uchta teng qismga ajraydi: birinchi (qosh usti yoylaridan) va ikkinchi qism o'rtasidan ko'z qismlari chizig'i o'tadi, u jag' suyagi, ko'z burchaklari va ko'z yoshi qopchig'i choklarini kesib o'tadi. Burun asosi o'rtasidagi kesim ham uchta teng qismga ajraydi: birinchi va ikkinchi qismlar o'rtasidan og'izning o'rta chizig'i o'tadi, u lablar kesim chizig'i deb ataladi. Ko'zlar orasidagi masofa ko'z kattaligiga teng. Boshning ba'zi boiaklari shaklini tasvirlashga hozircha e'tibor bermaymiz. Bu bosqichda faqat ularning joylashgan o'rnini aniqlaymiz, qismlar va yaxlitlik nisbatlarining to'g'riligini tekshiramiz. Ko'zlar, burun teshiklari, lablar o'lchamlarini ham hozircha chiziqchalar yoki nuqtalar bilan belgilab qo'yamiz, shuning o'zi ularning joylashuvi va kattaligini aniqlash uchun yetarlidir. Inson boshining tuzilishi konstruktiv sxemasi bilan siz birinchi bosqichda tanishib chiqqansiz. Endi uni ushbu vazifada to'rtidan uch qism burilishda, ufq chizig'i darajasidan balandroqda turgan holatda belgilab olishga harakat qilamiz. Profil chizig'i peshona o'rtasi, qanshar, burun, lab bantlari va dahan o'rtasidan o'tadi. Qosh usti yoylari, ko'zlar kesimi, burun asosi, lab va dahan kesimlari tuxumsimon bosh shakliga asosan biroz egilgan va yuqoriga qaratilgan. Bu chiziqlarning hammasi parallel bo'lishi kerak.

Agar bu qonuniyatga rioya qilmasak, perspektivada katta xatoga yo'l qo'yishimiz mumkin. Bunday holni bosh rasmini chizishda yaxshigina tajribaga ega bo'lgan rassomlarda ham kuzatishimiz mumkin. Yo'l qo'yilgan xato shundan iborat bo'ladi, boshning old qismi tomoshabindan uzoqlashishiga qarab kichraymaydi, balki, aksincha, kattalashadi, ya'ni tomoshabinga yaqin qosh usti yoylari va dahan (jag') asos chiziqlari o'rtasidagi masofa kichik, uzoqlashgani esa katta bo'lib qoladi. Boshning to'rtidan uch burilishdagi gorizontol yuqori holatida, bizning misolimizdagidek, bizga yaqin bo'lgan ko'z uzoqlashsa - balandroq, qosh usti yoylari, ko'z kesmalari, burun va og'iz asoslarining chizig'i uzoqlashishiga qarab pastroq bo'ladi. Boshning asosiy bo'laklarini tasvirlashga (ko'zlar, burunlar, soch tolalari va hokazolarga) kirishilar ekan, albatta, shakl asosi - mazmunidan kelib chiqish kerak, ya'ni: burun - bu prizma, ko'z esa shar ekanligini yodingizdan chiqarmang va ushbu bo'laklarni turli nuqta va

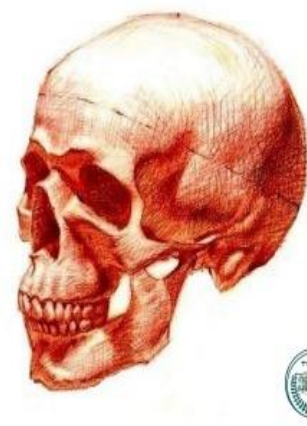
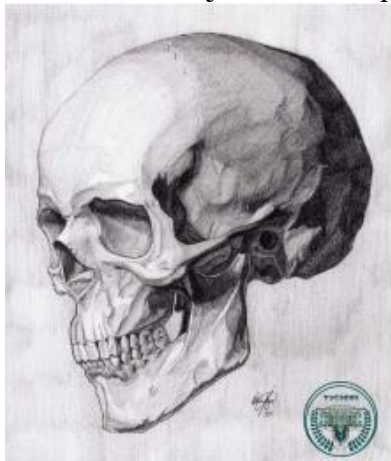
holatlardan alohida tasvirlashga harakat qiling. Zero, ular orqali siz bosh bo'laklari, ularning tuzilishi haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lasiz. Uzoq muddat davom etadigan rasm ustida ishlashda chizuvchining qarash nuqtasi butun rasm chizish jarayonida o'zgarmay qolishi kerak. Dam olib, tanaffus qilib kelingandan so'ng avvalgi nuqtani toppish uchun quyidagi usullarni tavsiya qilish mumkin: rasm chizuvchi e'tiborini qansharg va uning ko'zidan uzoqroqda turgan ko'z yoshi qopchig'iga (agar bosh to'rtidan uch qism burilishda turgan bo'lsa) qaratsin. Boshning to'rtidan uch qismi burilish holatida burun uchi uzoqroqdagi ko'zni yopib qo'yadi, shunda ko'z qanchalik to'silib qolganligini, ya'ni ko'z yoshi qopchig'i qay darajada ko'rinayotganligini yoki u qanshar ortida qanday yopilib qolganligini bilib olish kerak. Yana boshqa usul - tasvirlangan ob'yekt bilan naturani solishtirish juda katta tezlikda amalga oshiriladi va uning xato va kamchiliklarini aniqlash imkoni tug'iladi. Talaba bosh rasmini chizish jarayonida juft va simmetrik shakllarning to'g'ri taqsimlanganligiga alohida e'tibor berishi kerak. Buning uchun quyidagilarni tavsiya qilish mumkin: birinchidan - juft va simmetrik shakllarni bir vaqtning o'zida chizish lozim, ikkinchidan - har bir juft va simmetrik shakllar chetidan boshqasiga qarata parallel chiziqlar tortish kerak. Masalan, ko'z qorachig'i (olmasi)ning yuqori cheti o'ng va chapdan bitta chiziqda turishi kerak, bunda bitta ko'z qovog'ining kengligi va qalinligi belgilab olinib, darhol ikkinchisiga o'tilishi lozim. Ko'zlamning sharsimon shaklini ocha borib, ko'z qovoqlarini darhol aniq chizmang, faqat ularning kengligi, qalinligi va har bir qovoqning yo'nalishini belgilab oling. Sizga yaqinroq turgan ko'zning yuqori qovoq qoqilishi ko'z yoshi qopchig'iga, uzoqroqdagi ko'zniki esa ko'z burchagiga yaqinroq bo'ladi. Qovoqning pastrog'ini esa, hatto, belgilamasa ham bo'ladi. Burun prizmasini chiza turib profil chizig'ini qanshar va burun asosi o'rtasidan o'tkazishga harakat qilamiz. Boshning old qismiga nisbatan ham shunday yo'l tutamiz. Bosh shaklini tasvirlashning dastlabki bosqichlarida yordamchi chiziqlardan foydalanish usullari – rasmlarda ko'rsatilgan. Lekin ular perspektiv qisqarishda bo'lganligi uchun o'rtani chamalab topamiz. Masalan: profil chizig'i ikkita teng va simmetrik qismlarga ajratadigan boshning old qismini aniqlay borib, bir yonoq chetidan profil chizig'igacha va profil chizig'idan ikkinchi yonoqqacha bo'lgan masofani qalam bilan o'lchash mumkin emas; chunki profil chizig'iga nisbatan yuzning chap qismi kichikroq, o'ng qismi esa kattaroq bo'ladi. Bosh shaklini tasvirlashning dastlabki bosqichlarida yordamchi chiziqlardan foydalanish usullari rasmlarda ko'rsatilgan. Shuningdek, talabalar uzoq muddatga mo'ljallangan akademik vazifalarni bajarish davomida antik davrga mansub gips bosh niqoblarini ham qalamchizgi bilan chizishlari muhim.

Professional rassomning mahorati - uning rasmni yengil va erkin chizib ifoda eta olishidir. Bunga muntazam ravishda, aniq maqsadni ko'zlab faol ijod qilish orqali erishish mumkin. Tasvirlashning dastlabki bosqichlarida iloji boricha kam vaqt sarflab rasm chiza bilish mahoratdan dalolat beradi. Shuning uchun akademik mashg'ulotlarda tasvirlashga ko'p vaqt sarflayotgan bo'lsangiz, u holda uyda yoki rasm chizish bo'yicha qo'shimcha mustaqil dars soatlarida maxsus mashqlar bajarib turishingiz shart. O'quv akademik rasm chizish jarayoni professional mahoratning mustahkam poydevorini qurish va pedagog-rassomni tarbiyalashda muhim bosqich hisoblanadi. Shu munosabat bilan yosh rassomning diqqat-e'tiborini yana bir narsaga qaratish zarur. Ba'zi talabalar ishning alohida bosqichlarini tahlil qilib, rasm ustida ishlashning unchalik to'g'ri bo'lmagan uslubiyotini "ixtiro" qiladilar. Ishning bitta bosqichini bajarib (chiziqli-konstruktiv tasvirini), undan keyin bu ishga qaytmaydilar va rasmga hech qanday tuzatish kiritmaydilar. Vaholanki, tasvirlashning butun davomli jarayoni tikomillashib borgan sari rasm aniq ifoda kasb eta borishi kerak. Mana shuning uchun ham biz dastlabki bosqichlarda rasmni yengilgina, qalamni qog'ozga salgina tekizib chizishni tavsiya etamiz. Tortinchi bosqich - shaklni batafsil, barcha maydachuydalarigacha ishlab, poyoniga yetkazish. Ishning bu bosqichida katta shaklni asta-sekin bo'laklar bilan uyg'unlashtirish jarayoni kechadi. Rasm chizuvchi katta shakl tahlilidan kichik shakllar tahliliga o'tadi (umumiy shakl ko'inishiga moslab). Bitta bo'lakning o'rni va kattaligini aniqlay borib, uni boshqasi bilan uyg'unlashtirish kerak. Masalan, burun rasmini chizayotganda uning ko'z yoshi qopchig'i, jag' suyaklari, quloqlar, lablar burchaklariga nisbatan qanday joylashayotganligini nazardan o'tkazib borish

kerak. Talaba quyidagi qoidaga qat'iy rioya qilishi, ya'ni: bo'laklar rasmini chizayotganda ular boshqalari bilan. umuman, katta shakl bilan qanday uyg'unlashayotganligini doimo tekshirib borishi lozim. Shaklni tus orqali modellashtirishda zarur bo'lgan yerlarda reflekslar uchun qog'ozda oq joy qoldirmang. Avval soyaning oddiy vositalari - yorug'lik, yarim soya, soya yordamida shakl hajmini chiqaring, shundan keyingina refleksga e'tiborni qarating, uni o'rab turgan yuzalar tusiga kuch bering, hech qachon to'liq tus berishga shoshilmang - uni qalamni qog'ozga bosmasdan, asta-sekin yuzaga chiqaring. Ma'lumki, boshlovchi rassomlar peshona, yonoqlar, dahan shakllarini modellashtirishda katta qiyinchilikka duch keladilar. Yorug'likdan - yarim soyaga va soyaga tus berib, bir tekis o'tishda talaba chegaralarning o'rnini aniq ko'ra olmaydi va ko'rinayotgan hamma narsalami passiv tarzda ko'chira boshlaydi. U bosh shaklining umumiy xususiyati haqida o'ylamaydi ham. Natijada katta shakl bo'laklarga bo'lina boshlaydi, yaxlitlik yo'qoladi. Boshning to'rtidan uch qismi burilishini tasvirlashda uzoqdagi yonoq cheti aniq chiziladi. Boshning old qismi simmetrik tarzda qurilishini hisobga olgan holda, profil chizig'ini (xuddi ko'zgudagi aks kabi) uzoqdagi yonoq rasmining bizga qaratilgan yuzasiga o'kazish mumkin. Agar tomoshabinga qaratilgan yonoq yuzasi yoritilgan bo'lsa, u holda ushbu chiziq chegarasi bo'ylab eng yoritilgan qismi joylashadi, u shu'lananishi ham mumkin, agar bizga qaratilgan yonoq yuzasi (bizning misolimizda) soya ostida bo'lsa, u holda bu chiziq nur va yarim soya o'rtasida chegara bo'lib xizmat qiladi. Peshona va dahanni tus bilan shakllantirishda ham ana shunday yo'l tutiladi. Ko'z shaklini modellashtirishda shuni yodda tutish kerakki, u, asosan, sharsimon shakl bo'lib, ko'z kosasi ichida joylashadi. Shuning uchun ham ko'z qovoqlarini chizayotganda yuqori qovoqning pastki cheti ga (ichkarisiga) diqqat bilan qarang: qovoqning yuqori chetini ko'z olmasidan tashqari, yana ko'z yoshi qopchigini ham qoplagan. Agar biz ko'z shaklini vertikal yuza bilan kesadigan bo'lsak, u holda kesma izi ana shu shaklning plastik - tuzilishini, ya'ni uning uch olchamliligini yaqqol ifoda etadi. Bundan tashqari, qovoq qalinligining qisqarishiga ham e'tibor qaratish zarur. Bu haqda bosh shakli detallarining rasmini chizish bobida alohida to'xtalib o'tilgan. Tasviriy san'atda shakl bo'laklarini batafsil ishlash nafaqat tasvirning to'g'ri chiqishini, balki uning ifodali bo'lishini ham nazarda tutadi. Talaba shakl hajmidan tashqari yuza fakturasini ham oydinlashtirishga erishsa, tasvirning ifodaliligi yanada oshadi. Gips bosh shaklini tasvirlashda talaba - yosh rassomlar, odatda, rasmni juda qoraytirib yuboradilar. Bosh shaklining ayrim detallarini soyada ishlashda ular qalamni qog'ozga qattiqbosadilar, natijada gips xususiyatini ochib bera olmaydilar. Bunday hollarda buyuk rassom va pedagog A.Deyneka (u bilan birga ishlagan o'qituvchi larning xotiralariga qaraganda) o'z talabalariga gips bosh yonida qora sochli va oftobda toblangan tirik inson turibdi, deb tasavvur qilish zarurligi haqida gapirgan. Ana shu ikki boshni siz qog'ozda tasvirlashingiz kerak. Agar siz gipsdagi soyalarda qalamni bosib chizishga berilib ketgan bo'lsangiz, endi siz qanday vositalar bilan qora sochlar tusini ochib bera olasiz? Axir, siz bu yerda oq gips shaklini chizayapsiz. Sizda esa cho'yan quyma hosil bo'lib qoldi. Shuning uchun ham qalamni qog'oz yuzasiga qattiq bosmaslik haqida takror va takror aytib o'tish joizdir. Rasm chizish uchun 3,4, 5-raqamli yumshoq qalamlardan foydalaning. Bu o'z qo'lingizni mashq qildirib, uni qalamni boshqarishga o'rgatishda, albatta, qo'l keladi. Rassom o'z mehnat qurollari bilan ishlash ko'nikmasini egallashi kerak. U qalam bilan ishlaganda, kamon tortayotgan g'ijjakchi kabi, o'z qurolini mohirona ishlata bilishi lozim. Kamonchi kerak yerda kamoni juda nozik tarzda, ohang maromiga mos, tortarga yengilgina tekkizgan holda tortadi. Rassom ham xuddi shunday. U qalamni o'ynata bilishi. kerak yerda qattiqroq bosib, kerak yerda qog'oz ustida yengil, nozik harakatlar qiidira bilishi lozim.

Beshinchi bosqich - rasm ustida ishlash natijalariga yakun yasash. Qalamtasvir ustida ishlashning so'nggi bosqichida, eng avvalo, rasmning umumiy holatini tekshirib olish kerak (detallarni umumiy shaklga bo'ysundirish. rasmni tushirish, to'q-ochlik nisbatlarini aniqlash, shu'la bilan yorug'lik, refleks bilan yarim soyani taqqoslash). Tasvirlangan narsaning ba'zi bo'laklari umumiy ko'rinishdan ajralib, turtib chiqib turishi kerak emas. Shundan so'ng hamma narsa o'z o'rnida yoki o'rinda emasligini aniqlang. Shaklni har taraflama ishlashda siz rasmni joyid siljitib yuborgan bo'lishingiz mumkin. Xatolarni ko'rish oson bo'lishi uchun rasmni

uzoqroq masofaga qo'yib, unga yaxshilab qarang. Leonardo da Vinchi o'zining "Rangtasvir haqida kitob" asarida quyidagicha maslahat bergan edi: Biz shuni aniq bilamizki, xatolar o'z asaringdan ko'ra begona kishilar asarida tezroq ko'zga tashlanadi va ko'pincha sen o'zgalarning kichkinagina xatosini ko'rasan, o'zingning katta xatongni ko'rmasan. Shuni ta'kidlaymanki, rasm chizayotganingda senda kata ko'zgu bo'lishi kerak va sen unda o'z asaringni tez-tez ko'rib turishing lozim. Tayyor, ko'zga tashlanib turgan narsa esa, aksincha, boshqa usta qo'li bilan bajarilgandek tuyulaveradi senga. Shunda sen dastlabki holatga qaraganda o'z xatolaring ustida yaxshiroq mulohaza yurita boshlaysan. Shuningdek, o'rindan turib, biror-bir boshqa ish bilan mashg'ul bo'lib qaytish ham yaxshi. Chunki asaring tepasiga yana qaytganingda, u haqda yaxshiroq mulohaza yuritasan, agar sen doimo uning qarshisida o'tirsang, qattiq aldanib qolasan. Shuningdek, undan uzoqlashish ham yaxshi, chunki shunday qilinganda asar kichikroq ko'rinadi, bir nazar bilan butun asar hajmini osonroq ko'rasan.

Akademik mashg'ulotlarda kasbiy bilim va malaka egallar ekan, oliy va o'rta badiiy bilim yurti talabasi o'z ijodiy faoliyatini doimiy ravishda faollashtirib, badiiy didini rivojlantirib borishi kerak. Bunga obrazli ko'rish, obrazli fikrlash, muntazam shug'ullanish va buyuk ustalar asarlarini o'rganish orqali erishish mumkin. Bosh rasmini chizishda uning old qismi rassomni ko'proq jalb qiladi. Ko'zlar, burun, lablar va quloqlar shaklini diqqat bilan ishlash talab etiladi. Lekin bu shakllarni detallashtirish, batafsillashtirish jarayoni shakl tuzishning ma'lum qonuniyatlariga bo'ysunishi kerak. Yuqorida bayon etilgan fikrlardan kelib chiqib, shuni ta'kidlash kerakki, oliy ta'lim talabalari tasviriy faoliyat bilan ko'proq mustaqil ravishda shug'ullanishlari lozim. Buyuk rassomlarning ishlarini ko'rib tahlil etish, shuningdek, ulardan ko'plab nusxalar olish ko'zlangan maqsadga erishishda kata ahamiyat kasb etadi.

9-mavzu	Anatomik bosh qalamtasvirini ishlash (Ekorshe Gudon modeli)
----------------	--

Reja:

1. Ekopshe (Gudon) boshining qurilishi haqida ma'lumot.
2. Modelni o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
3. Ekopshe (Gudon) gips namunasini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Ekopshe (Gudon) gips namunasini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Paul Thomas, Anita Taylor. Drawing, London-2011. 2-20-229-230-bet
4. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv

- qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar
5. Tojdiyev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013. 18-19 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Gips boshining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

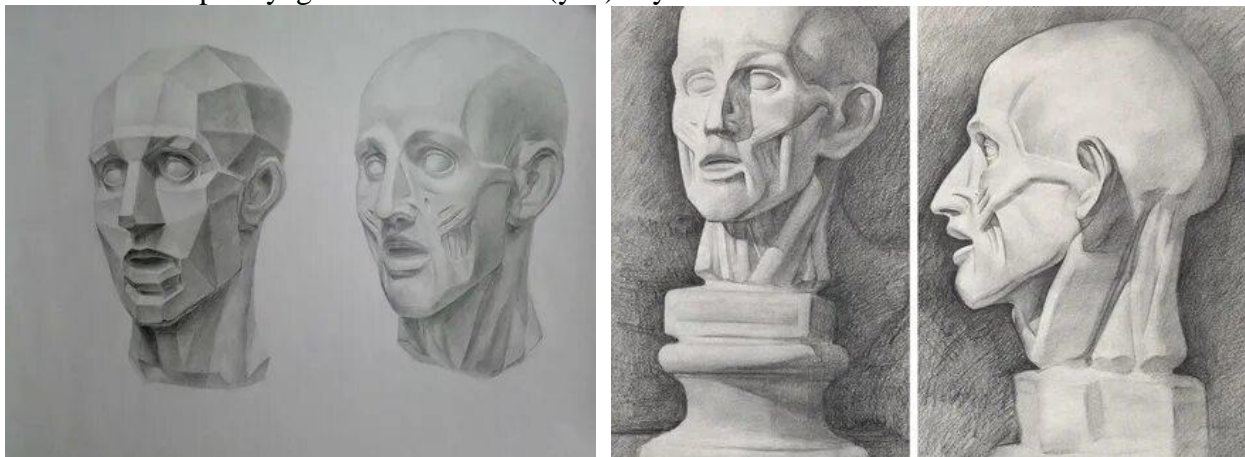
Nazorat savollar:

1. Gips boshining qurilishi haqida ma'lumot bering.
2. Ekorshe (Gudon) gips namunasini qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
3. Ekorshe (Gudon) bosh gips namunasini qanday bo'ladi?

Odam boshi rasmini chizish — tasviriy san'at sirlarini o'rganish jarayonidagi eng muhim bosqichlardan biri. Odam boshi tasvirini ishlash mahoratini egallash uchun bosh suyagi bo'laklarini bilish, uning anatomik xususiyatlarini anglash muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, inson portretini tasvirlashga kirishishdan oldin boshning gipsdan ishlangan anatomik (Jan Antuan Gudon modeli) "Ekorshe" modelini chizish maqsadga muvofiq.

Yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek, inson portretini tasvirlash mashqlari bosh suyagi bo'laklarini tahlil qilish va tasvirlashdan boshlanadi. Tirik boshni tasvirlashda esa, bularni bilish juda muhimdir. Bosh suyagi bo'laklarini tahlil qilishda chakka suyagi, jag' suyagi shakllarining xarakteriga, jag' suyagi o'simtasiga, pastki jag' va ensa (gardan)larga alohida e'tibor berish kerak. Shuningdek, katta ensa chuqurchasi va ellipsoid shakhdagi ikkita bo'rtib chiqqan qismiga e'tibor qaratish kerak. Bu suyaklarning hammasi bosh suyagining umumiy xarakteri kabi har xil tomondan o'rganilishi kerak. O'quvchi uchun eng asosiysi bularni nazariy jihatdan o'qib, amaliy tomondan qo'lda qalam va qog'oz bilan ko'plab mashqlarda mustahkamlashi lozim. Shuning uchun ham barcha ta'lim muassasalarining o'quv dasturlarida odam boshini chizishdan oldin birinchi topshiriq bosh suyagini uch holatda chizish mashqlari bilan boshlanadi.

Bosh suyagini chizishda shularni nazarda tutish va xotirada saqlab qolish kerakki, u ikki qismdan: bosh suyagi qutisi – ensa, gardan va old qismlardan iboratdir. Ular turli shakl va olchamlardan iborat juda ko'p bo'aklardan tashkil topgan. Bosh suyagi qutisi oltita suyakdan tashkil topgan bo'lib, ular o'zaro tishsimon choklar bilan biriktirilgan (ensa, orqa), peshana (old), ikkita tomon tepa suyagi va ikkita chakka (yon) suyaklar.

Old qismi ikkita ko'z kosasi (chanog'i, noksimon shakldagi burun kosasi, ko'z kosasining ostidan jag' suyagi (jag' suyagi o'simtasi bilan), ustidan qosh usti va chakka suyaklari qoplangan. Burun kosasi (noksimon chuqurchasi)dan yuqorigi jag' suyagi, pastdan esa, bosh suyagining old qismiga ikkita simmetrik o'ng va chap bo'laklardan iborat pastki jag' tutashadi. Bu suyaklar shaklining xarakteri va ularning qurilish xususiyatlariga va umuman, bosh shaklining xarakteristikasiga bog'liqdir. Shuning uchun naturadan bosh suyagini chizishda, har

bir suyakning umumiy shaklini eslab qolishga harakat qilish kerak. Chunki ular portret rasmini chizishda va tirik boshni tahlil qilishda muhim hisoblanadi. Jag' suyagi va jag' suyagi o'simtasi shaklining xarakteri va tirik bosh rasmini chizishda yonoqlar shaklini to'g'ri qurish va shu joyda quloq suprasi joylashishini nazarda tutish kerak. Jag' suyagi o'simtasining kattaligi taxminan to'rt enli keladi va jag' suyagi o'simtasining uchi doimo quloq suprasi va (bukrisi) o'rtasiga joylashadi. Jag' suyagi o'simtasini ushlab ko'rib, hamma ham u quloq suprasi o'rtasiga kirib borishni o'simtani barmoq bilan paypaslab ishonch hosil qila oladi. Bu narsani bilmagan o'quvchi, odatda, quloqni yo yonoqda, yo ensada aks ettirib, xato qilishi mumkin. Ensa (gardan) suyagining so'rg'ichsimon o'simtasi har qanday kishida yaxshi ko'rinadi, u boshni yelka suyagi bilan tutashtiruvchi ko'krak-o'mrov mushaklarining birlashtiruvchisidir. So'rg'ichsimon o'simtalarning joylashishiga mushaklar shaklining xarakteri va umuman bo'yin tuzilishiga bog'liqdir. Peshana suyagi uchta katta yuzalardan tashkil topgan: birinchisi – peshana bukrilari bilan peshana o'rtasi va peshana bukrilaridan chakka suyaklar tomondagi ikki yonboshi. Tik ko'rinishga ko'ra, peshana suyagi quyidagi qismlarga ajraydi: yuqori qismi – peshana bukrilari, pastki – qosh usti yoylari (chiziqlari). Bosh suyagi umumiy qonuniyatlarini o'rganib olib, uning yoshiga ko'ra, o'zgarishlarini ham hisobga olish zarur. Bosh suyagining yoshiga ko'ra, o'zgarishlarini beshta davrga ajratish mumkin: birinchisi – tug'ilishdan yetti yoshgacha; ikkinchisi – yetti yoshdan jinsiy yetuklik yoshigacha (16 yosh); uchinchisi – o'n olti yoshdan 30 yoshgacha (to'liq o'sish va rivojlanish yoshigacha); to'rtinchisi – 30 yoshdan 60 yoshgacha va beshinchisi – 60 yoshdan katta yoshgacha. Yosh go'daklarda kalla qutisining miya qismi pastki old qismiga qaraganda ancha katta bo'ladi. Ikkinchi davrda suyaklarning o'sish jarayoni sekinlashadi va old gardan suyaklarining o'lchamlari o'rtasidagi farq uncha bo'lmaydi. Uchinchi davrda peshana suyagi tez rivojlanadi, bosh suyagining miya qismi kengayadi va yuqoriga qarab o'sadi. Old qismi uzunlashadi, yonoq suyagi yoylari keskin yozila boshlaydi. Kalla suyagi uzil-kesil, ya'ni katta kishilarga xos ravishda shakllanadi. To'rtinchi davrda suyaklar o'sishdan to'xtaydi va hech qanday o'zgarish sodir bo'lmaydi. Beshinchi davrda old qismi o'zgarib boshlaydi, ya'ni kichrayadi, tishlar to'kila boshlaydi. Buning natijasida pastki jag' ko'tariladi, dahan keskin old tomonga turtib chiqadi, yuz qisqaradi, bosh suyagining choklari qotadi.

Odamning boshini tasvirlashda bosh suyagi qurilishi haqidagi bilimlardan tashqari rassom boshning yelka kengligi bilan tutashish qonuniyatlarini ham bilishi kerak. Buning uchun Gudonning anatomik «Ekorshe» namunasining boshni yelka bilan birlashgan holdagi turli nuqtalardan ko'rinishining xomaki rasmini chizish foydadan xoli emas (80-rasm). Bosh suyagi qutisi yelka kengligi bilan yettita bo'yin umurtqalari yordamida tutashadi. Bu umurtqalar birining ustiga biri joylashgan bo'ladi, lekin ular orasida bukiluvchan tog'aylar bo'ladiki, bir tomondan ularni birlashtirib tursa, ikkinchi tomondan ularning harakatlanishiga imkon tug'diradi. Birinchi umurtqa yuqorida bo'lib unda bosh joylashgan va u atlant, deb nomlanadi. Bosh harakatga kelganda, atlant faqat bosh orqaga va oldinga egilgandagina ishtirok etadi. Uning yuqorigi o'simtasi tish ko'rinishida vertikal ravishda yuqoriga ko'tarilib, atlant teshigiga kirib boradi hamda unda o'q (o'zak) rolini o'ynaydi. Uning atrofida esa, bosh o'ng va chap tomonga harakat qiladi. Yettinchi bo'yin umurtqasining turtib chiqqan qismi yaxshi ko'rinishi va odamning beldan yuqori qomatini chizishda mo'ljal bo'lib xizmat qilishi uchun ham muhimdir. Odam qomatini chizish mashqlarida yettinchi bo'yin umurtqasi va bo'yinturuq chuqurchasi odamning tik turgan qomati muvozanatining o'qini aniqlashda doimo mo'ljal bo'lib xizmat qiladi. Shu o'rinda quyidagilarni eslab qolish kerakki, yettinchi bo'yin umurtqasi yelkaning yuqori chetidan o'tuvchi gorizontaal chiziqda joylashadi. Bu qonuniyatni bilish bo'yin rasmini to'g'ri chizish va boshni yelka kengligi bilan uyg'unlashtirishga yordam beradi. Ishga kirishishdan avval, o'quvchilar dastlab tasvirning umumiy shaklini qog'ozga tushirishadi. Topilgan o'rta va yon chiziqlar asosida bosh suyagining umumiy ko'rinishi belgilab olinadi. Bunda modelning shartli chegarasi bumrun ko'prigi va ko'z kosasidan o'tuvchi hamda quloq darchalarigacha davom etuvchi yuz va miya qismlarining nisbatlari to'g'ri aniqlanishi lozim. Bosh suyaklarining umumiy shakli va qog'ozdagi joylashuvi aniqlanganidan so'ng, tasvirni ishlashga kirishiladi. Bosh suyagining tasviri va uning simmetrik qismlari juft holda ishlanadi.

Bosh suyagining ushbu holatdagi rasmini chizishda o'quvchi mo'ljal sifatida o'rta chiziqdan foydalanadi. Chizuvchiga yaqin joylashgan ko'z kosasining tashqi chekkasidan, yoysimon suyak burchagidan o'tuvchi va pastki jag' burchagi bilan birlashuvchi shakl qirrasini bo'yicha yuz va yon taraflar munosabati aniqlanadi. Alohida suyaklarning nisbatlari, miya qopqog'i balandligi va kengligi, peshona suyagi, yonoq suyagi, jag'lar o'lchami kata qismlardan kichik qismlarga o'tish tartibida ko'zdan kechiriladi. Chunki rasmni yakunlash jarayonida qismlar nomutanosibligi yuzaga kelishi kerak. Bosh suyagi qismlari joylashuvining hajmli ko'rinishini to'liq tasavvur etish uchun vaqti-vaqti bilan, o'rindan turib, modelni turli tomonlardan kuzatish va chizishni davom ettirish kerak. Bosh suyagi tasvirini chuqur o'zlashtirib bo'lingandan so'ng Gudonning gips anatomik «Ekorshe» bosh shaklini to'rt bosqichda tasvirlash muhimdir. Bundan asosiy maqsad — bosh suyagi rasmini chizishda olgan nazariy bilimlarni plastik anatomiyaga oid muskullar tuzilishi va ularning joylashishini ushbu modelda amaliy bajarishdan iborat. Har doimgidek birinchi bosqich shaklni qog'oz sirtida kompozitsion joylashtirish va uni chiziqli konstruktiv qurishdan boshlanadi. Ikkinchi bosqichda shaklning bo'laklari geometrik shakllar tarzida qurish bosqichi hisoblanadi. Uchinchi bosqichda bosh shaklining konstruksiyalari va plastik yechimi aniqlanadi. So'nggi to'rtinchi bosqichda bosh shaklining yorug'-soya munosabatlari aniqlanib, vazifa yakunlanadi.

10-mavzu	Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri. (Antinoy, Apollon, Sokrat)
-----------------	---

Reja:

1. Appolon boshining qurilishi haqida ma'lumot.
2. Modelni o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
3. Appolon bosh namunasini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Appolon bosh namunasini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Gips boshining qurilishi haqida ma'lumot bering.
2. Appolon bosh namunasini qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
3. Appolon bosh gips namunasini qanday bo'ladi?

Appollo (qadimgi yunoncha Απόλλων, lat. Apollon) - qadimgi yunon va rim mifologiyalarida oltin sochli kumush ko'zli nur xudosi (shuning uchun uning laqabi Fibus - "nurli", "porlab turuvchi"), san'at homiysi, muslarning rahbari va homiysi, kelajakni bashorat qiluvchi, xudo - davolovchi, muhojirlarning homiysi, erkak go'zalligining o'ziga xos xususiyati. Eng qadrlil qadimgi xudolardan biri. Kechki qadimgi davrda u Quyoshni obod qiladi.

Ko'plab qadimiy afsonalarga ko'ra - Zevs va Letoning o'g'li. Bir necha kunligida Parnass tog'ida yashovchi ilon Python mag'lub bo'ldi. Ushbu joy yaqinida qadimgi yunonlar dunyoning markazi deb hisoblagan Delfi shahri joylashgan. Delfik Oracle - Apollon nomidan bashoratli javoblar berilgan eng aziz muqaddas joy. Ushbu shahar ustidan nazorat, "Apollon bashorati" ni talqin qilish bo'yicha spekulasyonlar Ellada muhim siyosiy omilga aylandi. Ushbu xudoning ahamiyati Apollon sharafiga ta'til, ma'ruza va ibodatxonalar soni, uning u yoki bu gipostazining sharafiga taqvimdagi ko'p oylarning nomi bilan tasdiqlanadi.

Makedoniyalik Iskandar zabt etilgandan so'ng, Apollon kulti Hindistonga qadar tarqaldi. Rim respublikasida uning sig'inishi miloddan avvalgi V asrda qabul qilingan. e. Uning hurmatining eng yuqori cho'qqisi Oktavian Avgust hukmronligiga to'g'ri keladi. Rim imperatori "oltin asr" kelishi uchun izchil mafkuraviy tizimni qurdi, uning kafolatlari imperator va Apollon.

(Appolon haykali)

Apollon obrazi tasviriy san'atda erkaklar, yoshlar go'zalligi g'oyasi sifatida juda kengtarqalgan. Mifologik syujetlar Antik davr, Uyg'onish davri va hozirgi zamonning eng taniqli ustalari, masalan Praxitel, Rafael, Tintoretto, Lukas Kranax oqsoqol va boshqalarning haykaltaroshlik va rasmlarida aks ettirilgan. "Apollon Belvedere" haykali, "san'at tarixining otasi" Yoxann Vinckelmanning so'zlariga ko'ra, "qadimgi barcha asarlar orasida san'atning eng yuqori idealidir". Muzlar va eng buyuk shoirlar bilan o'ralgan Apollon obrazi Vatikandagi Papa saroyining markaziy zallaridan birida, Rafael tomonidan dunyoga mashhur freskalarning yonida joylashgan. Bosh mushaklari, asosan, kalla suyagining old qismida joylashadi, ular kalla suyaklarini qoplab turadi va yuz shakli, umuman, butun bosh xarakterini belgilaydi. Yuzning asosiy mushaklari va ularning xarakterli shakllari ko'rsatilgan. Peshona mushagining pastki uchlar qosh osti terisiga yopishgan bolib, u qisqarishda qoshlari ko'taradi. Peshona mushaklarining tolalari qanchalik ko'p qisqarsa, qoshlar shunchalik ko'tariladi, shu bilan birga peshonada chuqurroq va relyefli ajinlar paydo boladi. Qoshlar ko'tarilganda qovoq ham ko'tariladi va ko'z kattaroq ochiladi. Ko'z mushaklari qisqarganda qovoqlarni yopib qo'yadi. Ko'z mushaklariga qoshlarni surib turuvchi mushakni ham kiritish kerak, bu mushak qisqarganda qoshlarning ichki uchlarini pastga tushiradi. Burunning piradimasimon mushagi qoshlar o'rtasiga joylashgan, ular burun suyagi ustiga va qoshlar oralig'idagi teriga yopishgan bo'ladi. Qosh mushaklari ko'zning aylanma mushagi ustiga, bir uchi peshona suyagiga, ikkinchi uchi qosh terisiga yopishgan bo'ladi. Chaynash mushagi yonoq suyagi, yonoq suyagi o'simtasi va jag'ning pastki qismiga yopishadi. Chaynash mushaklari odam yuzida yaxshi ko'rinadi va ularning bosh shakli xarakteriga ta'siri katta. Kichik yonoq suyagi mushagi burun-lab burushig'iga yopishgan bo'ladi hamda yuqori labni ko'taradi. Yuqori labni ko'taradigan mushak yuqoridan ko'z kosasi chetiga, pastdan esa burun qanoti va yuqori labga yopishgan bo'ladi. Bosh shaklining bo'laklarini chizish yuzning bosh qismlari -burun, ko'z, quloq, lablarni tasvirlashning asosiy qoidalarini puxta bilishni talab etadi. Talabalar, odatda, boshning alohida bo'laklari rasmini chizish muhimligiga e'tibor bermaydilar. Agar sen uning birinchisini xotirangda tutmagan va yetarli darajada o'zlashtirib olmagan bo'lsang - keyingisiga o'tma. Agar sen o'zga

yo'l tutadigan bo'lsang - bekorga vaqtini sarflaysan yoki, ochig'ini aytganda, ta'lim olish jarayonini juda cho'zib yuborasan.

(Antinoy haykali)

Qadimgi badiiy maktablarda bosh shaklini tasvirlash burun, ko'z, quloq va lab kabi detallar rasmini chizishdan boshlangan. Aka-uka Karachchilardan biri o'z akademiyasi tarbiyalanuvchilari uchun maxsus qo'llanma yaratgan edi. Bu qo'llanma "Butun inson tanasini chizishga o'rgatuvchi ajoyib maktab" deb nomlangan. Qo'llanmada bosh shaklini tasvirlash bo'laklar rasmini chizishdan boshlanishi aytib o'tilgan. Boshqa qo'llanmalarda ham bu masalaga jiddiy e'tibor berilgan. Masalan, I.Preysler o'zining "Rasm chizish bo'yicha qoida va qisqa amaliyot" deb nomlangan qo'llanmasida

(Sokrat haykali)

(1734) quloq shaklining qurilish qonuniyatlari bilan bir qatorda tasvir metodikasini ham yoritgan. Qo'llanmada yozilishicha, tasvir rasm chizuvchiga quloq holatini aniqlab olishga yordam beradigan o'q chiziqlarni aniqlashdan boshlanadi. Shundan so'ng quloq suprasining umumiy aylanasi va qismlarining proporsional nisbatlari belgilab olinadi. Undan keyin quloq jingalaklari, qarshi jingalaklari, qayiqsimon chuqurliklarni qanday tasvirlash kerakligi ko'rsatilgan.

Reja:

1. Boshining qurilishi haqida ma'lumot.
2. Modelni o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
3. Bosh namunasini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Bosh namunasini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Воümetов В. Qalamtasvir. Darslik "Musiq" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Наврӯз» -2013. 28-bet
3. Воümetов В «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Gips boshining qurilishi haqida ma'lumot bering.
2. Bosh namunasini qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
3. Bosh gips namunasi qanday bo'ladi?

Bosh shaklining bo'laklarini chizish yuzning bosh qismlari -burun,ko'z, quloq, lablarni tasvirlashning asosiy qoidalarini puxta bilishni talab etadi. Talabalar, odatda, boshning alohida bo'laklari rasmini chizish muhimligiga e'tibor bermaydilar. Ular buni go'yo bekorga vaqt sarflash, deb o'ylaydilar. Ularning fikricha, gips boshni tasvirlashda bosh bo'laklarni chizish yetarli. Lekin talaba bosh rasmini chizish paytida ko'z, quloq, burun va lablarni tasvirlashning barcha nozik jihatlarini chuqur va maxsus o'rganib chiqa olmaydi. Leonardo da Vinchi boshlovchi rassomlarga maslahat tariqasida shunday degan edi: Agar sen narsalar shakli haqidagi bilimga ega bo'lmoqchi bo'lsang, u holda qismlardan boshla. Agar sen uning birinchisini xotirangda tutmagan va yetarli darajada o'zlashtirib olmagan bo'lsang - keyingisiga o'tma. Agar sen o'zga yo'l tutadigan bo'lsang - bekorga vaqtingni sarflaysan yoki, ochig'ini aytganda, ta'lim olish jarayonini juda cho'zib yuborasan. Men senga eslatib qo'yimoqchiman - eng avvalo, qunt qilishni, keyin esa tez ishlashni o'rganib ol. Qadimgi badiiy maktablarda bosh shaklini tasvirlash burun, ko'z, quloq va lab kabi detallar rasmini chizishdan boshlangan. Aka-uka Karachchilardan biri o'z akademiyasi tarbiyalanuvchilari uchun maxsus qo'llanma yaratgan edi. Bu qo'llanma "Butun inson tanasini chizishga o'rgatuvchi ajoyib maktab" deb nomlangan. Qo'llanmada bosh shaklini tasvirlash bo'laklar rasmini chizishdan boshlanishi aytib o'tilgan. Boshqa qo'llanmalarda ham bu masalaga jiddiy e'tibor berilgan. Masalan, I.Preysler o'zining "Rasm chizish bo'yicha qoida va qisqa amaliyot" deb nomlangan qo'llanmasida (1734) quloq shaklining qurilish qonuniyatlari bilan bir qatorda tasvir metodikasini ham yoritgan. Qo'llanmada yozilishicha, tasvir rasm chizuvchiga quloq holatini aniqlab olishga yordam beradigan o'q chiziqchlarni aniqlashdan boshlanadi. Shundan so'ng quloq suprasining umumiy aylanasi va qismlarining proporsional nisbatlari belgilab olinadi. Undan keyin quloq jingalaklari, qarshi jingalaklari, qayiqsimon chuqurliklarni qanday tasvirlash kerakligi ko'rsatilgan.

(Volter haykali)

Burun mushagi ikki - ko'ndalang va qanotli tutamlarga ajraladi. Ko'ndalang tutam yuqori lab mushagi ostida, qanotlisi esa jag'ning yuqorigi qoziq tishi tepasi va burun teshigi o'rtasida joylashadi. Og'izning aylana mushagi og'iz teshigini qoplab turadi, lablar qalinligi asos bo'ladi. Og'izning aylana mushagi ikki: tashqi va ichki qismga ajraydi. Ichki qism qisqarganda og'iz burchaklari o'zaro yaqinlashadi va lablarga yumaloq shakl beradi; tashqi mushak qisqarganda lab qismlari og'izni mahkam uopadi. Og'izning aylana mushaklari aks harakat qilganda esa yuqori lab va burun qanotlari ko'tariladi, pastki lab va burchaklari pastga tushadi. Labning uch burchakli mushagi dahanning og'iz burchaklaridan pastroqda yon tomonlariga joylashadi. U o'zining keng asosi bilan pastki jag'ning quyi chetiga, ustki uchi bilan esa yuqori lab terisiga yopishadi. Pastki labning kvadrat mushagi pastki jag' suyagi va bo'yinning teri osti mushagidan boshlanadi va pastki lab terisiga yopishgan bo'ladi. Ko'krak-o'mrov mushagi gardan suyagining so'rig'ichsimon o'simtasidan boshlanadigan boshni yelka bilan birlashtiradi, u bir tutam bilan ko'krak suyagiga, boshqa tutam bilan esa o'mrovga yopishadi, shuning uchun ham u ana shunday ataladi. Mushak qisqarganda boshni old tomonga engashtiradi va boshni har tomonga buradi. Agar har ikki mushak bir vaqtning o'zida qisqaradigan bo'lsa, bosh yuqoriga va orqaga ko'tariladi. Ko'krakning yuqori qismida tutashgan ko'krak-o'mrov mushaklari o'ziga xos chuqurcha hosil qiladi. Tirik bosh rasmini chizayotganda u doimo hisobga olinadi va ko'pincha mo'ljal bo'lib turadi. Masalan, boshni bo'yin va yelka kengligi bilan tutashtirish, ya'ni boshni yelkaga to'g'ri joylashtirish kerak bo'lsa, bo'yinturiq chuqurchasi asosiy mo'ljal bo'ladi.

Yelka kamari - inson tanasining eng harakatchan qismidir, u tirik naturada yaxshi ko'rinadi va asosiy o'rganish ob'yekti hisoblanadi.

Avval ko'rsatib o'tganimizdek, anatomiya o'quv materialini o'zlashtirish va mustahkamlashda Ekorshening ganch namunasiidan foydalanish mumkin. Har bir mushakning plastik xususiyatini eslab qolish muhim. Shuning uchun ham rassomlar butun anatomiyani emas, balki aynan plastik anatomiyani o'rganadilar. Rassom uchun nafaqat mushaklarning umumiy ko'rinishini, balki ularning suyaklarga boshlang'ich va oxirgi yopishishlarini, eng asosiysi esa - mushak tolalarining yo'nalishi (joylashishi)ni ham bilish juda muhim. Chunki shaklga tus berishda rassom qalami ana shu mushaklar yo'nalishi bo'yicha harakatlanishi lozim, bu esa rassomga ishonchli realistik obraz yaratishga yordam beradi. O'quv materialini mustahkamlash va uni amalda ijodiy-faol qo'llashni o'rganish uchun tirik bosh rasmi ustida ishlashni uslubiy bosqichma-bosqichda ko'rib chiqamiz. Ishning uslubiy bosqichi, aslida, gips bosh rasmini chizishda qanday bo'lsa, shundayligicha qoladi. Bu o'rinda biz talabning diqqat-e'tiborini tirik bosh rasmini chizishning alohida muhim tomonlariga qaratmoqchimiz.

Reja:

1. Boshining qurilishi haqida ma'lumot.
2. Modelni o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
3. Bosh namunasini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Bosh namunasini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

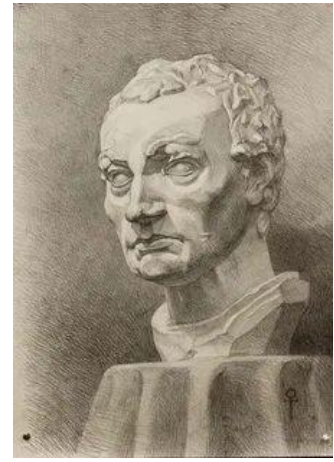
Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Gips boshining qurilishi haqida ma'lumot bering.
2. Bosh namunasini qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
3. Bosh gips namunasi qanday bo'ladi?

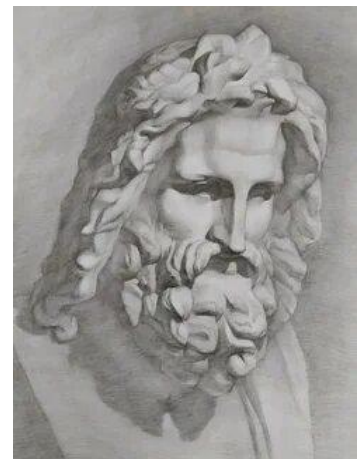
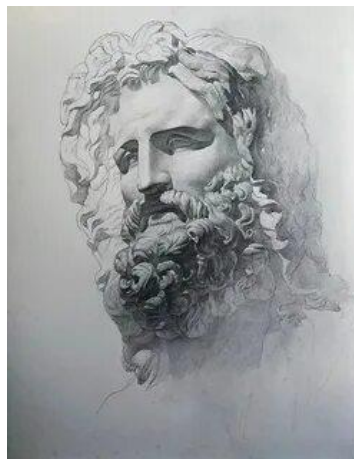
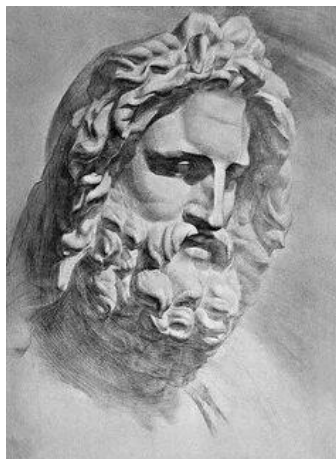
Bosh shaklining bo'laklarini chizish yuzning bosh qismlari -burun,ko'z, quloq, lablarni tasvirlashning asosiy qoidalarini puxta bilishni talab etadi. Talabalar, odatda, boshning alohida bo'laklari rasmini chizish muhimligiga e'tibor bermaydilar. Ular buni go'yo bekorga vaqt sarflash, deb o'ylaydilar. Ularning fikricha, gips boshni tasvirlashda bosh bo'laklarni chizish yetarli. Lekin talaba bosh rasmini chizish paytida ko'z, quloq, burun va lablarni tasvirlashning barcha nozik jihatlarni chuqur va maxsus o'rganib chiqa olmaydi. Leonardo da Vinchi boshlovchi rassomlarga maslahat tariqasida shunday degan edi: Agar sen narsalar shakli haqidagi bilimga ega bo'lmoqchi bo'lsang, u holda qismlardan boshla. Agar sen uning birinchisini xotirangda tutmagan va yetarli darajada o'zlashtirib olmagan bo'lsang - keyingisiga o'tma. Agar sen o'zga yo'l tutadigan bo'lsang - bekorga vaqtingni sarflaysan yoki, ochig'ini aytganda, ta'lim olish jarayonini juda cho'zib yuborasan. Men senga eslatib qo'ymoqchiman - eng avvalo, qunt qilishni, keyin esa tez ishlashni o'rganib ol. Qadimgi badiiy maktablarda bosh shaklini tasvirlash burun, ko'z, quloq va lab kabi detallar rasmini chizishdan boshlangan. Aka-uka Karachchilardan biri o'z akademiyasi tarbiyalanuvchilari uchun maxsus qo'llanma yaratgan edi. Bu qo'llanma "Butun inson tanasini chizishga o'rgatuvchi ajoyib maktab" deb nomlangan. Qo'llanmada bosh shaklini tasvirlash bo'laklar rasmini chizishdan boshlanishi aytib o'tilgan. Boshqa qo'llanmalarda ham bu masalaga jiddiy e'tibor berilgan. Masalan, I.Preysler o'zining "Rasm chizish bo'yicha qoida va qisqa amaliyot" deb nomlangan qo'llanmasida (1734) quloq shaklining qurilish qonuniyatlari bilan bir qatorda tasvir metodikasini ham yoritgan. Qo'llanmada yozilishicha, tasvir rasm chizuvchiga quloq holatini aniqlab olishga yordam beradigan o'q chiziqlarni aniqlashdan boshlanadi. Shundan so'ng quloq suprasining umumiy aylanasi va qismlarining proporsional nisbatlari belgilab olinadi. Undan keyin quloq jingalaklari, qarshi jingalaklari, qayiqsimon chuqurliklarni qanday tasvirlash kerakligi ko'rsatilgan.

(Gatamilatta haykali)

Burun mushagi ikki - ko'ndalang va qanotli tutamlarga ajraladi. Ko'ndalang tutam yuqori lab mushagi ostida, qanotlisi esa jag'ning yuqorigi qoziq tishi tepasi va burun teshigi o'rtasida joylashadi. Og'izning aylana mushagi og'iz teshigini qoplab turadi, lablar qalinligi asos bo'ladi. Og'izning aylana mushagi ikki: tashqi va ichki qismga ajraydi. Ichki qism qisqarganda og'iz burchaklari o'zaro yaqinlashadi va lablarga yumaloq shakl beradi; tashqi mushak qisqarganda lab qismlari og'izni mahkam uopadi. Og'izning aylana mushaklari aks harakat qilganda esa yuqori lab va burun qanotlari ko'tariladi, pastki lab va burchaklari pastga tushadi. Labning uch burchakli mushagi dahanning og'iz burchaklaridan pastroqda yon tomonlariga joylashadi. U o'zining keng asosi bilan pastki jag'ning quyi chetiga, ustki uchi bilan esa yuqori lab terisiga yopishadi. Pastki labning kvadrat mushagi pastki jag' suyagi va bo'yinning teri osti mushagidan boshlanadi va pastki lab terisiga yopishgan bo'ladi. Ko'krak-o'mrov mushagi gardan suyagining so'rig'ichsimon o'simtasidan boshlanadigan boshni yelka bilan birlashtiradi, u bir tutam bilan ko'krak suyagiga, boshqa tutam bilan esa o'mrovga yopishadi, shuning uchun ham u ana shunday ataladi. Mushak qisqarganda boshni old tomonga engashtiradi va boshni har tomonga buradi. Agar har ikki mushak bir vaqtning o'zida qisqaradigan bo'lsa, bosh yuqoriga va orqaga ko'tariladi. Ko'krakning yuqori qismida tutashgan ko'krak-o'mrov mushaklari o'ziga xos chuqurcha hosil qiladi. Tirik bosh rasmini chizayotganda u doimo hisobga olinadi va ko'pincha mo'ljal bo'lib turadi. Masalan, boshni bo'yin va yelka kengligi bilan tutashtirish, ya'ni boshni yelkaga to'g'ri joylashtirish kerak bo'lsa, bo'yinturiq chuqurchasi asosiy mo'ljal bo'ladi.

Yelka kamari - inson tanasining eng harakatchan qismidir, u tirik naturada yaxshi ko'rinadi va asosiy o'rganish ob'yekti hisoblanadi.

(Zevs haykali)

Avval ko'rsatib o'tganimizdek, anatomiya o'quv materialini o'zlashtirish va mustahkamlashda Ekorsheining ganch namunasidan foydalanish mumkin. Har bir mushakning plastik xususiyatini eslab qolish muhim. Shuning uchun ham rassomlar butun anatomiyani emas,

balki aynan plastik anatomiyani o'rganadilar. Rassom uchun nafaqat mushaklarning umumiy ko'rinishini, balki ularning suyaklarga boshlang'ich va oxirgi yopishishlarini, eng asosiysi esa – mushak tolalarining yo'nalishi (joylashishi)ni ham bilish juda muhim. Chunki shaklga tus berishda rassom qalami ana shu mushaklar yo'nalishi bo'yicha harakatlanishi lozim, bu esa rassomga ishonchli realistik obraz yaratishga yordam beradi. O'quv materialini mustahkamlash va uni amalda ijodiy-faol qo'llashni o'rganish uchun tirik bosh rasmi ustida ishlashni uslubiy bosqichma-bosqichda ko'rib chiqamiz. Ishning uslubiy bosqichi, aslida, gips bosh rasmini chizishda qanday bo'lsa, shundayligicha qoladi. Bu o'rinda biz talabaning diqqat-e'tiborini tirik bosh rasmini chizishning alohida muhim tomonlariga qaratmoqchimiz.

13-mavzu	Individual xususiyatlarga ega bo'lgan odam boshini konstruktiv qalamtasviri
-----------------	--

Reja:

1. Inson ko'rinishini o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
2. Inson portretini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
3. Inson portretini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musika" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

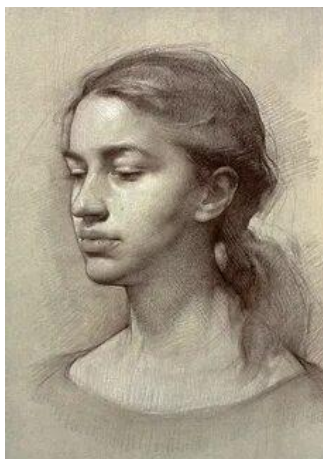
Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Inson portretining qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
2. Inson portreti ko'rinishi qanday bo'ladi?

Odam boshining tuzilishi o'ta murakkab va ko'p qirralidir. Ilai bir odam boshining kalla suyagi tuzilishi va tashqi ko'rinishi, plastikasi o'zining betakror xususiyatlariga ega. Shu bilan birga boshning umumiy shakli, uning konstruktiv-anatomik asosi bir xilda bolgan tuzilish qonuniyatiga asoslanadi. Inson boshini to'g'ri tasvirlash uchun rasm chizuvchi uning shakli, kalla suyagining qismlari va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni bilishi hamda tasvirlash jarayonida olgan bilimlarini qo'llay olishi kerak. Bunda ular tasvir tuzilishining ayrim qirralarini qayta-qayta takrorlay-dilar. O'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida talaba chuqur bilim oladi, malakasini oshiradi. Birgina vazifani bajarish jarayonida bularga ega bo'lish mumkin emas. Boshning umumiy shaklini aniqlash, chiziqli-konstruktiv tuzilma hosil qilish va hokazo tamoyillami o'zlashtirish uchun maxsus mashqlar kerak. Talabalar, odatda, bunga rioya qilmaydilar, ular uchun bu mashqning hojati yo'qdek ko'rinadi. Ularga maxsus mashqlar kerak emasdek tuyuladi va mazkur mashqlarni bosqichli rasmlar chizish paytida ham qilaversa bo'ladi, deb o'ylaydilar. Lekin bosqichli rasm chizish paytida bu mashqlarga k o'p vaqt ajratilmaydi va talaba uni o'zlashtirib ololmaydi. Natijada talaba ishni o'z holicha davom ettiraveradi va malakasi oshmay qolaveradi.

Bosh shakli tuzilishi qonuniyatlari va uni tasvirlash qoidalarini o'rganishda talaba, eng avvalo, tasvirlashning dastlabki bosqichida kechadigan tahlil usulini, boshning umumiy shaklini tasvirlashni o'zlashtirib olishi zarur. Garchi akademik rasm chizishda ishning har bir bosqichi qisqa davom etsa-da, talaba maxsus mashqlar yordamida har bir bosqichni puxta o'zlashtirib olishi kerak. Quyida bosh shakli tuzilishini tahlil qilish va tasvirlash usulining mohiyatini batafsilroq ko'rib chiqamiz. Tasvirda bosh shaklining umumiy xarakterini bo'rttirish va kenglikda alohida yuzalar yo'nalishiga aniqlik kirita borish, to'g'ri shakllash kerak. Asosiy maqsad shundan iboratki, bosh shaklini yaxlit, eng xarakterli joylarini alohida bo'rttirib ko'rsatish darkor. Katta shaklni ifodalash usulida ishlash rassomni shakl tuzilishi ikirchikirlaridan voz kechib, faqat hajmning katta bo'laklariga e'tibor qaratishga, yaxlitlik, umumiylikni ko'ra bilishga intilishga majbur etadi. Yaxlitlikni ko'ra bilishga o'rgatish uchun bu yaxlitlik qanday elementlardan tashkil topganligi, bu boiak va qismlar o'zaro qanday uyg'unlashishini bilish kerak. Bosh shaklini to'g'ri tasvirlash talabadan naturani ko'rib chiqish va tasvirlashning metodik bosqichlariga rioya etishni talab qiladi. Tasvirda katta shaklni tahlil qilish va ifodalash usulini egallash chizuvchiga tasvirlash natijalarini oldindan ko'ra bilish, ya'ni uning chizayotgan rasmi oxir-oqibatda qanday ko'rinish kasb etishini 156 oldindan tasavvur etishga yordam beradi. Bunday o'quv mashqlari asosida tahliliy usul yotishi kerak. Rassom bosh shaklini tasvirlar ekan, hajm alohida yuzalardan qanday tashkil topa borishini, shaklning konstruktiv asosi qanday shakllanayotganini ko'ra bilishi kerak. Rassom shaklni g o'yo tomosha qilayotgandek bo'lib, qalam tutgan qo'l harakatini (mayda- ch u yd alarsiz) um um lashgan shaklni plastik ifodalash ga bo'ysundirishi kerak.

Bosh shaklining hajmini tasvirlashda shu narsani nazarda tutish kerakki, boshning ikkita asosiy qismi mavjud. Bular: kalla suyagining sharsimon shakli vataqasimon jag' suyagi shaklidir. Ko'pchilik rasm chizuvchilar soqolli kishi boshini tasvirlashda bu xususiyatni unutadilar (masalan, Gomer, Zevs, Gerakl va boshqalarni chizishda). Bu o'rinda dahan. ya'ni ja g 'ning pastki qismi kalla suyagidan uzoqlashib qolgandek, havoda muallaq turgandek tuyuladi. Rassom kalla suyagining umumiy tuzilishini hisobga olib, jag'ning ostki qismini kalla suyagining asosiy so'ngaklari bilan to'g'ri tutashtirishi lozim. Bosh shaklini va uning tarkibiy qismlarini tahlil etishda davom etib, katta shaklni bo'rtirib chiqarish bilan bog'liq yana bir qancha qonuniyatiarni ko'rsatib o'tish zarur. Masalan, burun shakli asosida prizma yotadi. Burun shakli tuzilishining bu qonuniyatini bilgan rassom uchun uni qog'oz yuzasida tasvirlash endi unchalik qiyin emas. Rasmda burun shaklining perspektiv ko'rinishini berish ancha murakkab ish. Prizmaning perspektiv ko'rinishini chizish, hatto, boshlovchi rassomga ham unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Bundan tashqari, shakl va uni yuzada ifodalashning bunday tahlil usulidan foydalanish rassomga shaklni tus jihatidan ham hal etishga yordam beradi. Qog'oz sirtidan to'rt yuza bilan chegaralangan burun prizmasini belgilab olgan rassom darhol tus alomatlari - nur. soya, yarim soyalami ajratib oladi va shundan so'ng o'ziga qarab burun xarakterini aniqlaydi va shaklning mayda bo'laklarini modellashtirishga kirishadi. Ko'z shakli shar shakli bilan bir xil va uning maxsus adabiyotlarda "ko'z soqqasi" deb yuritilishi bejiz emas. Lekin bosh rasmini chizish'ffa shuni hisobga olish kerakki, kobz soqqasining uchdan bir qismigina tashqarida

ko'rinadi. Bundan tashqari, ko'z soqqasi va ko'z kosasiga o'tishda qovoqlar m o'tadillasha boshlaydi va shakl ishlash bosiqroq bo'lishi kerak. Ko'pincha talabalar ko'zning sharsimon shaklini ifodalay turib "pingpon koptokchasini" chizib qo'yadilar va bu inson boshining real ko'rinishiga putur yetkazadi. Boshni tasvirlashning dastlabki bosqichida "kesib ishlash" usulidan foydalanganda bo'rttirib yuborish va "kubizm"ga berilib ketish kerak emas. Bunday holatni ba'zi rasm chizuvchilarda kuzatish mumkin. Bosqichli vazifa ishlashda shakl tuzishning yo'nib ishlash bosqichi unchalik ahamiyatli o'rinni egallamaydi, rassomga yordam beradi, xolos. Keyinchalik odam boshi rasmini chizish uslubiyotini ishlab chiqqan mualliflar konstruktiv sxemadan foydalanish usullarini o'z bilganlaricha ta'riflay boshlaydilar. Kimdir A.Dyurer sxemasini asos qilib olar va darhol hamma konstruktiv chiziqlarni belgilab olishni lavsiya qilardi. Boshqalar G.Golbeyn sxemasini afzal ko'rardi, uchinchilari esa unisidan ham, bunisi-dan ham foydalanishga intildilar.

14-mavzu	Odam boshini qalamtasvirda ishlash
-----------------	---

Reja:

1. Inson portretining qurilishi haqida ma'lumot.
2. Inson ko'rinishini o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
3. Inson portretini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Inson portretini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiq" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Inson portreti qurilishi haqida ma'lumot bering.
2. Inson portretining qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
3. Inson portreti ko'rinishi qanday bo'ladi?

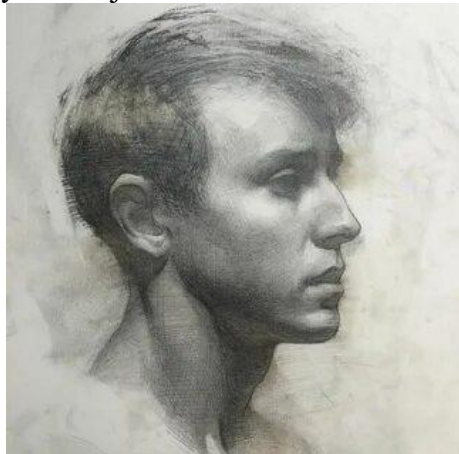
Odam boshining tuzilishi o'ta murakkab va ko'p qirralidir. Ila bir odam boshining kalla suyagi tuzilishi va tashqi ko'rinishi, plastikasi o'zining betakror xususiyatlariga ega. Shu bilan birga boshning umumiy shakli, uning konstruktiv-anatomik asosi bir xilda bolgan tuzilish qonuniyatiga asoslanadi. Inson boshini to'g'ri tasvirlash uchun rasm chizuvchi uning shakli, kalla suyagining qismlari va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni bilishi hamda tasvirlash jarayonida olgan bilimlarini qo'llay olishi kerak. Ushbu ko'nikmalarni o'zlashtirishi uchun u juda ko'p mashq qilishi zarur.

Talabalar ta'lim jarayonida dasturda ko'zda tutilgan quyidagi vazifalarni bajaradilar:

1. Gips bosh bo'laklari va gipsli model.
2. Tirik inson boshini yelka kamari bilan tasvirlash.

Bunda ular tasvir tuzilishining ayrim qirralarini qayta-qayta takrorlaydilar. O'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida talaba chuqur bilim oladi, malakasini oshiradi. Birgina

vazifani bajarish jarayonida bularga ega bo'lish mumkin emas. Boshning umumiy shaklini aniqlash, chiziqli-konstruktiv tuzilma hosil qilish va hokazo tamoyillarni o'zlashtirish uchun maxsus mashqlar kerak. Talabalar, odatda, bunga rioya qilmaydilar, ular uchun bu mashqning hojati yo'qdek ko'rinadi. Ularga maxsus mashqlar kerak emasdek tuyuladi va mazkur mashqlarni bosqichli rasmlar chizish paytida ham qilaversa bo'ladi, deb o'ylaydilar. Lekin bosqichli rasm chizish paytida bu mashqlarga ko'p vaqt ajratilmaydi va talaba uni o'zlashtirib olo olmaydi. Natijada talaba ishni o'z holicha davom ettiraveradi va malakasi oshmay qolaveradi.

Bosh shakli tuzilishi qonuniyatlari va uni tasvirlash qoidalarini o'rganishda talaba, eng avvalo, tasvirlashning dastlabki bosqichida kechadigan tahlil usulini, boshning umumiy shaklini tasvirlashni o'zlashtirib olishi zarur. Garchi akademik rasm chizishda ishning har bir bosqichi qisqa davom etsa-da, talaba maxsus mashqlar yordamida har bir bosqichni puxta o'zlashtirib olishi kerak. Quyida bosh shakli tuzilishini tahlil qilish va tasvirlash usulining mohiyatini batafsilroq ko'rib chiqamiz. Tasvirda bosh shaklining umumiy xarakterini bo'rttirish va kenglikda alohida yuzalar yo'nalishiga aniqlik kiritib borish, to'g'ri shakllash kerak. Asosiy maqsad shundan iboratki, bosh shaklini yaxlit, eng xarakterli joylarini alohida bo'rttirib ko'rsatish darkor. Katta shaklni ifodalash usulida ishlash rassomni shakl tuzilishi ikir-chikirlaridan voz kechib, faqat hajmning katta bo'laklariga e'tibor qaratishga, yaxlitlik, umumiylikni ko'ra bilishga intilishga majbur etadi. Yaxlitlikni ko'ra bilishga o'rgatish uchun bu yaxlitlik qanday elementlardan tashkil topganligi, bu bo'lak va qismlar o'zaro qanday uyg'unlashishini bilish kerak. Bosh shaklini to'g'ri tasvirlash talabadan naturani ko'rib chiqish va tasvirlashning metodik bosqichlariga rioya etishni talab qiladi. Tasvirda katta shaklni tahlil qilish va ifodalash usulini egallash chizuvchiga tasvirlash natijalarini oldindan ko'ra bilish, ya'ni uning chizayotgan rasmi oxir-oqibatda qanday ko'rinish kasb etishini oldindan tasavvur etishga yordam beradi. Bunday o'quv mashqlari asosida tahliliy usul yotishi kerak. Rassom bosh shaklini tasvirlar ekan, hajm alohida yuzalardan qanday tashkil topa borishini, shaklning konstruktiv asosi qanday shakllanayotganini ko'ra bilishi kerak. Rassom shaklni g'oyat tomosha qilayotgandek bo'lib, qalam tutgan qo'l harakatini (mayda-chu yd alarsiz) umum lashgan shaklni plastik ifodalashga bo'yundirishi kerak.

Bosh shaklining hajmini tasvirlashda shu narsani nazarda tutish kerakki, boshning ikkita asosiy qismi mavjud. Bular: kalla suyagining sharsimon shakli vataqasimon jag' suyagi shaklidir. Ko'pchilik rasm chizuvchilar soqolli kishi boshini tasvirlashda bu xususiyatni unutadilar (masalan, Gomer, Zevs, Gerakl va boshqalarni chizishda). Bu o'rinda dahan. ya'ni jag'ning pastki qismi kalla suyagidan uzoqlashib qolgandek, havoda muallaq turgandek tuyuladi. Rassom kalla suyagining umumiy tuzilishini hisobga olib, jag'ning ostki qismini kalla suyagining asosiy so'ngaklari bilan to'g'ri tutashtirishi lozim. Bosh shaklini va uning tarkibiy qismlarini tahlil etishda davom etib, katta shaklni bo'rtirib chiqarish bilan bog'liq yana bir qancha qonuniyatlarni ko'rsatib o'tish zarur. Masalan, burun shakli asosida prizma yotadi. Burun shakli tuzilishining bu qonuniyatini bilgan rassom uchun uni qog'oz yuzasida tasvirlash endi unchalik qiyin emas. Rasmda burun shaklining perspektiv ko'rinishini berish ancha murakkab ish. Prizmaning perspektiv ko'rinishini chizish, hatto, boshlovchi rassomga ham unchalik qiyinchilik

tug'dirmaydi. Bundan tashqari, shakl va uni yuzada ifodalashning bunday tahlil usulidan foydalanish rassomga shaklni tus jihatidan ham hal etishga yordam beradi. Qog'oz sirtidan to 'rt yuza bilan chegaralangan burun prizmasini belgilab olgan rassom darhol tus alomatlari - nur. soya, yarim soyalami ajratib oladi va shundan so'ng o'ziga qarab burun xarakterini aniqlaydi va shaklning mayda bo'laklarini modellashga kirishadi. Ko'z shakli shar shakli bilan bir xil va uning maxsus adabiyotlarda "ko'z soqqasi" deb yuritilishi bejiz emas. Lekin bosh rasmini chizish'ffa shuni hisobga olish kerakki, kobz soqqasining uchdan bir qismigina tashqarida ko'rinadi. Bundan tashqari, ko'z soqqasi va ko'z kosasiga o'tishda qovoqlar m o'tadillasha boshlaydi va shakl ishlash bosiqroq bo'lishi kerak. Ko'pincha talabalar ko'zning sharsimon shaklini ifodalay turib "pingpon koptokchasini" chizib qo'yadilar va bu inson boshining real ko'rinishiga putur yetkazadi. Boshni tasvirlashning dastlabki bosqichida "kesib ishlash" usulidan foydalanganda bo'rttirib yuborish va "kubizm"ga berilib ketish kerak emas. Bunday holatni ba'zi rasm chizuvchilarda kuzatish mumkin. Bosqichli vazifa ishlashda shakl tuzishning yo'nib ishlash bosqichi unchalik ahamiyatli o'rinni egallamaydi, rassomga yordam beradi, xolos. Keyinchalik odam boshi rasmini chizish uslubiyotini ishlab chiqqan mualliflar konstruktiv sxemadan foydalanish usullarini o'z bilganlaricha ta'riflay boshlaydilar. Kimdir A.Dyurer sxemasini asos qilib olar va darhol hamma konstruktiv chiziqlarni belgilab olishni lavsiya qilardi. Boshqalar G.Golbeyn sxemasini afzal ko'rardi, uchinchilari esa unisidan ham, bunisi-dan ham foydalanishga intildilar. Rasmda hamma konstruktiv chiziqlar shartli ravishda shakl yuzasi bo'ylab o'tadi. Konstruktiv chiziqlarning aniq joylashishi (ularni qaysi joylardan o'tkazish kerakligi) qo'lanmalarda ko'rsatilmagan. Bu esa ta'lim olayotgan rasm chizuvchining ishini ancha murakkablashtiradi. Masalan, talaba profil chizig'ini tasvirlamoqchi, lekin bu chiziq qayerdan o'tishi kerakligi unga noma'ium. Ko'pgina qo'lanmalarda profil chizig'i peshona yuzasidan burun uchiga tekkan holda mavhum o'tkaziladi. Bunday chiziq bosh shaklini chizishda m o'ljal bo'la olmaydi. (Bu haqda rasm chizish uslubiy bosqieni haqidagi bobda yana to'xtalamiz). Shuningdek, dahan, burun, qosh usti, ko'z kesimi asoslarining chiziqlari joylashganmi yoki yo'qmi, buham noma'ium. Talaba bosh shaklini tasvirlash uchun bu chiziqlar zarurligini tushunmay, ko'r-ko'rona chizaveradi.

15-mavzu	Odam boshini dinamik holatda tasvirlash
-----------------	--

Reja:

1. Inson portretining qurilishi haqida ma'lumot.
2. Inson ko'rinishini o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
3. Inson portretini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Inson portretini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Inson portreti qurilishi haqida ma'lumot bering.
2. Inson portretining qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
3. Inson portreti ko'rinishi qanday bo'ladi?

Odam boshining tuzilishi o'ta murakkab va ko'p qirralidir. Ila bir odam boshining kalla suyagi tuzilishi va tashqi ko'rinishi, plastikasi o'zining betakror xususiyatlariga ega. Shu bilan birga boshning umumiy shakli, uning konstruktiv-anatomik asosi bir xilda bolgan tuzilish qonuniyatiga asoslanadi. Inson boshini to'g'ri tasvirlash uchun rasm chizuvchi uning shakli, kalla suyagining qismlari va ular o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni bilishi hamda tasvirlash jarayonida olgan bilimlarini qo'llay olishi kerak. Bunda ular tasvir tuzilishining ayrim qirralarini qayta-qayta takrorlay-dilar. O'quv topshiriqlarini bajarish jarayonida talaba chuqur bilim oladi, malakasini oshiradi. Birgina vazifani bajarish jarayonida bularga ega bo'lish mumkin emas. Boshning umumiy shaklini aniqlash, chiziqli-konstruktiv tuzilma hosil qilish va hokazo tamoyillarni o'zlashtirish uchun maxsus mashqlar kerak. Talabalar, odatda, bunga rioya qilmaydilar, ular uchun bu mashqning hojati yo'qdek ko'rinadi. Ularga maxsus mashqlar kerak emasdek tuyuladi va mazkur mashqlarni bosqichli rasmlar chizish paytida ham qilaversa bo'ladi, deb o'ylaydilar. Lekin bosqichli rasm chizish paytida bu mashqlarga ko'p vaqt ajratilmaydi va talaba uni o'zlashtirib ololmaydi. Natijada talaba ishni o'z holicha davom ettiraveradi va malakasi oshmay qolaveradi.

Bosh shakli tuzilishi qonuniyatlari va uni tasvirlash qoidalarini o'rganishda talaba, eng avvalo, tasvirlashning dastlabki bosqichida kechadigan tahlil usulini, boshning umumiy shaklini tasvirlashni o'zlashtirib olishi zarur. Garchi akademik rasm chizishda ishning har bir bosqichi qisqa davom etsa-da, talaba maxsus mashqlar yordamida har bir bosqichni puxta o'zlashtirib olishi kerak. Quyida bosh shakli tuzilishini tahlil qilish va tasvirlash usulining mohiyatini batafsilroq ko'rib chiqamiz. Tasvirda bosh shaklining umumiy xarakterini bo'rttirish va kenglikda alohida yuzalar yo'nalishiga aniqlik kiritib borish, to'g'ri shakllash kerak. Asosiy maqsad shundan iboratki, bosh shaklini yaxlit, eng xarakterli joylarini alohida bo'rttirib ko'rsatish darkor. Katta shaklni ifodalash usulida ishlash rassomni shakl tuzilishi ikir-chikirlaridan voz kechib, faqat hajmning katta bo'laklariga e'tibor qaratishga, yaxlitlik, umumiylikni ko'ra bilishga intilishga majbur etadi. Yaxlitlikni ko'ra bilishga o'rgatish uchun bu yaxlitlik qanday elementlardan tashkil topganligi, bu bo'lak va qismlar o'zaro qanday uyg'unlashishini bilish kerak. Bosh shaklini to'g'ri tasvirlash talabadan naturani ko'rib chiqish va tasvirlashning metodik bosqichlariga rioya etishni talab qiladi. Tasvirda katta shaklni tahlil qilish va ifodalash usulini egallash chizuvchiga tasvirlash natijalarini oldindan ko'ra bilish, ya'ni uning chizayotgan rasmi oxir-oqibatda qanday ko'rinish kasb etishini oldindan tasavvur etishga yordam beradi. Bunday o'quv mashqlari asosida tahliliy usul yotishi kerak. Rassom bosh shaklini tasvirlar ekan, hajm alohida yuzalardan qanday tashkil topa borishini, shaklning konstruktiv asosi qanday shakllanayotganini ko'ra bilishi kerak. Rassom shaklni g'oyat tomosha qilayotgandek bo'lib, qalam tutgan qo'l harakatini (mayda-chu yd alarsiz) umum lashgan shaklni plastik ifodalashga bo'ysundirishi kerak.

Bosh shaklining hajmini tasvirlashda shu narsani nazarda tutish kerakki, boshning ikkita asosiy qismi mavjud. Bular: kalla suyagining sharsimon shakli vataqasimon jag‘ suyagi shaklidir. Ko‘pchilik rasm chizuvchilar soqolli kishi boshini tasvirlashda bu xususiyatni unutadilar (masalan, Gomer, Zevs, Gerakl va boshqalarni chizishda). Bu o‘rinda dahan. ya‘ni ja g‘ning pastki qismi kalla suyagidan uzoqlashib qolgandek, havoda muallaq turgandek tuyuladi. Rassom kalla suyagining umumiy tuzilishini hisobga olib, jag‘ning ostki qismini kalla suyagining asosiy so‘ngaklari bilan to‘g‘ri tutashtirishi lozim. Bosh shaklini va uning tarkibiy qismlarini tahlil etishda davom etib, katta shaklni bo‘rtirib chiqarish bilan bog‘liq yana bir qancha qonuniyatiarni ko‘rsatib o‘tish zarur. Masalan, burun shakli asosida prizma yotadi. Burun shakli tuzilishining bu qonuniyatini bilgan rassom uchun uni qog‘oz yuzasida tasvirlash endi unchalik qiyin emas. Rasmda burun shaklining perspektiv ko‘rinishini berish ancha murakkab ish. Prizmaning perspektiv ko‘rinishini chizish, hatto, boshlovchi rassomga ham unchalik qiyinchilik tug‘dirmaydi. Bundan tashqari, shakl va uni yuzada ifodalashning bunday tahlil usulidan foydalanish rassomga shaklni tus jihatidan ham hal etishga yordam beradi. Qog‘oz sirtidan to‘rt yuza bilan chegaralangan burun prizmasini belgilab olgan rassom darhol tus alomatlarini - nur. soya, yarim soyalami ajratib oladi va shundan so‘ng o‘ziga qarab burun xarakterini aniqlaydi va shaklning mayda bo‘laklarini modellashtirishga kirishadi. Ko‘z shakli shar shakli bilan bir xil va uning maxsus adabiyotlarda “ko‘z soqqasi” deb yuritilishi bejiz emas. Lekin bosh rasmini chizishga shuni hisobga olish kerakki, ko‘z soqqasining uchdan bir qismigina tashqarida ko‘rinadi. Bundan tashqari, ko‘z soqqasi va ko‘z kosasiga o‘tishda qovoqlar m o‘tadillasha boshlaydi va shakl ishlash bosqiroq bo‘lishi kerak. Ko‘pincha talabalar ko‘zning sharsimon shaklini ifodalay turib “pingpon koptokchasini” chizib qo‘yadilar va bu inson boshining real ko‘rinishiga putur yetkazadi. Boshni tasvirlashning dastlabki bosqichida "kesib ishlash" usulidan foydalanganda bo‘rttirib yuborish va “kubizm”ga berilib ketish kerak emas. Bunday holatni ba‘zi rasm chizuvchilarda kuzatish mumkin. Bosqichli vazifa ishlashda shakl tuzilishning yo‘nib ishlash bosqichi unchalik ahamiyatli o‘rinni egallamaydi, rassomga yordam beradi, xolos. Keyinchalik odam boshi rasmini chizish uslubiyotini ishlab chiqqan mualliflar konstruktiv sxema adan foydalanish usullarini o‘z bilganlaricha ta‘riflay boshlaydilar. Kimdir A.Dyurer sxemasini asos qilib olar va darhol hamma konstruktiv chiziqlarni belgilab olishni lavsiya qilardi. Boshqalar G.Golbeyn sxemasini afzal ko‘rardi, uchinchilari esa unisidan ham, bunisi-dan ham foydalanishga intildilar. Rasmda hamma konstruktiv chiziqlar shartli ravishda shakl yuzasi bo‘ylab o‘tadi. Konstruktiv chiziqlarning aniq joylashishi (ularni qaysi joylardan o‘tkazish kerakligi) qo‘lma qo‘l bilan ko‘rsatilmagan. Bu esa ta‘lim olayotgan rasm chizuvchining ishini ancha murakkablashtiradi. Masalan, talaba profil chizig‘ini tasvirlamoqchi, lekin bu chiziq qayerdan o‘tishi kerakligi unga noma‘lum. Ko‘pgina qo‘lma qo‘l bilan profil chizig‘i peshona yuzasidan burun uchiga tekkan holda mavhum o‘tkaziladi. Bunday chiziq bosh shaklini chizishda m o‘ljal bo‘la olmaydi. (Bu haqda rasm chizish uslubiy bosqieni haqidagi bobda yana to‘xtalamiz). Shuningdek, dahan, burun, qosh usti, ko‘z kesimi asoslarining chiziqlari joylashganmi yoki yo‘qmi, buham noma‘lum. Talaba bosh shaklini tasvirlash uchun bu chiziqlar zarurligini tushunmay, ko‘r-ko‘rona chizaveradi.

Reja:

1. Inson ko‘rinishini o‘rganish, ishlash usulida mashq qilish.
2. Inson portretini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
3. Inson portretini konstruktiv qurish va tushlash.

Adabiyotlar:

- 1.Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik “Musiqqa” nashriyoti -2006. 20-24-betlar
- 2.Халилов Р. Рисунок, Издательство «Наврз» -2013. 28-bet
- 3.Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o’quv qo’llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma’ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko’nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo’llash malakalarini rivojlantirish.

Ma’ruzaning vazifasi: Badiiy ta’lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to’liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Inson portreti qurilishi haqida ma’lumot bering.
2. Inson portretining qisqa muddatli chizgilari qanday bo’ladi?
3. Inson portreti ko’rinishi qanday bo’ladi?

Odam boshining tuzilishi o’ta murakkab va ko’p qirralidir. Ilgari bir odam boshining kalla suyagi tuzilishi va tashqi ko’rinishi, plastikasi o’zining betakror xususiyatlariga ega. Shu bilan birga boshning umumiy shakli, uning konstruktiv-anatomik asosi bir xilda bolgan tuzilish qonuniyatiga asoslanadi. Inson boshini to’g’ri tasvirlash uchun rasm chizuvchi uning shakli, kalla suyagining qismlari va ular o’rtasidagi o’zaro bog’liqlikni bilishi hamda tasvirlash jarayonida olgan bilimlarini qo’llay olishi kerak. Bunda ular tasvir tuzilishining ayrim qirralarini qayta-qayta takrorlay-dilar. O’quv topshiriqlarini bajarish jarayonida talaba chuqur bilim oladi, malakasini oshiradi. Birgina vazifani bajarish jarayonida bularga ega bo’lish mumkin emas. Boshning umumiy shaklini aniqlash, chiziqli-konstruktiv tuzilma hosil qilish va hokazo tamoyillarni o’zlashtirish uchun maxsus mashqlar kerak. Talabalar, odatda, bunga rioya qilmaydilar, ular uchun bu mashqning hojati yo’qdek ko’rinadi. Ularga maxsus mashqlar kerak emasdek tuyuladi va mazkur mashqlarni bosqichli rasmlar chizish paytida ham qilaversa bo’ladi, deb o’ylaydilar. Lekin bosqichli rasm chizish paytida bu mashqlarga ko’p vaqt ajratilmaydi va talaba uni o’zlashtirib ololmaydi. Natijada talaba ishni o’z holicha davom ettiraveradi va malakasi oshmay qolaveradi.

Bosh shaklining hajmini tasvirlashda shu narsani nazarda tutish kerakki, boshning ikkita asosiy qismi mavjud. Bular: kalla suyagining sharsimon shakli vataqasimonjag’ suyagi shaklidir. Ko’pchilik rasm chizuvchilar soqolli kishi boshini tasvirlashda bu xususiyatni unutadilar (masalan, Gomer, Zevs, Gerakl va boshqalarni chizishda). Bu o’rinda dahan. ya’ni jag’ning pastki qismi kalla suyagidan uzoqlashib qolgandek, havoda muallaq turgandek tuyuladi. Rassom kalla suyagining umumiy tuzilishini hisobga olib, jag’ning ostki qismini kalla suyagining asosiy so’ngaklari bilan to’g’ri tutashtirishi lozim. Bosh shaklini va uning tarkibiy qismlarini tahlil etishda davom etib, katta shaklni bo’rtirib chiqarish bilan bog’liq yana bir qancha qonuniyatlarni ko’rsatib o’tish zarur. Masalan, burun shakli asosida prizma yotadi. Burun shakli tuzilishining bu qonuniyatini bilgan rassom uchun uni qog’oz yuzasida tasvirlash endi unchalik qiyin emas.

Rasmda burun shaklining perspektiv ko'rishini berish ancha murakkab ish. Prizmaning perspektiv ko'rishini chizish, hatto, boshlovchi rassomga ham unchalik qiyinchilik tug'dirmaydi. Bundan tashqari, shakl va uni yuzada ifodalashning bunday tahlil usulidan foydalanish rassomga shaklni tus jihatidan ham hal etishga yordam beradi. Qog'oz sirtidan to 'rt yuza bilan chegaralangan burun prizmasini belgilab olgan rassom darhol tus alomatlari - nur. soya, yarim soyalami ajratib oladi va shundan so'ng o'ziga qarab burun xarakterini aniqlaydi va shaklning mayda bo'laklarini modellashga kirishadi. Ko'z shakli shar shakli bilan bir xil va uning maxsus adabiyotlarda "ko'z soqqasi" deb yuritilishi bejiz emas. Lekin bosh rasmini chizish ffa shuni hisobga olish kerakki, ko'z soqqasining uchdan bir qismigina tashqarida ko'rinadi. Bundan tashqari, ko'z soqqasi va ko'z kosasiga o'tishda qovoqlar m o'tadillasha boshlaydi va shakl ishlash bosqiroq bo'lishi kerak. Ko'pincha talabalar ko'zning sharsimon shaklini ifodalay turib "pingpon koptokchasini" chizib qo'yadilar va bu inson boshining real ko'rishiga putur yetkazadi. Boshni tasvirlashning dastlabki bosqichida "kesib ishlash" usulidan foydalanganda bo'rttirib yuborish va "kubizm"ga berilib ketish kerak emas. Bunday holatni ba'zi rasm chizuvchilarda kuzatish mumkin. Bosqichli vazifa ishlashda shakl tuzishning yo'nib ishlash bosqichi unchalik ahamiyatli o'rinni egallamaydi, rassomga yordam beradi, xolos. Keyinchalik odam boshi rasmini chizish uslubiyotini ishlab chiqqan mualliflar konstruktiv sxemadan foydalanish usullarini o'z bilganlaricha ta'riflay boshlaydilar. Kimdir A.Dyurer sxemasini asos qilib olar va darhol hamma konstruktiv chiziqlarni belgilab olishni lavsiya qilardi. Boshqalar G.Golbeyn sxemasini afzal ko'rardi, uchinchilari esa unisidan ham, bunisi-dan ham foydalanishga intildilar. Rasmda hamma konstruktiv chiziqlar shartli ravishda shakl yuzasi bo'ylab o'tadi. Konstruktiv chiziqlarning aniq joylashishi (ularni qaysi joylardan o'tkazish kerakligi) qo'lanmalarda ko'rsatilmagan. Bu esa ta'im olayotgan rasm chizuvchining ishini ancha murakkablashtiradi. Masalan, talaba profil chizig'ini tasvirlamoqchi, lekin bu chiziq qayerdan o'tishi kerakligi unga noma'ium. Ko'pgina qo'lanmalarda profil chizig'i peshona yuzasidan burun uchiga tekkan holda mavhum o'tkaziladi. Bunday chiziq bosh shaklini chizishda m o'ljal bo'la olmaydi. (Bu haqda rasm chizish uslubiy bosqieni haqidagi bobda yana to'xtalamiz). Shuningdek, dahan, burun, qosh usti, ko'z kesimi asoslarining chiziqlari joylashganmi yoki yo'qmi, buham noma'ium. Talaba bosh shaklini tasvirlash uchun bu chiziqlar zarurligini tushunmay, ko'r-ko'rona chizaveradi

17-mavzu	Gipsli odam qo'li modelini qalamtasvirda ishlash
-----------------	---

Reja:

1. Inson ko'rishini o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
2. Gipsli odam qo'li modelini qalamtasvirda ishlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

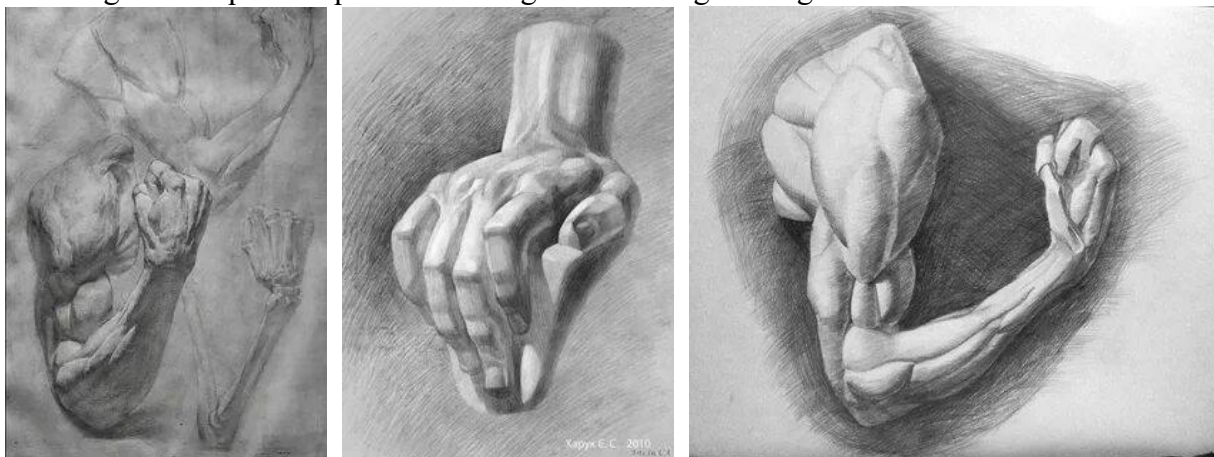
Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Namunaning to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Gipsli odam qo'li modelini qalamtasvirda qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
2. Gipsli odam qo'li modeli ko'rinishi qanday bo'ladi?

Qo'l panjasini ishlash usuli. Qo'l panjasi ko'plab suyaklar yig'indisidan iborat. Aniqroq qilib aytganda, bilakuzuk, kaft va barmoqning mayday suyakchalaridan tasnkil topgan. Bosh barmoq skeleti ikkita kichik suyakdan, qolgan har bir barmoq skeleti esa uchta mayday suyaklardan tashkil topgan, mana shu mayday suyakchalar barmoq falangalari deb ataladi. Har doim biror-bir buyumni chizganda uning bir bo'lagini o'lcham sifatida asos qilib olinadi, bu yerda ham qo'lning tasvirini chizganimizda har bir barmoq suyagini o'lcham o'rnida asos qilib olinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Qo'lning o'lcham birligi qilib o'rta barmoq "asosi"ning uzunligi olinadi. Dastlab qo'lning to'rtburchakka o'xshash umumiy ko'rinishi qog'ozga joylashtiriladi. Undan keyin o'lcham birligi asosi sifatida olingan qo'lning uzunligi o'lchnadi va uning oralig'i esa to'rt o'lchamga teng ekanligi aniqlanadi (O'rta barmoqning uchidan bilaguzuk suyaklarining bilak suyagiga birikkan bo'g'imigacha). So'ngra qo'lning eniga o'rta chiziiqlari chiziladi, bu o'tkazilgan chiziq barmoq bilan kaftning birikish bo'g'imlariga mos keladi.

Ma'lumki, qo'l barmoqlarining uzunligi bir xil emas. Shuning uchun har birining uzunligi alohida-alohiada aniqlanib belgilashni talab etiladi. Qo'l barmoqlar uzunlogining umumiy ko'rinishini belgilagandan so'ng, ularning kaft bilan birikish bo'g'imlariga barmoqlarning yo'nalishini belgilovchi chiziqlar yuritiladi. So'ng bo'g'imlar qatorini biriktiruvchi eniga qarab chiziqlar yurgizib, qo'lning chiziqli konstruksiyasi topiladi. Keyin qo'lning stilizatsiyali qoralamasi tasvirlangandan so'ng, barcha o'lcham munosabatlari ko'rib chiqilib, yorug'-soya munosabatlari aniqlanib, shtrixlar yordamida tuslanib qo'l panjasini tabiiy shaklga o'xshashligi ko'rsatiladi.

18-mavzu

Gipsli odam oyog'i modelini qalamtasvirda ishlash

Reja:

1. Inson ko'rinishini o'rganish, ishlash usulida mashq qilish.
2. Gipsli odam oyogi modelini qalamtasvirda ishlash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik "Musiqqa" nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Халилов Р. Рисунок, Издательство «Навруз» -2013. 28-bet
3. Boymetov B «Qalamtasvir» Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

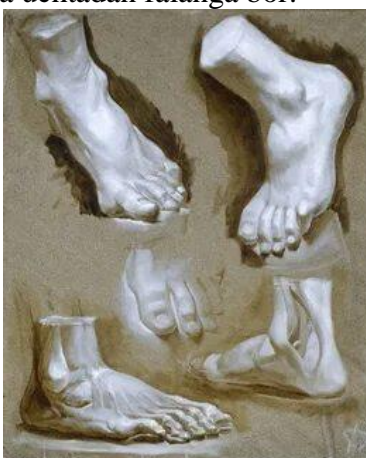
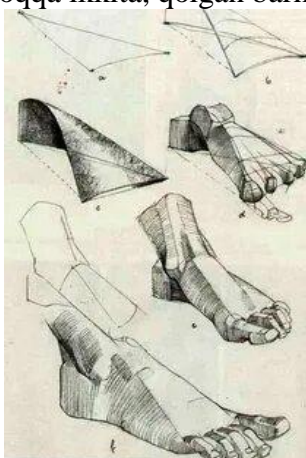
Ma'ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko'nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo'llash malakalarini rivojlantirish.

Ma'ruzaning vazifasi: Badiiy ta'lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Namunaning to'liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Gipsli odam oyogi modelini qalamtasvirda qisqa muddatli chizgilari qanday bo'ladi?
2. Gipsli odam oyogi modeli ko'rinishi qanday bo'ladi?

Oyoq panjasini ishlash usuli. Oyoq panjasi suyaklari uch qismdan: tovon do'mbog'I, oyoq kaft suyagi va eng asosiysi, tirnoq falanglaridan iborat. Kaft usti oshiq suyak, tovon suyagi, qayiqsimon suyak, uchta ponasimon va kubsimon suyaklardan tashkil topgan. Oshiq suyak past tomondan tovon suyagiga, oldingi tomondan esa qayiqsimon suyakka tayanib turadi. Tovu suyagi oyoq panjasining tashqi chetiga yaqinroq yotadi, orqaga ancha turtib chiqib tovonning suyak asosi bo'lib xizmat qiluvchitovu do'mbog'ini hosil qiladi. Oyoq kaftida beshta suyak bor, ular bosh barmoqdan jimjimoloqqa tomon tartib bilan I, II, III, IV, V kaft suyaklari deb ataladi. I kaft suyagi hammadan yo'g'on, II kaft suyagi hammadan uzun, Kaft suyaklarining boshchalari barmoq falanglari bilan birikib turadi. Barmoq falanglari hammasi bo'lib 14 ta: bosh barmoqqa ikkita, qolgan barmoqlarda uchtadan falanga bor.

Oyoq panjasini tasvirlashdan oldin uning tashqi shaklini kuzatamiz. Oyoq panjasining tashqi barmoqlar tomoni yaproqsimon shaklda bo'lib, baliq qanotini eslatadi. Yon tomondan qarasa/ to'g'ri to'rtburchakni hosil qiladi. Amaliy ishda dastlab, tovonni tasvirlashda to'rtburchak chiziladi, unga silindrsimon shakl o'rnatiladi. Shundan keyin silindr bilan tovon oralig'idagi konus shaklli oyoqning ustki qismi tasvirlanadi. Bu yerda oyoqning umumiy stilizatsiyasi shakli ham yaqqol ko'rinadi. Undan keyin yorug'-soya munosabatlari shtrixlar yordamida tuslab ishlab chiqiladi.

19-mavzu

Odam skeletini qalamtasvirda ishlash

Reja:

1. Darsni tashkil etish.
2. Mavzuni e'lon qilish.
3. Amaliy ish.
4. Dars yakunida bajarilgan ishni qisqacha tahlili.

Adabiyotlar:

1. Bobomurotov Z.R. Qalamtasir, rangtasvir. Toshkent, 2013.
2. Gilmanova N.V. Rangtasvirda yorug'lik va rang. Toshkent, 2012.
3. Sanaev X.S. «Qalamtasvir bo'yicha o'quv uslubiy qo'llanma» ToshDTU 2004.
4. Gilles Ronin. Drawing for interior designer. Great Britain, London, 2010. P.87
5. Michael Hampton. Figure drawing Design and invention. Wiley, USA,2010

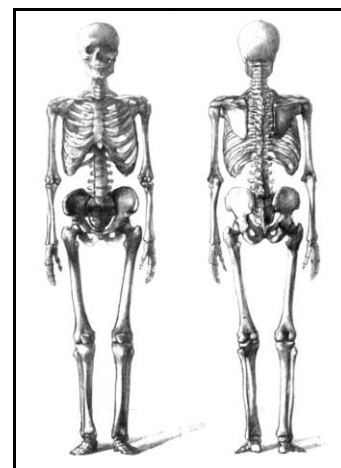
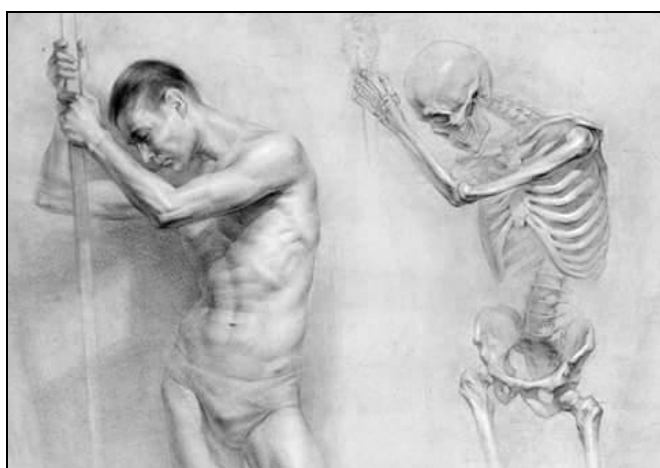
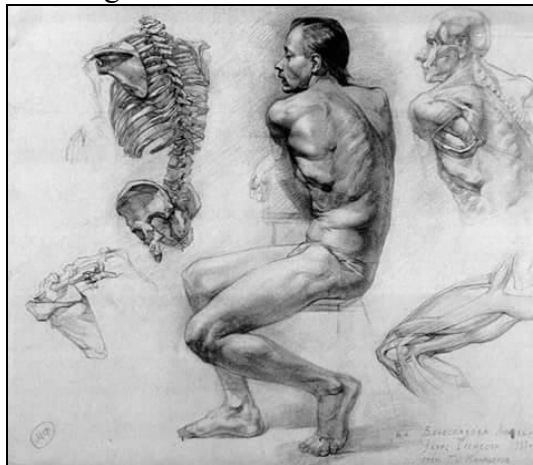
Darsni tashkil etish uchun kerakli vositalar:

Odam skeleti, mavzuga oid ko'rgazmali qurollar, videoroliklar 55x75sm. o'lchamdagi planshet va x.k.

Amaliy mashg'ulotning maqsadi: Odam skeletini ishlatish orqali talabalarda insonning anatomik tuzilishi, plastikasini xis qilish, idrok etish va tasvirlash ko'nikmalarini hosil qilish, ularning malakalarini rivojlantirish.

Amaliy mashg'ulotning vazifasi: Odam gavdasi, badanini ishlash eng murakkab vazifalardan hisoblanadi..

Odam gavdasini har xil ko'rinishlarini turli vaziyatlarda aks ettirish inson tanasi tuzilishi, anatomiyasi, o'ziga xos shakl-shamoyilini o'rganishni plastik echimini topishni taqozo etadi. Shuning uchun chizilayotgan odam keksami, yoshmi gavdasining konstruktiv tuzilishini avvalo qalamsuratini chizib o'rganilishi kerak. Buning uchun mayda qalam chizmalar, ranglavhalar bajarish, shakl va rang-tus munosabatlarini tahlil qilib o'rganish lozim. Shundan so'ng eng maqbul, chiroyli ko'zga yaxshi tashlanadigan joydan turib tasvirni qog'ozga tushirish boshlanadi. Unda gavdaning satxda joylashishi kompozitsiya tomonlari puxta o'ylab chiziladi. Inson qomatini chizishni mukammal bilish uchun birinchi galda gavdaning tayanchi bo'lmish skelet tuzilishini yaxshi bilish lozim. Shuning uchun ham talabalarga amaliy mashg'ulotlarda qomatni chizishdan oldin uning skeletini chizish o'rgatiladi.

Ishning yakuniy qismi – yaxlitlash, ya’ni mayda detallarning bir butunlikka bo‘ysundirishdir. Bu ishda asosiy bo‘laklarning tus yechimiga e’tibor berish kerak. Agar ola bula chiporlik yaxlitlikka xalaqt bersa ularga ishlov berish kerak. Naturani yaxlik ko‘rinishga xalaqit berayotgan xar bir bo‘lakni o‘z joyiga qo‘yish kerak. Agar shunday qilmasak, qo‘shimcha detallar asosiy obektdan chalg‘itib, diqqatni tortadi, yaxlitlikni buzadi. Agar rassom yaxlik ko‘rishni o‘rgangan bo‘lsa, tasvirni oqilona bajaradi. Bu bosqichda gavda siluetiga ham e’tiborni kuchaytirish darkor. Tasvirda juda nozik tus faqini saqlab qolish kerak. Siluetning ba’zi joylarining kuchaytirib (chiziq orqali) ba’zi joylarni fon bilan qo‘shib yuborish kerak. Qo‘yilmada nimani bo‘rttirib (chizib) nimani fonga yaqin tusda birlashtirib yuborilishini xal etish zarur. Buni naturaga yaxlit qaraganda ajratib olish mumkin. Shundan so‘ng gavdaning to‘g‘ri konstruktiv qurilmasiga ega bo‘lish mumkin. Nixoyat, portreti ishlanayotgan odamning ichki psixologiyasini ochishga xam urinib qo‘rish mumkin. Bu narsaga detallarni yaxlitlab asosiy xarakterli joylarini bo‘rttirish bilan erishish mumkin. Portrer yozish jarayoni bu jarayonda siz har xil effekt hamda lisirovkalar yordamidan foydalanishingiz mumkin. Bunda ham o‘zizga kerakli jarayondan foydalaning hamma jarayonlardan emas. Masalan Dyurer o‘z avtoportretlaridan o‘zidan foydalanib o‘zi o‘rgangan. Qalamtasvir va rangtasvir siz buni hammasini o‘rgana olmaysiz lekin o‘zizga yetarlicha o‘rganishga harakat qiling

20-mavzu

Odam boshini qo‘llari bilan ishlash

Reja:

1. Inson qiyofasining qurilishi haqida ma’lumot.
2. Inson qiyofasi ko‘rinishini o‘rganish, ishlash usulida mashq qilish.
3. Inson qiyofasi portretini qisqa muddatli chizgilarni bajarish.
4. Inson qiyofasi portretini konstruktiv qurish va tuslash.

Adabiyotlar:

1. Boymetov B. Qalamtasvir. Darslik “Musiqqa” nashriyoti -2006. 20-24-betlar
2. Boymetov B. “Qalamtasvir” Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o‘quv qo‘llanma. Toshkent, 2010. 24-25 betlar

Ma’ruzaning maqsadi: Talabalarda amaliy ko‘nikmalarini hosil qilish, ularni mavzu asosida qo‘llash malakalarini rivojlantirish.

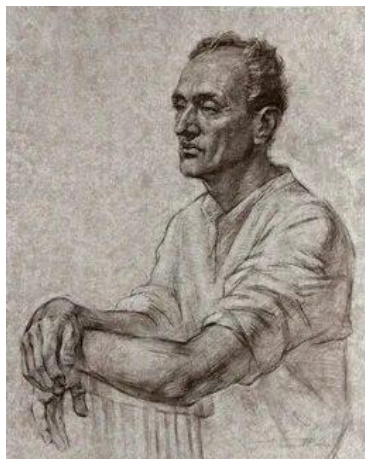
Ma’ruzaning vazifasi: Badiiy ta’lim jarayonida qalamtasvir faning ahamiyati. Venera bosh niqob namunasining to‘liq tuzilishi haqida asosiy tushunchalarni tahlil qilish.

Nazorat savollar:

1. Inson qiyofasi portreti qurilishi haqida ma’lumot bering.
2. Inson qiyofasi portretining qisqa muddatli chizgilari qanday bo‘ladi?
3. Inson qiyofasi portreti ko‘rinishi qanday bo‘ladi?

Bir necha o‘nlab qoramalar ishlanib, talabalar o‘zlari tanlagan nuqtadan ish boshlashib, postanovkani chiroyli, qonun – qoidalar asosida joylashtirib, yengil chiziqlar yordamida qomatni qurishga kirishishadi. Qomatni konstruktiviyaga asoslani qurishni davom ettirishadi. Ya’ni naturaning xarakterli umumiy ko‘rinishining konstruktiviyasi, komatning ko‘zga ko‘rinmaydigan orqa tomonlari bilan ko‘rsatish vazifasi turadi. Gavda qismlarining sxematik ko‘rinishlari bular barchasi qomatni to‘g‘ri tasvirlash asosini tashkil etadi. Italiya Uyg‘onish davrida uzoq seansli ishlangan, aniq chegaralangan rangtasvir va tez ishlangan qoralama tushunchalarini uchratamiz.

Bu chizma tasvirlarning har bir turi alohida maqsad va vazifalarga ega. Zero, Jorj Vazari shunday yozadi: “Pero, qalam yoki boshqa ashyolarda yengil, tez chizilgan, tasvirlarni qoralama deb atash mumkin”. Bundan so‘ng biz, qoralama atamasini chizmatasvirning birlamchi turi, boshlang‘ich bosqichi, ya‘ni qomat holatining joylashishi asarning dastlabki kompozitsiyasini topish uchun, (bo‘lg‘usi asarni) dastlabki ko‘rinishini farqlashga xizmat qiladi deb bilamiz. Rassom ilhomidan qisqa vaqt mobaynida pero, yoki boshqa chizish ashyolarida bajarilgan va o‘z (rassom) fikri, tafakkuri to‘g‘riligini taqqoslash, tekshirish maqsadida chizilgan taqdirda – u qoralama deb ataladi”.⁹ Shunday qilib qoralamaning asosiy maqsadi: “qomatning holati” va “yaxlitlik”(umumlashtirish), haqida fikrlab, predmet xarakterini, tashqi dunyo bilan bog‘lash vazifasini o‘taydi. Keyingi barcha yuz yillikda va bizning hozirgi kungacha qoralama “ilhom vaqti”da rassomlar tomonidan bajarilib kelinadi. Ular emotsiya, obrazlar orqali tez chizilgan tasvirlarda aniqlanadi. Shuni ta‘kidlab o‘tish joizki, keyingi asrlarda, badiiy Akademiyalarda rang tasvir va kompozitsiyadan ajralgan holda chizma tasvir darslari, alohida o‘rganilgan bo‘lsa, uyg‘onish davri (ayniqsa erta uyg‘onish davri) rassomlari ustaxonalarida bo‘lg‘usi ustalar chizma tasvirni, bevosita kompozitsiya ishlari bilan birgalikda bajarganlar. Shu sababli, uyg‘onish davri rassomlari chizmatasvirilarini to‘liq tugallanmagan holda uchratamiz.

Boshni qomat bilan o‘zaro mutanosibligini aniqlab ishlash.

Qomat qismlari ya‘ni bosh qismining umumiy qomatga nisbatini aniq topish vazifasi turadi. Bunda ko‘z bilan chamalab taqqoslash nisbatlarni aniqlash mumkin. Boshning qomatga necha nisbat kelishini qalamda o‘lchab belgilanadi. Ustozlar o‘rgatishda o‘z shogirdlarini shunday ishontirganki, qomatni konstruktiv qurishni, to‘g‘ri tushunib bajarish, insonning anatomik tuzilishini tahlil qilish, rangtasvirda harakatni payqash, bunda tasvirni shtrixlar bilan ishlashga o‘quvchini majburlamasdan, aksincha, rangtasvirni tahlil qilib, qurish bosqichida qoldirishga ruxsat berganlar. Uyg‘onish davrining buyuk rassomlari qoralama va homaki chizgilarga katta e‘tibor va ahamiyat qaratganlar. Buyuk Mikelandjeloning ushbu so‘zlari yuqoridagi fikrlarning yorqin dalilidir.

Chizmatasvirni shoshmay, shaklning fazadagi (ayniqsa, rakursdagi) holatini yaxshilab kuzatib, keyin ish boshlash kerak. Boshning umumiy ko‘rinishi uning kattaligi va mutanosibligini belgilab olgandan keyin, o‘rta (simmetriya) chiziqni aniq mo‘ljallab olish zarur. Qosh, ko‘z, burun va og‘izni ifodalovchi chiziqlar o‘tkaziladi, ularning orasidagi masofa belgilanadi, negaki bosh yon tomonga burilganda va rakursda bu chiziqlar orasidagi masofa o‘zgaradi. Chizmaga kiritib va mutanosiblikni yaxshilab tekshirgandan keyin boshning ayrim qismlarini aniqroq ifolashga kirishish mumkin. Bunda ularning shaklini aniq berilishiga va umumiylik xususiyatini nazardan qochirmaslikka xarakat qilish zarur bo‘ladi. Boshning holatlarida shakl biron qismi yuzasing qisqarishi va boshqasining kattalashishi qanday ro‘y berishishini doimo fikran tasavvur etib borish kerak. Masalan, yuqoriga ko‘tarilgan boshda vertikal joylashgan peshona, burun, yanoqlarning qisqarishini kuzatsak aksincha, gorizontol joylashgan ko‘z doiralari, burunning pastki yuzasi, lablar, jag‘ va boshqalarning kattalashishini

⁹ Варнеке Б.В. Плиний об искусстве. Одесса. 1918. С.51.

ko‘ramiz, bosh pasiga egilganda bu qismlarning holati shunga ko‘ra o‘zgaradi¹⁰. Boshning o‘rta chizig‘i holati, burilishi yon tomonga yegilishini aniqlab qog‘oz tekisligiga joylashtirish. Bosh tasvirini tekislikka joylab, yuz qismlarining asosiy o‘lchamlari; jag‘dan peshona do‘ngligigacha, qoshdan burunning pastigacha, burun asosidan jag‘gacha bo‘lgan o‘lchamlar belgilanadi. Ko‘z chuqurchasini o‘rni, qoshning tepa yoyi, yanoq suyagining chekkalari, quloq chuqurchalari va boshqalar ko‘rsatiladi. Yuz qismidagi burun, lab, yanoq suyaklari, jag‘ning yuqori va pastki o‘lchamlari, boshning vertikal chizig‘iga nisbatan burilishiga bog‘liq bo‘lib qismlari perspektiv qisqaradi. Bularni naturadan sinchiklab kuzatganimizda birinsiva orqa plandagilarni chiziqlar yordamida aniqlaymiz. Boshni chiziqli qurishdan keyin shakllarga rang beriladi. Rang berishda yeng qoramtir qismidan boshlanadi va tus nisbatlarini saqlagan holda yengil davom ettiriladi. Yoritish manbasiga yaqin shakllar soyasi to‘qroq, uzoqdagilari esa biroz xiraroq ko‘rinishda bo‘ladi. Naturadan rangda tasvirlash jarayoni o‘z qonun qoidalariga ega ishning boshlanish qismida nimalar qilish, o‘rtasida qaysi masalalrni hal etish va oxirlab qolganda uni qanday yakunlash kerakligini bilish zarurdir. Rangtasvirda quyidagi asosiy masalalarni hal etish zarur:

- umumiy tus va rang holatdari va natura bo‘yoqlarining bir-biriga yaqinligidagi tus va rang munosabatlarini topa bilish;
- katta rang-tusli munosabatlar chegarasidagi rang-tuslarning “cho‘zilishi”, alohida buyumlarning hajmli shakllarining batafsil rangli qayta ishlanishi;
- butun tasvirning umumiyligi, yaxlitligi hamda kompozitsiya markazini ko‘rsata bilish.

O‘xshashlikka e‘tibor

Bu mashqning asosiy maqsadi yirik tus munosabatlarini to‘g‘ri topa bilish (fon va naturaning o‘zaro bog‘liqligiga urg‘u bergan holda)dan iborat. Mashqning bajarish uchun naturaga to‘g‘ridan yorug‘lik tushgani ma‘qul. Shunday qilganda qo‘yilmada yorug‘ soylarning keskin holati bo‘lmaydi. Fon boshga nisbatan ba‘zan och, ba‘zan to‘q bo‘lishi mumkin. Bu mashg‘ulotning asosiy metodik ahamiyati shundaki, bosh va fondagi yirik tus munosabatlarini aniqlashga qaratilgan. Odatda talabalar fonni alohida yozishadi, buning natijasida ishni tus jihatdan qaralganda tasvirga yaxlitlikka erishib bo‘lmaydi. Naturani ko‘r-ko‘rona ko‘chirish ishni muvafaqqiyatsizlikka olib keladi. Shuning uchun tasvirlashda to‘g‘ri yo‘lni tanlash, metodik ketma-ketlikda ishni davom ettirish muhimdir. Bu kabi mashg‘ulotlar tasviriy san‘at sir asrorlarini puxta o‘rganishda muhim va zarur bosqichdir.

Umumlashtirish va tugatish

Ishning yakuniy qismi – yaxlitlash, ya‘ni mayda detallarning bir butunlikka bo‘ysundirishdir. Bu ishda asosiy bo‘laklarning tus yechimiga e‘tibor berish kerak. Agar ola bula chiporlik yaxlitlikka xalaqt bersa ularga ishlov berish kerak. Naturani yaxlik ko‘rinishga xalaqit berayotgan xar bir bo‘lakni o‘z joyiga qo‘yish kerak. Agar shunday qilmasak, qo‘shimcha detallar asosiy obektdan chalg‘itib, diqqatni tortadi, yaxlitlikni buzadi. Agar rassom yaxlik ko‘rishni o‘rgangan bo‘lsa, tasvirni oqilona bajaradi. Bu bosqichda gavda siluetiga ham e‘tiborni kuchaytirish darkor. Tasvirda juda nozik tus faqini saqlab qolish kerak. Siluetning ba‘zi joylarining kuchaytirib (chiziq orqali) ba‘zi joylarni fon bilan qo‘shib yuborish kerak. Qo‘yilmada nimani bo‘rttirib (chizib) nimani fonga yaqin tusda birlashtirib yuborilishini xal etish zarur. Buni naturaga yaxlit qaraganda ajratib olish mumkin. Shundan so‘ng gavdaning to‘g‘ri konstruktiv qurilmasiga ega bo‘lish mumkin. Nixoyat, portreti ishlanayotgan odamning ichki psixologiyasini ochishga xam urinib qo‘rish mumkin. Bu narsaga detallarni yaxlitlab asosiy xarakterli joylarini bo‘rttirish bilan erishish mumkin. Portrer yozish jarayoni bu jarayonda siz har xil effekt hamda lisirovkalar yordamidan foydalanishingiz mumkin. Bunda ham o‘zizga kerakli jarayondan foydalaning hamma jarayonlardan emas. Masalan Dyurer o‘z avtoportretlaridan o‘zidan foydalanib o‘zi o‘rgangan. Qalamtasvir va rangtasvir siz buni hammasini o‘rgana olmaysiz lekin o‘zizga yetarlicha o‘rganishga harakat qiling¹¹.

¹⁰ Andrew Loomis - Figure Drawing For All It's Worth/ 171b

¹¹ Virgil Elliott –Traditional oil painting / USA-2007-120 p/

MUSTAQIL TA'LIM MASHG'ULOTLARI

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan xolda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;

- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'rganish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- Talabaning o'quv-ilmiy-tadqiqod ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- Faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalanadigan o'quv mashg'ulotlari;

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari:

1. Uy ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmort ishlash;
2. Mavzuli natyurmort ishlash. (qalam, ko'mir, sous, sangina)
3. Xolis fonda murakkab bo'lmagan natyurmort ishlash;
4. Interyerda natyurmort ishlash;
5. San'at atributlaridan tashkil topgan natyurmort kompozitsiyasini ishlash; (qalam, ko'mir, sous, sangina)
6. Turli yoshdagi odamlar boshini xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
7. Odam qomatini turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
8. Turli shakllardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
9. Murakkab buyumlardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
10. Odam qonati xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
11. Qomatni turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
12. Turli shakllardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
13. Gipsli rozetkadan tashkil topgan natyurmort ishlash;
14. Mavzuli natyurmort ishlash;
15. Odam qomati xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
16. Interyerni turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
17. Odam boshini turli holatdagi ko'rinishlarini homaki qalamtasvirini ishlash;
18. Avtoportret ishlash;
19. Mavzuli natyurmort ishlash;
20. Odam xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
21. Milliy bosh kiyimda odam portretini ishlash;
22. Odam boshini turli holatdagi ko'rinishlarini homaki qalamtasvirini ishlash;
23. Avtoportret ishlash;
24. Mavzuli natyurmort ishlash

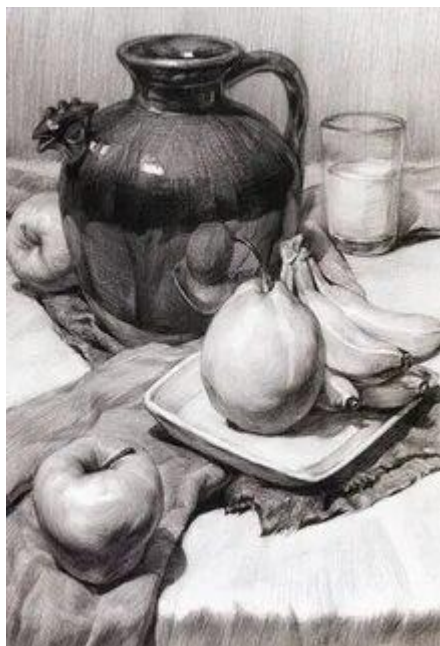
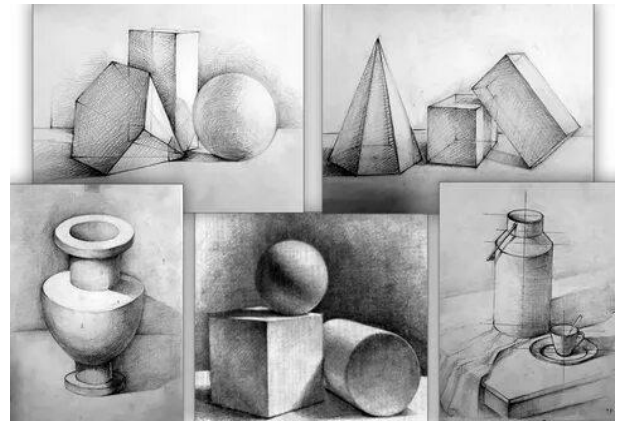
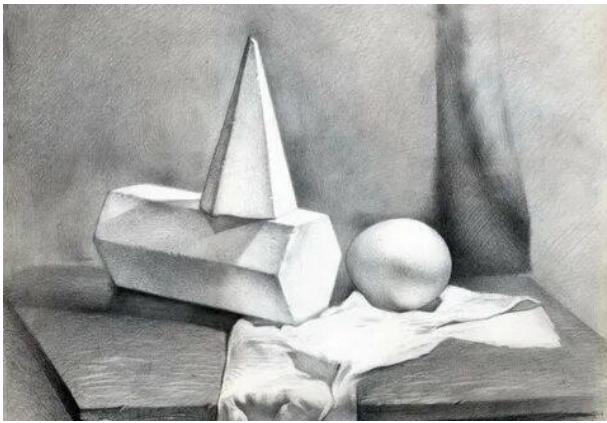
GLOSSARIY

Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi
Shtrixlash	Hatching	Tasvirda ishlatiladigan chiziqlar birdamligi yoki bir-biri ustiga yotkizilgan nuqtalar yoki chizmaga tus berishga ishlatiladigan chiziqlar yig'indisi.
Sous	Sauce	Rasm chizishga mo'ljallangan yumshoq material bo'lib, tarkibi loy, bo'r, elim va rangli kukunlardan iborat. Ular qora, och qoramtir va oq ranglarda bo'ladi.
Kapitel	Capital	(<i>lotincha caput</i>) - ustun yoki, plyastrni bog'lovchi qism. Kapitel ustundan bo'rtib chiqib, ustunga o'zgacha ko'rk beradi.
Sangina	Sangin	(<i>fr. sanguine</i> , <i>lotincha- sanguis</i>) — rasm chizishga mo'ljallangan qalamcha shaklidagi yumshoq material bo'lib, tarkibi <u>kaolina</u> va <u>temir oksidlaridan</u> iborat.
Tushuvchi soya	Drop shadow	Yorug'lik manbai bilan bir xil yo'nalishda joylashgan boshqa buyumning nur manbaidan yashirin tomoni maydoni.
Qarash nuqtasi	Observation point	Rasm chizuvchining joylashgan o'rni yoki kuzatish nuqtasi
Qarash burchagi	Vision angle	Jismning chekka nuqtalariga qarab kuzatuvchidan chiqayotgan nurlar yo'nalishi.
O'z soyasi	Own shadow	Predmetning bir tarafi yorug'likda, boshqa tomoni soyada joylashganidagi paydo bo'ladigan soya.
Yorug' -soya	Sheckered light and shade	Biron-bir buyumning soya-yorug'ini aniqlashdagi grafik munosabat.
Ekorshe	Ekorshe	(<i>frants. Écorché</i> – “shilip olingan” <i>écorce</i> – “jild”) – o'quv jumla, odamning muskullari yuzaga chiqarilgan terisiz qomati
Tuslash	Stump	Tasvirning aniq bir qismini soya-yorug'ini ko'rsatib berish uchun qo'llaniladigan uslub
Portret	Portrait	(frants. Portrait - tasvir) – tasviriy san'at janri, bir va undan ortiq odam tasviri
Natyurmort	Still life	(<i>fransuzchadan «natyurmort» so'zi “o'lik narsa” degan ma'noni anglatadi</i>). Bu tasviriy san'at janridir. Bu janr asarlarida asosan insonni o'rap turgan buyumlar aksini topadi – ko'zalar, vazalar, oziq-ovqat mahsulotlari, gullar va boshqa maishiy buyamlar shular jumlasidandir. Ijodiy natyurmort – bu rassomning insonni o'rap turgan buyumlar aksini o'z zamoni va makonidagidek qilip tasvirlashi hisoblanadi.

Abris	Outline	Hajmning chiziqli shakli
Rakurs	Foreshortening	Buyum shaklining perspektiv qisqarishi vositasida uning doimiy ko'rinishi o'zgarishi; buyumning tepa yoki pastdan qaralgandagi to'satdan berilgan qisqartmalari.
Nisbatlar	Proportions	Buyumlar qismlarining bir-biriga va asosiga bo'lgan o'lochamlar munosabati
Yarimsoya	Penumbra	Hajmli buyumning yuza qismidagi soya-yorug'ning, soya va nurning o'rtasidagi rang birligi
Hajm	Volume	Tasvirning tekislikdagi uch o'lchamli shakli.
Buyum formasi	Shape object	Buyum, obekt hamda chiziqlar joylashuvi chegaralarining nisbiy holati
Kompozitsiya (tasviriy san'atda)	Composition (visual arts)	Bu badiiy shaklni mujassamlashtiradigan, asarga birdamlik va yaxlitlik beruvchi, rassom g'oyasi elementlarini bir-biriga jipslashtiruvchi narsa.
Qoralama	Sketch	Badiiy asar g'oyasini belgilovchi dastlabki chizma.
Peyzaj	Paysage	(<i>fr. Paysage</i> , <i>pays</i> dan — o'lka, atrof) – tasviriy san'at janri (hamda bu janrning alohida asarlari) bo'lib, tasvirning asosiy buyumi u yoki bu darajada inson tomonidan o'zgartirilgan tabiatdir.
Perspektiva	Perspective	(<i>fr. perspective</i> , <i>lat. perspicere</i> — <i>orqali ko'rish</i>) – fazoviy ob'ektlarning biron- bir tekislikdagi zoxiriy qisqartirilishiga muvofiq ularning shakli va soya-yorug'ligi o'zgarishini ifoda etuvchi tasvir texnikasi.
Panorama	Panorama	Aylana podramnikda ishlanadigan tasmasimon asar.
Guash	Gouache	(<i>fr. Gouache</i> , <i>ital. guazzo</i> suv bo'yog'i, shovullash ma'nolarini anglatadi) – akvarelga qaraganda qalinroq va xira bo'lib, suvda eriydigan elimli bo'yoqlar turiga kiradi.
Blik	Hotspot	Tasvirlanayotgan narsadagi eng yorug' shu'la, qism. Ayniqsa hajmli narsalarning bo'rtirib chiqqan qismlarida shu'la yaqqol ko'rinadi.
Badiiylik	Artistic	San'at asarlarining mezoni, o'lchovi.
Interyer	Interior	Bino ichkarisining ko'rinishi bir burchagi, qismi. Interyer tasviriy san'atning janri bo'lib binoning ichki ko'rinishlari tasvirlanadi.
Refleks	Reflection	narsaning shaxsiy va tushuvchi soyasidagi aks shu'lasi, u tevarak atrofdagi narsalarni ta'siri natijasida sodir bo'ladi.
Fon	Background	fon, zamin, tag; (ko'm-ko'k osmon fonida, rangli mato fonida) suratlarda eng oxirigi orqa plan rangini bildiradi
Atamaning o'zbek tilida nomlanishi	Atamaning ingliz tilida nomlanishi	Atamaning ma'nosi

ILOVALAR

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

"TASDIQ AYMAN"

Sh. Sharipov

2019 yil

"KELISHILDI"

Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi

2019 yil 10

Ro'yhatga olindi: BD-5110800-2.04

2019 - yil "17" 08

QALAMTASVIR

FAN DASTURI

Bilim sohasi: 100000 – Gumanitar
Ta'lim sohasi: 110000 - Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi: 5110800 – Tasviriy san'at va muhandislik
grafikasi

Toshkent – 2019

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2019-yil "4" "10" dagi 892-sonli buyrug'i bilan ma'qullangan fan dasturlarini tayanch oliy ta'lim muassasasi tomonidan tasdiqlashga rozilik berilgan.

Fan dasturi Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi yo'nalishlari bo'yicha O'quv-uslubiy birlashmalar faoliyatini Muvofiqlashtiruvchi Kengashning 2019-yil "17" "08" dagi 4-sonli bayonnomasi bilan ma'qullangan.

Fan dasturi Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universitetida ishlab chiqildi.

Tuzuvchi:

R.Sh Xalilov - «Tasviriy san'at va uni o'qitish metodikasi» kafedrasida dotsenti

Taqrizchilar: **Z.R. Bobomuratov** – TAQI, «Tasviriy san'at» kafedrasida dotsenti.
U.B. Xakimov – Respublika ixtisoslashgan rassomlik maktabi direktori

Fan dasturi Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti O'quv-uslubiy Kengashida ko'rib chiqilgan va tavsiya qilingan (2019-yil "19" "06" dagi 11-sonli bayonnomasi).

«TC va uni qo'llash metodikasi» kaf. metodikasi R. Xalilov

I. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

Qalamtasvir – fan dasturi oliy o'quv yurtlari “5110800-Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi” ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan. Barcha tasviriy san'at turlarining asosi sifatida bo'lajak pedagog rassomlarga borliqni ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo'l, ong va sezgilarini shakllantirish hamda bo'lajak rassom-pedagoglarni tasviriy san'at asoslariga o'rgatishni maqsad qilib qo'yadi.

Qalamtasvir fanining oliy kasbiy ta'limdagi tasviriy san'at va muhandislik grafikasi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda tasviriy san'atning asosi bo'lgan qalamtasvirning kelib chiqish tarixi va rivojlanishi, tasviriy san'at qonun-qoidalari, bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarini pedagogik jarayonga puxta tayyorlashda qalamtasvirning ahamiyati haqida so'z boradi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsad - barcha tasviriy san'at turlarining asosi sifatida bo'lajak pedagog rassomlarga borliqni ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, borlikni idrok etish, qo'l, ong va sezgi organlarini shakllantirish hamda bo'lajak rassom-pedagoglarni tasviriy san'at asoslariga o'rgatishni maqsad qilib qo'yadi.

Qalamtasvir fanining vazifalari bo'lajak o'qituvchi-rassomlarni tayyorlashda asosiy mezon hisoblanib, u talabalarga amaliy mashg'ulotlar orqali olib boriladi. Shuni ta'kidlash lozimki, amaliy mashg'ulotlar qatorida nazariy bilimlar ham bo'lajak rassom-pedagoglarga ularning keyingi pedagogik va ijodiy faoliyatlarida muhim o'rin tutadi.

Bakalavr:

- qalamtasvir mashg'ulotlarini o'tishda tasviriy san'at asoslari, kompozitsiya qonuniyatlari, chiziqli, havo, perspektivalari, ufq tekisligi siluet, konstruktsiya, shtrix, masshtab, nisbatlar, materiallar xususiyatlari, yorug'-soya qonuniyatlari, turli tasvirlash vositalaridan foydalanishni *bilimga*;

- talaba qalamtasvir darslarini rejalashtirish: naturmort, portret, odamning turli holatlaridan postanovkalar tashkil etish, tasvirlash texnologiyalari, o'quvchilarga qalamtasvir mashg'ulotlarini tashkil etishda san'at asarlarini tahlil eta olish, yaxshi o'zlashtiruvchi va o'quvchilar ijodiy ishlarini baholay olish *ko'nikma*;

- talaba tasviriy san'at tarixi va nazariyasi, kompozitsiya qonuniyatlari va plastik anatomiya, portret xarakteristikasi va psixologik echim, o'quv va akademik qalamtasvir ishlash metodlari va metodologik asoslari, qalamtasvir texnologiyasi, oddiy geometrik shaklardan boshlab, insonning to'liq qomatini tasvirlay olish, qalamtasvir kompozitsiyasi, tasviriy san'at asarlarini yaratishda qalamtasvirning

ahamiyati, qalam va turli tasvirlash vositalarida kompozitsiyalar tuzish malakalariga ega bo'lishi kerak.

III. Asosiy qism (amaliy mashg'ulotlar)

1-modul. Natyurmort

1-mavzu: Ikki-uch gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv chiziqli qalamtasviri.

Natyurmortni qog'ozga kompozitsiya jihatidan to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

2- mavzu: Uy-ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv qalamtasviri

Natyurmortni qog'ozga kompozitsiya jihatidan to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

3-mavzu: Uy-ro'zg'or buyumlari va gipsli rozetkadan tashkil topgan natyurmort ishlash

Natyurmortni qog'ozga kompozitsiya jihatidan to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

4- mavzu: Mato burmalarining qalamtasviri

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash.

5-mavzu: Kapitell va turli shakl va fakturaga ega bo'lgan uy- ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmort ishlash.

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

2-modul. David boshining bo'laklarini qalamtasviri

6-mavzu: Gipsli kesik bosh modelni qalamtasvirini ishlash

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushlash. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

7- mavzu: David boshining bo'laklari qalamtasviri. (burun, quloq)

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushirish. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

8- mavzu: David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash.

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushirish. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

9- mavzu: David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash. (lab)

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushirish. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

3-modul. Anatomik bosh qalamtasvirini ishlash

10- mavzu: Odam bosh suyagini uch ko'rinishda konstruktiv tasvirlash. Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

11- mavzu: Anatomik bosh qalamtasvirini ishlash (ekorshe Gudon modeli)

Odam boshining anatomik qurilishi. Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

12- mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri. (Antinoy, Apollon, Sokrat)

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

13- mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri.

(Volter)

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

14- mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri.

(Gatamilatta)

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

4-modul. Individual xususiyatlarga ega bo'lgan odam boshini qalamtasviri

15- mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri. (Zeus)

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

16- mavzu: Individual xususiyatlarga ega bo'lgan odam boshini konstruktiv qalamtasviri

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

17-mavzu: Odam boshini qalamtasvirda ishlash.

Naturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

18-mavzu: Odam boshini dinamik holatda tasvirlash

Naturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

19-mavzu: Milliy bosh kiyimdagi odam boshini qalamtasviri

Naturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

5-modul. Individual xususiyatlarga ega bo'lgan odam tanasini qalamtasviri

20-mavzu: Gipsli odam qo'li modelini qalamtasvirda ishlash

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va plastik anatomiya fanidan olingan bilimlarni qo'llab modelni konstruktiv qalamtasvirini ishlash. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

21-mavzu: Gipsli odam oyog'i modelini qalamtasvirda ishlash

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va plastik anatomiya fanidan olingan bilimlarni qo'llab modelni konstruktiv qalamtasvirini ishlash. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tush. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

22-mavzu: Gipsli odam oyoq muskuli modelini qalamtasvirda ishlash

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tush. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish

23-mavzu: Odam skeletini qalamtasvirda ishlash

Odam skeletini o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tush. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

24-mavzu: Odam boshini qo'llari bilan ishlash

Nuturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tush. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlar maxsus dastgohli uskunalar bilan jihozlangan o'quv ustaxonalarida har bir akadem guruh kichik guruhlarga bo'lingan holda o'tiladi. Mashg'ulotlar davomida "master klass"lar o'tkaziladi.

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan holda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

- darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;
- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'rganish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- Talabani o'quv-ilmiy-tadqiqod ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- Faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalanadigan o'quv mashg'ulotlari;

V. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari:

1. Uy ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmort ishlash;
2. Mavzuli natyurmort ishlash. (qalam, ko'mir, sous, sangina)
3. Xolis fonda murakkab bo'lmagan natyurmort ishlash;
4. Intererda natyurmort ishlash;
5. San'at atributlaridan tashkil topgan natyurmort kompozitsiyasini ishlash; (qalam, ko'mir, sous, sangina)
6. Turli yoshdagi odamlar boshini xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
7. Odam qomatini turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
8. Turli shakllardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
9. Murakkab buyumlardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
10. Odam qonati xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
11. Qomatni turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
12. Turli shakllardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
13. Gipsli rozetkadan tashkil topgan natyurmort ishlash;
14. Mavzuli natyurmort ishlash;
15. Odam qomati xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
16. Intererini turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
17. Odam boshini turli holatdagi ko'rinishlarini homaki qalamtasvirini ishlash;
18. Avtoportret ishlash;
19. Mavzuli natyurmort ishlash;
20. Odam xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
21. Milliy bosh kiyimda odam portretini ishlash;
22. Odam boshini turli holatdagi ko'rinishlarini homaki qalamtasvirini ishlash;
23. Avtoportret ishlash;
24. Mavzuli natyurmort ishlash;

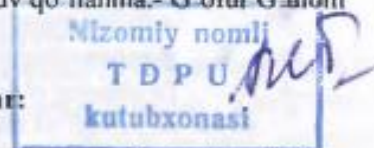
VI. Asosiy va qo'shimcha o'quv adabiyotlar hamda axborot manbaalari.

Asosiy adabiyotlar:

1. Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, 2006.
2. Baymetov B., Abdirasilov S. "Chizmatasvir". O'quv qo'llanma.- G'ofur G'ulom matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2004.

Qo'shimcha adabiyotlar:

3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollariga bag'shlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Halq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, № 11.
4. Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 488 bet.

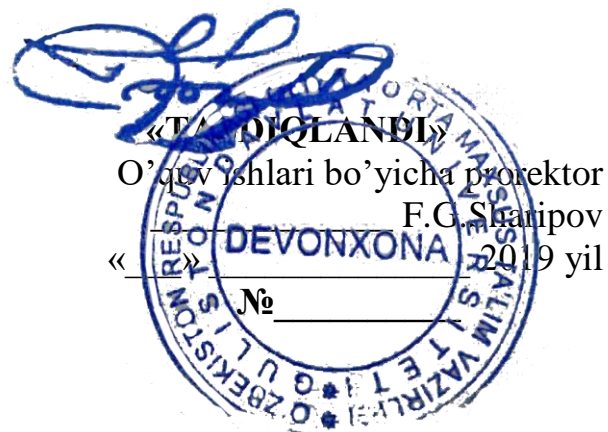
5. Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.Toshkent, "O'zbekiston", 2016 yil, 56 bet.
- 6.Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi.Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 48 bet.
- 7.Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak.Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 104 bet.
8. B.Boymetov "Qalamtasvir" Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 1997.
- 9.Tojiyev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013.
- 10.P.Thomas, A.Taylor Drawing, London-2011
- 11.B.Barber "Full course of the drawing", Barselona-2014.

Internet saytlari:

12. [www. tdpu. uz](http://www.tdpu.uz)
- 13.www. Ziyonet. uz
- 14.www. edu. uz
- 15..[tdpu-INTERNET. Ped](#)

**O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI**

GULISTON DAVLAT UNIVERSITETI

**QALAMTASVIR
FANINING ISHCHI O'QUV DASTURI
Sirtqi ta'lim**

Bilim sohasi: 100 000 – Gumanitar soha
Ta'lim sohasi: 110000 – Pedagogika
Ta'lim yo'nalishi: 5110800 – Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi

<i>Semestr</i>	<i>O'quv soati</i>	<i>Ma'ruza</i>	<i>Amaliy</i>	<i>Mustaqil ta'lim</i>
<i>1 semestr</i>	<i>8</i>	<i>-</i>	<i>8</i>	<i>50</i>
<i>2 semestr</i>	<i>16</i>	<i>-</i>	<i>16</i>	<i>64</i>
<i>3 semestr</i>	<i>16</i>	<i>-</i>	<i>16</i>	<i>64</i>
<i>4 semestr</i>	<i>16</i>	<i>-</i>	<i>16</i>	<i>64</i>
<i>5 semestr</i>	<i>16</i>	<i>-</i>	<i>16</i>	<i>64</i>
<i>6 semestr</i>	<i>16</i>	<i>-</i>	<i>16</i>	<i>64</i>
<i>7 semestr</i>	<i>16</i>	<i>-</i>	<i>16</i>	<i>64</i>
<i>Jami</i>	<i>104</i>	<i>-</i>	<i>104</i>	<i>434</i>

GULISTON – 2019

Fanning ishchi o'quv dasturi O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2019 yil "___" ___ dagi "___"-sonli buyrug'i bilan (buyruqning ___-ilovasi) tasdiqlangan "Qalamtasvir" fani dasturi asosida tayyorlangan.

Fan dasturi Guliston davlat universiteti Kengashining 2019 yil "30" avgustdagi 1 - sonli bayoni bilan tasdiqlangan.

Tuzuvchi:

Jumaboyev. GulDU Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasini o'qituvchisi

Taqrizchi:

Nusharov B. Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi kafedrasini o'qituvchisi

GulDU "Maxsus sirtqi" bo'limi boshlig'i:
2019 yil "___" "___" "___" "___" M. Latipov

GulDU "Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi"
kafedrasini mudiri:
2019 yil "27" "08" O. Inoyatov

O'quv-uslubiy bo'lim
boshlig'i:
2019 yil "___" "___" "___" "___" I. Xudoyberdiyev

1. O'quv fanining dolzarbligi va oliy kasbiy ta'limdagi o'rni

Qalamtasvir - fan dasturi oliy o'quv yurtlari "5110800-Tasviriy san'at va muhandislik grafikasi" ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan. Barcha tasviriy san'at turlarining asosi sifatida bo'lajak pedagog rassomlarga borliqni ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qo'l, ong va sezgilarini shakllantirish hamda bo'lajak rassom-pedagoglami tasviriy san'at asoslariga o'rgatishni maqsad qilib qo'yadi.

Qalamtasvir fanining oliy kasbiy ta'limdagi tasviriy san'at va muhandislik grafikasi bakalavriat ta'lim yo'nalishlari talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, unda tasviriy san'atning asosi bo'lgan qalamtasvirning kelib chiqish tarixi va rivojlanishi, tasviriy san'at qonun-qoidalari, bo'ljak tasviriy san'at o'qituvchilarini pedagogik jarayonga puxta tayyorlashda qalamtasvirning ahamiyati haqida so'z boradi.

II. O'quv fanining maqsadi va vazifasi

Fanni o'qitishdan maqsad - barcha tasviriy san'at turlarining asosi sifatida bo'ljak pedagog rassomlarga borliqni ko'rib-kuzatib to'g'ri tasvirlash, borliqni idrok etish, qoi, ong va sezgi organlarini shakllantirish hamda bo'ljak rassom-pedagoglami tasviriy san'at asoslariga o'rgatishni maqsad qilib qo'yadi.

Qalamtasvir fanining vazifalari bo'ljak o'qituvchi-rassomlami tayyorlashda asosiy mezon hisoblanib, u talabalarga amaliy mashg'ulotlar orqali olib boriladi. Shuni ta'kidlash lozimki, amaliy mashg'ulotlar qatorida nazariy bilimlar ham bo'ljak rassom-pedagoglarga ulaming keyingi pedagogik va ijodiy faoliyatlarida muhim o'rin tutadi.

Bakalavr:

- qalamtasvir mashg'ulotlarini o'tishda tasviriy san'at asoslari, kompozitsiya qonuniyatlari, chiziqli, havo, perspektivalari, ufq tekisligi siluet, konstruktsiya, shtrix, masshtab, nisbatlar, materiallar xususiyatlari, yorug'-soya qonuniyatlari, turli tasvirlash vositalaridan foydalanishni **bilimga;**

- talaba qalamtasvir darslarini rejalashtirish: natyurmort, portret, odamning turli holatlaridan postanovkalar tashkil etish, tasvirlash texnologiyalari, o'quvchilarga qalamtasvir mashg'ulotlarini tashkil etishda san'at asarlarini tahlil eta olish, yaxshi o'zlashtiruvchi va o'quvchilar ijodiy ishlarini baholay olish

ko'nikma;

- talaba tasviriy san'at tarixi va nazariyasi, kompozitsiya qonuniyatlari va plastik anatomiya, portret xarakteristikasi va psixologik echim, o'quv va akademik qalamtasvir ishlash metodlari va metodologik asoslari, qalamtasvir texnologiyasi, oddiy geometrik shaklardan boshlab, insonning to'liq qomatini tasvirlay olish, qalamtasvir kompozitsiyasi, tasviriy san'at asarlarini yaratishda qalamtasvirning ahamiyati, qalam va turli tasvirlash vositalarida kompozitsiyalar tuzish **malakalariga ega bo'lishi kerak.**

III. Asosiy qism (amaliy mashg'ulotlar)

1-mavzu: Ikki-uch gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv chiziqli qalamtasviri.

Natyurmortni qog'ozga kompozitsiya jihatidan to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalarga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushish. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

2-mavzu: Uy-ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv qalamtasviri

Natyurmortni qog'ozga kompozitsiya jihatidan to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalarga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushish. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

3-mavzu: Uy-ro'zg'or buyumlari va gipsli rozetkadan tashkil topgan natyurmort ishlash

Natyurmortni qog'ozga kompozitsiya jihatidan to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

4-mavzu: Mato burmalarining qalamtasviri

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash.

5-mavzu: Kapitell va turli shakl va fakturaga ega bo'lgan uy- ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmort ishlash.

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Shakllarni fakturasiga qarab tushlash. Natyurmortni umumlashtirish va yaxlitlash. Natyurmortni yakunlash.

6-mavzu: Gipsli kesik bosh modelni qalamtasvirini ishlash

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushlash. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

7-mavzu: David boshining bo'laklari qalamtasviri. (burun, quloq)

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushlash. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

8-mavzu: David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash.

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushlash. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

9-mavzu: David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash. (lab)

Vazifani qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni to'g'ri aniqlash. Perspektiva qonun-qoidalariga amal qilish. Boshni yorug'-soya qonunlariga amal qilib tushlash. Vazifani umumlashtirish va yaxlitlash. Vazifani yakunlash.

10-mavzu: Odam bosh suyagini uch ko'rinishda konstruktiv tasvirlash.

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushlash. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

11-mavzu: Anatomik bosh qalamtasvirini ishlash (ekorshe Gudon modeli)

Odam boshining anatomik qurilishi. Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushlash. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

12-mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri (Antinoy, Apollon, Sokrat).

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushlash. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

13-mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri (Volter).

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushlash. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

14-mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri (Gatamilatta)

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushlash. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

15-mavzu: Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri. (Zevs)

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushlash. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

16-mavzu: Individual xususiyatlarga ega bo'lgan odam boshini konstruktiv qalamtasviri

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

17-mavzu: Odam boshini qalamtasvirda ishlash.

Naturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

18-mavzu: Odam boshini dinamik holatda tasvirlash

Naturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

19-mavzu: Milliy bosh kiyimdagi odam boshini qalamtasviri

Naturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

20-mavzu: Gipsli odam qo'li modelini qalamtasvirda ishlash

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va plastik anatomiya fanidan olingan bilimlarni qo'llab modelni konstruktiv qalamtasvirini ishlash. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

21-mavzu: Gipsli odam oyog'i modelini qalamtasvirda ishlash

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va plastik anatomiya fanidan olingan bilimlarni qo'llab modelni konstruktiv qalamtasvirini ishlash. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

22-mavzu: Gipsli odam oyoq muskuli modelini qalamtasvirda ishlash

Modelni o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish

23-mavzu: Odam skeletini qalamtasvirda ishlash

Odam skeletini o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

24-mavzu: Odam boshini qo'llari bilan ishlash

Naturani o'rganish, qisqa muddatli chizgilarni bajarish va qog'ozga to'g'ri joylashtirish. Nisbatlarni aniqlash va modelni konstruktiv qurish. Yorug'-soya qonunlariga amal qilgan holda vazifani tushirish. Umumlashtirish va ishni yakuniga yetkazish.

Amaliy mashg'ulotlar bo'yicha ko'rsatma va tavsiyalar

Amaliy mashg'ulotlar maxsus dastgohli uskunalar bilan jihozlangan o'quv ustaxonalarida har bir akadem guruh kichik guruhlarga bo'lingan holda o'tiladi. Mashg'ulotlar davomida "master klass"lar o'tkaziladi.

No	Amaliy mashg'ulot mavzulari	Dars soatlari hajmi
1-semestr		
1	Ikki-uch gipsli geometrik jismlardan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv chiziqli qalamtasviri.	4
2	Uy-ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmortning konstruktiv	4

	qalamtasviri	
		soat 8
	2-semestr	
3	Uy-ro'zg'or buyumlari va gipsli rozetkadan tashkil topgan natyurmort ishlash	4
4	Mato burmalarining qalamtasviri	4
5	Kapitel va turli shakl va fakturaga ega bo'lgan uy- ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmort ishlash.	8
		soat 16
	3-semestr	
6	Gipsli kesik bosh modelni qalamtasvirini ishlash	4
7	David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash.	4
8	David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash.	4
9	David boshining ko'z bo'lagini tasvirlash. (lab)	4
		soat 16
	4-semestr	
10	Odam bosh suyagini uch ko'rinishda konstruktiv tasvirlash.	4
11	Anatomik bosh qalamtasvirini ishlash (ekorshe Gudon modeli)	4
12	Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri. (Antinoy, Apollon, Sokrat)	4
13	Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri (Volter)	4
		soat 16
	5-semestr	
14	Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri. (Gatamilatta)	4
15	Antik davrga mansub gipsli haykal qalamtasviri. (Zevs)	4
16	Individual xususiyatlarga ega bo'lgan odam boshini konstruktiv qalamtasviri	4
17	Odam boshini qalamtasvirda ishlash.	4
		soat 16
	6-semestr	
18	Odam boshini dinamik holatda tasvirlash	4
19	Milliy bosh kiyimdagi odam boshini qalamtasviri	4
20	20-mavzu: Gipsli odam qo'li modelini qalamtasvirda ishlash	4
21	Gipsli odam oyog'i modelini qalamtasvirda ishlash	4
		soat 16
	7-semestr	
22	Gipsli odam oyoq muskuli modelini qalamtasvirda ishlash	4
23	Odam skeletini qalamtasvirda ishlash	4
24	Odam boshini qo'llari bilan ishlash	8
		soat 16
	Jami	104

IV. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Talaba mustaqil ishni tayyorlashda muayyan fanning xususiyatlarini hisobga olgan xolda quyidagi shakllardan foydalanish tavsiya etiladi:

darslik va o'quv qo'llanmalar bo'yicha fan boblari va mavzularini o'rganish;

- tarqatma materiallar bo'yicha ma'ruzalar qismini o'rganish;
- maxsus adabiyotlar bo'yicha fanlar bo'limlari yoki mavzulari ustida ishlash;
- Talabanning o'quv-ilmiy-tadqiqod ishlarini bajarish bilan bog'liq bo'lgan fanlar bo'limlari va mavzularini chuqur o'rganish;
- Faol va muammoli o'qitish uslubidan foydalanadigan o'quv mashg'ulotlari;

V. Mustaqil ta'lim va mustaqil ishlar

Tavsiya etilayotgan mustaqil ishlarning mavzulari:

1. Uy ro'zg'or buyumlaridan tashkil topgan natyurmort ishlash;
2. Mavzuli natyurmort ishlash. (qalam, ko'mir, sous, sangina)
3. Xolis fonda murakkab bo'lmagan natyurmort ishlash;
4. Interyerda natyurmort ishlash;
5. San'at atributlaridan tashkil topgan natyurmort kompozitsiyasini ishlash; (qalam, ko'mir, sous, sangina)
6. Turli yoshdagi odamlar boshini xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
7. Odam qomatini turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
8. Turli shakllardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
9. Murakkab buyumlardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
10. Odam qonati xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
11. Qomatni turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
12. Turli shakllardan tashkil topgan natyurmort ishlash;
13. Gipsli rozetkadan tashkil topgan natyurmort ishlash;
14. Mavzuli natyurmort ishlash;
15. Odam qomati xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
16. Interyerni turli ko'rinishda qalam chizg'ilarini ishlash;
17. Odam boshini turli holatdagi ko'rinishlarini homaki qalamtasvirini ishlash;
18. Avtoportret ishlash;
19. Mavzuli natyurmort ishlash;
20. Odam xomaki qalamchizg'ilarini ishlash;
21. Milliy bosh kiyimda odam portretini ishlash;
22. Odam boshini turli holatdagi ko'rinishlarini homaki qalamtasvirini ishlash;
23. Avtoportret ishlash;
24. Mavzuli natyurmort ishlash

5. Tavsiya etilgan adabiyotlar ro'yxati

ASOSIY ADABIYOTLAR

№	Muallif, adabiyot nomi, turi, nashriyot, yili, xajmi	Kutubxonada mavjud nusxasi
1	Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, 2006. Baymetov B., Abdirasilov S. "Chizmatasvir". O'quv qo'llanma.- G'ofur G'ulom matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2004.	1

Qo'shimcha adabiyotlar:

№	Muallif, nomi, turi, yili, hajmi, saqlanish joyi, elektron adresi	Kutubxonada mavjud nusxasi
---	---	----------------------------

1	Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'shlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. G'G' Halq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, № 11.	1
2	Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 488 bet.	1
3	Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2016 yil, 56 bet.	1
4	Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 48 bet.	1
5	Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 104 bet.	1
6	B.Boymetov "Qalamtasvir" Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 1997.	1
7	Tojiyev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013.	1
8	P.Thomas, A.Taylor Drawing, London-2011	1
9	B.Barber "Full course of the drawing", Barselona-2014.	1
Internet resurslari		
1	www. tdpu. uz	
2	www. pedagog. uz	
3	www. Ziyonet. uz	
4	www. edu. uz	
5	tdpu-INTERNET. Ped	

6. Reyting nazoratlari grafigi

Fan bir o'quv yilida va bir semestrda o'qitiladi. Elektron ta'lim tizimi talablaridan kelib chiqqan holda bitta blok-moduldan iborat va quyidagi reyting nazoratlari grafigi belgilandi:

№	Reyting nazorat G'shakli, maksimal ballari	1-ON	2-ON	YaN
1.	Maksimal baho	5	5	5
2.	Shakli: (amaliy)	Amaliy (1 tadan amaliy topshiriq berladi. Har bir topshiriq 5 baho)	Amaliy (1 tadan amaliy topshiriq berladi. Har bir topshiriq 5 baho)	Amaliy (1 ta natura, xar bittasi 5 baho)
3.	Muddati (haftalarda)	7	12	21

Baholash mezonlari:

1. Amaliy va mustaqil mashg'ulotlarini bajarishda olingan baholar oraliq nazoratda inobatga olinadi.
2. Oraliq nazorat amaliy (3 ta natura, xar bittasi 5 bahodan baholanadi) shaklda o'tkaziladi. Barcha natura qonun-qoidalari bo'yicha to'g'ri bajarilsa 5 baho bilan baholanadi.
3. Yakuniy nazorat varianti amaliy va mustaqil mashg'ulotlar mavzularini qamrab olgan holda shakllantiriladi. 3 ta naturadan iborat qo'yilmalar asosida, har bir natura 5 baho bilan baholanadi va 3 ta amaliy ish bo'yicha o'rtacha chiqqan baho bilan baholanadi.

Talabalarni o'zlashtirishini baholash:

5 baho "a'lo"

- fanga oid nazariy va amaliy tushunchalarni to'la o'zlashtira olish;
- fanga oid asosiy ko'rsatgichlarni bilish va baholash;
- berilgan nazariy savolarga batavsil javob berish va mazmunini to'la yoritish;
- barcha amaliy ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish;
- nazariy va amaliy bilimlarni turli vaziyatda qo'llay olish;
- tizimli yondoshish, uzviylikka amal qilish.

4 baho "yaxshi"

- fanga oid asosiy ko'rsatgichlarni bilish va baholash;
- tizimli yondoshish, uzviylikka amal qilish;
- asosiy amaliy ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish;
- nazariy va amaliy bilimlarni turli vaziyatda qo'llay olish.

3 baho "qoniqarli"

- fanga oid asosiy ko'rsatgichlarni bilish va baholash;
- fanda tizimli yondosha olmaslik;
- ayrim amaliy ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish;
- nazariy va amaliy bilimlarni turli vaziyatda qisman qo'llay olish.

2 baho "qoniqarsiz"

- O'rganilayotgan jarayonlar haqida mustaqil fikr yurita olmaslik;
- fanda tizimli yondosha olmaslik;
- asosiy amaliy ko'nikma va malakalarni o'zlashtira olmaslik.

TARQATMA MATERIALLAR

O`zbekiston (O`), Rossiya (R) va Evropa (E) rassomlarni anoqlang va jadvalning "javob" qismiga yozing.

1	<u>S.Abdullayev</u>	11	<u>I.Izentayev</u>
2	<u>I.Shishkin</u>	12	Leonardo da <u>Vinchi</u>
3	<u>M.Saidov</u>	13	<u>R.Santi</u>
4	<u>X.Rembrand</u>	14	<u>H.Usmonov</u>
5	<u>Yu.Elizarov</u>	15	<u>I.Levitan</u>
6	<u>Savrasov</u>	16	<u>Z.Kovalevskaya</u>
7	<u>P.Pikasso</u>	17	<u>Karavadjio</u>
8	<u>P.Benkov</u>	18	<u>A.Dyurer</u>
9	<u>I.Ayvazovskiy</u>	19	<u>V.Serov</u>
10	<u>Verishagina</u>	20	Salvador Dali

Javob: O`-	R-	E-
------------	----	----

Tasviriy san`at janrlar va ularga mos san`at asarlari nomlari bilan juftlang.

1	<u>Animalistik janr</u>	A	<u>Amit Temur(M.Nabiyev)</u>
2	<u>Maishiy janr</u>	B	<u>Ko`pkari(A.Aliqulov)</u>
3	<u>Marina janr</u>	S	<u>Navro`z(O.Qozoqov)</u>
4	<u>Tarixiy janr</u>	D	<u>To`qqizinchi val(I.K.Ayvazovskiy)</u>

Javob: 1-	2-	3-	4-
-----------	----	----	----

TESTLAR

.....deb, ko'zimi balandligida o'tadigan nurga aytiladi.

- A. Ufq chizig'i
- B. Fazoviy perspektiva
- S. Buyum tekisligi
- D. Ko'rish maydoni

.....deb tasvirlanayotgan buyumning joylashgan tekisligiga aytiladi.

- A. Buyum tekisligi
- B. Fazoviy perspektiva
- S. Ufq chizig'i
- D. Ko'rish maydoni

..... bu chizuvchining tasvirlanayotgan buyumni ko'rish vaqtida qamrab olishdir.

- A. Ko'rish maydoni
- B. Fazoviy perspektiva
- S. Ufq chizig'i
- D. Buyum tekisligi

Natyurmort tasviriy san'atning o'ziga xos qanday janr xisoblanadi?

- A. Mustaqil
- B. Mavxum
- S. Yagona
- D. Takrorlanmas

“Natyurmort” — (nature morte) qaysi tilidan so'z bo'lib, “jonsiz tabiat” degan ma'noni anglatadi?

- A. fransuzcha
- B. inglizcha
- S. lotincha
- D. italiyancha

“Natyurmort” janrda nima tavirlanadi?

- A. Mehnat qurollari, sabzavot va mevalar, gullar, parranda hamda mayda hayvonlar tasvirlanadi, ya'ni natyurmort san'atda insonning maishiy hayotini aks ettiradi.
- B. Tabiat atrof-muxit
- S. jang maydonidagi tasvirlar
- D. dengiz ko'rinishi

Natyurmort XVII asrning boshlarida qaysi davlatda paydo bo'ldi.

- A. Gollandiyada
- B. Fransiyada
- S. Italiyada
- D. Shvetsariya

Natyurmort ishi qog'ozining qaysi qismiga joylashtiriladi?

- A. o'rtasiga
- B. o'ng tomoniga
- S. chap tomoniga
- D. pastki qismga

Jismning shakli va hajmini yanada to'liqroq ko'rsatish uchun nimadan foydalaniladi?

- A. yorug' - soyadan
- B. tushuvchi soyadan
- S. shaxsiy soyadan
- D. umumiy ko'rinishdan

Tasviriy san'atning necha turi mavjud?

- A. uch
- B. to'rt

S. ikki

D. besh

Rangtasvir, Haykaltaroshlik va Grafika tasviriy san`at ..... xisoblanadi.

A. turi

B. janri

S. yo`nalishi

D. oqim

.....asosan bino devorlariga, pannolar esa matolarga bo'yoqlar bilan ishlanadi.

A. Freskalar

B. Vitraj

S. Minatyura

D. Dekorativ rangtasvir

.....binolarning derazalari, eshiklari, oynalari ustiga bo'yoqlar yordamida ishlanadi.

A. Vitraj

B. Freskalar

S. Minatyura

D. Dekorativ rangtasvir

..... deganda bejirim, juda kichik, jaji, nozik san`at asarlari tushuniladi.

A. Minatyura

B. Vitraj

S. Freskalar

D. Dekorativ rangtasvir

Haykalarni necha turi mavjud?

A. ikki

B. uch

S. besh

D. to`rt

Grafika qaysi so`zdan olingan bo`lib, "yozaman, rasm ishlayman" degan ma`noni bildiradi?

A. lotincha

B. fransuzcha

S. inglizcha

D. italayncha

Grafika tasviriy san`atning .....dan biri hisoblanadi.

A. turlari

B. janri

S. oqimi

D. yo`nalishlari

Estamp fransuzcha so`z bo`lib, qanday ma`nosini bildiradi?

A. shtamplash

B. ranglash

S. shtrixlash

D. o`lcham qo`yish

"Natyurmort" qanday so`zi bo`lib "o`lik narsalar (natura)" ma`nosini anglatadi?

A. fransuzcha

B. lotincha

S. inglizcha

D. italayncha

Tasviriy san`atda turmush janri XVII asrda qayerda paydo bo`lgan?

A. Gollandiyada

B. Italiya

S. Fransiya

D. Shotlandiya

“Portret” fransuzcha “portrait” so’zdan olingan bo’lib, qanday ma’nosini bildiradi?

- A. kishilarni chehrasini xuddi o’ziga o’xshatib tasvirlash
- B. odam tuzilishini tasvirlash
- S. inson yelka, yarim va butun gavda tuzilishini tasvirlash
- D. rassom o’zini-o’z chizish

Xayvon va qushlarni rasmini ishlochi rassomlarni qanday rassomlar deb yuritiladi?

- A. animalist
- B. botalist
- S. miniatyurachi
- D. portetchi

Marina fransuzcha so’z bo’lib, ko’rinishi qanday ma’noni bildiradi?

- A. dengiz
- B. xayvonlar
- S. inson
- D. buyum

Qaysi so’z yalang’och degan ma’noni anglatadi?

- A. Nyu
- B. marina
- S. botal
- D. animal

O`zbekiston san`ati nechinchi asrga buyuk o`zgarishlar bilan kirib keldi?

- A. XXI
- B. XX
- S. IXX
- D. XVIII

Abstraksionizm loticha nima degan ma’noni anglatadi?

- A. mavhum
- B. real
- S. yashirin
- D. aniq

Marinist –qanday ko’rinishlarini tasvirlovchi rassom?

- A. dengiz
- B. manzara
- S. urush
- D. inson

.....– suvoq qilingan devor ustiga to’g’ridan-to’g’ri ezilgan bo’yoqlar bilan ishlangan tasvir.

- A. freska
- B. mazayka
- S. siluet
- D. grafika

ISHCHI FAN DASTURIGA MUVOFIQ BAHOLASH MEZONLARINI QO‘LLASH BO‘YICHA USLUBIY KO‘RSATMALAR

Talaba bilimini baholash kredit-modul tizimiga muvofiq ishlab chiqilgan Nizom asosida amalga oshiriladi.

Nazorat turi	1-OB	2-OB	YaB
O‘tkazilish vaqti	8-hafta	16-hafta	17-18 hafta
Nazorat shakli	Amaliy*	Amaliy *	Amaliy

Oraliq baholash: fanning amaliy mashg‘ulot qismiga tegishli teng yarmi o‘tib bo‘lingandan so‘ng so‘ng OB olinadi. Bunda o‘tilgan mavzularga doir 1 ta amaliy ish (o‘tilgan mavzulardan kelib chiqib natura yoki kompozitsiya) bajariladi. Oldindan tuzilgan 1 ta amaliy ishni to‘liq bajargan talabaga maksimal 100 ball beriladi.

Yakuniy baholash o‘tilgan barcha mavzular bo‘yicha tuzilgan variantlar asosida o‘tkaziladi. Bunda har bir talabaning semestr davomida o‘tilgan mavzulari bo‘yicha auditoriya va mustaqil ishlari ko‘rgazmasi ko‘rib chiqiladi hamda 1 ta amaliy ish bajariladi. Talaba ko‘rgazma va amaliy ishning xar biridan maksimal 100 ball to‘plash imkoniyatiga ega. Umumiy baho o‘rtacha arifmetika asosida chiqariladi.

*Izoh. Nazoratlardagi har bir savol va topshiriqlar quyidagi baholash mezonlari bo‘yicha baholanadi.

Talabalar bilimini baholash mezonlari

a) **90-100 ball “5” (a‘lo)** baho uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- Hulosa va qaror qabul qilish;
- Ijodiy fikrlay olish;
- Mustaqil mushohada yurita olish;
- Olgan bilimlarini amalda qo‘llay olish;
- Mohiyatini tushunish;
- Bilish, aytib berish;
- Tasavvurga ega bo‘lish;

b) **70-89,9 ball “4” (yaxshi)** baho uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- Mustaqil mushohada yurita olish;
- Olgan bilimlarini amalda qo‘llay olish;
- Mohiyatini tushunish;
- Bilish, aytib berish;
- Tasavvurga ega bo‘lish;

v) **60-69,9 ball “3” (qoniqarli)** baho uchun talabaning bilim darajasi quyidagilarga javob berishi lozim:

- Mohiyatini tushunish;
- Bilish, aytib berish;
- Tasavvurga ega bo‘lish;

g) talabaning bilim darajasi **0-59,9 ball “2” (qoniqarsiz)** deb quyidagi hollarda baholanadi:

- Aniq tasavvurga ega bo‘lmaslik;
- Javoblarda xatoliklarga yo‘l qo‘yilganlik;
- Bilmaslik.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

ASOSIY ADABIYOTLAR

№	Muallif, adabiyot nomi, turi, nashriyot, yili, xajmi	Kutubxonada mavjud nusxasi
1	Baymetov B. "Qalamtasvir". Darslik 1-qism.- Toshkent, 2006. Baymetov B., Abdirasilov S. "Chizmatasvir". O'quv qo'llanma.- G'ofur G'ulom matbaa ijodiy uyi. Toshkent, 2004.	1

Qo'shimcha adabiyotlar:

№	Muallif, nomi, turi, yili, hajmi, saqlanish joyi, elektron adresi	Kutubxonada mavjud nusxasi
1	Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shxsiy javobgarlik-har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'shlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. \ Halq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, № 11.	1
2	Mirziyoyev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 488 bet.	1
3	Mirziyoyev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2016 yil, 56 bet.	1
4	Mirziyoyev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash- yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 48 bet.	1
5	Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy taxlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 104 bet.	1
6	B.Boymetov "Qalamtasvir" Pedagogika institutlari va universitetlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. Toshkent, 1997.	1
7	Tojiyev B, Mahkamova S. "Qalamtasvir" (dastlabki saboqlar). Metodik qo'llanma. Toshkent, 2013.	1
8	P.Thomas, A.Taylor Drawing, London-2011	1
9	B.Barber "Full course of the drawing", Barselona-2014.	1
Internet resurslari		
1	www. tdpu. uz	
2	www. pedagog. uz	
3	www. Ziyonet. uz	
4	www. edu. uz	
5	tdpu-INTERNET. Ped	